

NEMZETI ÁLLAM

ÉS

NÉPOKTATÁS.

SZATHMÁRY GYÖRGYTŐL.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST, 1896.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

ELŐSZÓ.

Mióta Szathmáry György a dévai kerület országgyűlési képviselőségét 1890. októberében a népnevelési ügyosztály vezetői állásával cserélte fel, vajmi ritkán találkozunk lelkes felszólalásaival a hírlapok hasábjain. Ő is osztja a «névtelen hősök» közös sorsát, kik a hivatalszobák zajtalan félhomályában, a soha szünetet, megfogyatkozást nem mutató aktahalmazok áradatával küzködve, legüdvösebb alkotásaikkal sem igen támaszthatnak egyéniségük iránt általánosabb figyelmet, mert minden fáradozásukat, tevékenységük összes eredményét az «elintézett» ügydarabok számszerű csoportosításával mérlegeli a hivatali rendszer, sőt nem egyszer legnemesebb kezdeményezésük is a ministeri felelősségmindent nivelláló érvényesítésének esik ál-

IV

dozataúl. De Szathmáry György hazafiúi nemes lelkesedése, erős magyar nemzeti aspirációja még a hivatali formaságok szűk keretében is utat tör magának s a népnevelés terén legutóbb felmutatható sikerek és nagyszámú alkotások hosszú sora mindennél ékesen szólóbb tanubizonysága az ő kivételes szerencséjének s akadályt nem ismerő akaraterejének. Rövid hivatalnokoskodása óta már a harmadik ministert szolgálja s gróf Csáky Albintól kezdve minden ministerében fokozódni látjuk a népnevelésügy iránti meleg érdeklődést és áldozatkészséget, s ma már általános meggyőződéssé érelődött Szathmáry dolgozatainak vezéreszméje, hogy a nemzeti állam első alapfeltételét a népnevelésügy fejlesztésében, sőt államosításában találhatjuk fel. Hisz csak nem oly rég, a f. 1895. május havában a dr. Wlassics Gyula minister tiszteletére idáig példátlan nagy számban a fővárosba sereglett tanfelügyelők diszlakomáján maga a minister az ország minden részében élénk helyesléssel, a jelen volt tanfelügyelők részéről pedig valóban ritka lelkesedéssel üdvözölt szép szavakban méltatá azt az odaadó éjnap munkásságot és meleg ügyszeretetet, melylyel Szathmáry György a hatáskörébe eső szolgálati ágak mindenikét előre vinni igyekszik, nem hallgatva el még azt az egyetlen elkedvetlenítő mozzanatot sem, hogy az ő szünes-szüntelen mások javára

kérelmező, újabb és újabb áldozatokat javasolgotó tanácsosának akárhány kedvencz ideáját kénytelen a finanziaális követelmények molochjának áldozatául engedni. De azért bármekkora tisztelettel hajoljunk is meg a közoktatási kormányzat különböző terén legutóbb felmutatható jelentékeny sikerek előtt, az illető ügyosztályok legcsekélyebb sérelme nélkül minden elfogulatlanul bíráló elismerheti, hogy a népnevelés körében elért haladás, s főleg a nemzeti államnak igazán életgyökeréig lehatoló alkotások sokfélesége már számbeli tömegével is túlhaladja az utóbbi éveknek különben mindenfelé oly szembetünőleg sokasodó tanügyi vívmányait. Hisz a millenniumi 400 állami iskola létesítése, viszonyaink közt egymagában korszakot alkotó haladás. Hát a kisdedóvodáknak a nemzet minden rétegére kiható hálózata; a magyar nyelv behatóbb és gyakorlatibb tanításával az ország legtávolabbi részeiben is örömdetesesen mutatkozó haladás; a nőnevelés, iparoktatás váratlan fellendülése, a néptanítók javadalmazásában, társadalmi helyzetében egy évtized előtt még álmodni sem mert, habár a valódi és méltányos követelményektől még mindig elmaradó haladás; a tanfelügyelői kar megerősítése, lelkesebb és kihatóbb munkássága, s a központi igazgatás labyrinthjának a rohamosan sokasodó ügymenet-hez alkalmazása nem mind egy széles látkörrel, erős

VI

fajszeregettel munkálkodó egyéniség erős, sokat mondó tanubizonyságai-e? nem mind olyan sikerek, melyek egymagukban méltó eredményeit képezhetnék, a korábbi idők mértékegysége szerint, akár egy emberélet összes küzdelmeinek?

Mert, hogy mindebben Szathmárynak is mekkora része van, azt nem mi mondjuk először, s annak legszebb, legtalálhatóbb kifejezését épen dr. Wlassics Gyula, ez élesen látó, gyorsan és szerencsés kézzel alkotó ministerünk hivatolt májusi nyilatkozatának köszönhetjük.

Szathmáry György nemes idealizmusa, lángoló hazaszeretete és megalkuvást nem ismerő nemzeti szelleme a burocracia formaságai közt is érvényesülni tud s miniszterére nézve a legnagyobb dicséretet épen a fentebbi nyilatkozat képezi, a midőn hű és a magyarság javáért önmagát a megsemmisülésig feláldozni kész tanácsosának a nyilvánosság előtt kevésbé ismert páratlan szolgálatait magyaros őszinteséggel méltányolva, az ő eszméinek fanaticus híveivé avatá épen azt a hivatali testületet, melynek lelkes közreműködésétől az új Magyarország, a nemzeti egységes állam mielőbbi teljesülése első sorban függ.

Sok, nagyon sok még e téren a tennivaló s a gondviselés kegyelme alig áldotta meg annyi gazdagsággal országunkat, mennyit csak a népnevelés-

ügy pillanatnyi szükségleteinek gyors kielégítése speciális magyar és állami érdekből igényelne. Mert bizonyos és megdönthetetlen igazság, hogy a nemzeti kultúra kérdése is első sorban finansiális kérdés és kellő pénzzerővel az ország legmakacsabb nemzetiségi territoriumait is rövid idő alatt magunkhoz kapcsolhatnók. De ha nem haladhatunk is ezen a téren olyan arányban és tempóban, a mint a philmagyar lelkület azt megkövetelhetné; s ha a közoktatásügynek a magyarságot és a magyar nemzeti államot első sorban érdeklő igényeinél is számolni tartozunk az államhitei szilárdságát megteremtő pénzügyi egyensúly követelményeivel, a népnevelés fontosságát, az öntudatos nemzeti culturpolitikára kiható pótolhatatlan erejét mai napság immár vitatni, a pártok ebbeli összhangjáért, avagy éppen a kormány vállalkozási hajlamáért parlamenti harczokat vívni, mint azt még a nyolczvanas években Szathmáry tevé, többé nem szükséges.

De hogy ez a közhangulat ennyire általánosult, abban Szathmáry György hirlapi és parlamenti felszólalásainak ismét kiváló részt juttat az elfogulatlan közvélemény. Hisz egy évtized is alig telt el azóta, hogy a szabadelvű párt egyik vezéregyenisége is türelmetlenül csititgatá egy tekintélyben, befolyásban vele egy sorban jeleskedő társát, a midőn az állami népiskolák szaporításának hangoz-

VIII

tatásával bátorzkodott eme társa a t. parlament figyelmét igénybe venni.

Ha már az az egy körülmény, hogy Szathmáry György Nemzeti Állam és Népinevelés című könyve 1892-től alig három év alatt pár ezer példányban forgalomba jött s a második kiadás szükségességét hangoztatják a minden oldalról megújuló tudakozódások, a legjobb elégtétel szerzőnek, a ki annyi kétség, félreértés, sőt visszautasíttatás czáfolására volt kénytelen annak idején szóval-tollal hangoztatni, hogy a nemzeti állam postulatumnak megvalósítására, a magyar cultura terjesztésére a legbiztosabb út és eszköz a népmilliók rétegeibe s az állampolitikai szempontból legveszélyeztetettebb nyelvhatárokra czéltudatosan beplántált állami népiskoláktól várhatjuk a legbiztosabb sikert.

Az első kiadást a sajtó összes organumai teljes elismeréssel üdvözölték s ujságaink némelyikében, mint a Budapesti Hirlap f. 1895. június 14-én s azóta ismételten vezércikkekben ennekczímével és eszmemenetében fejtegetik a népinevelés és államélet elválhatatlan kapcsolatát.

Ugyanazon hirlap (Budapesti Hirlap) 1895. szeptember 4. száma másodszor is vezércikkben méltatja Szathmáry tanulmányait s többek között így ír:

„A könyvek közé, melyek állandóan az asztalomon fekszenek, ujabbán besoroztam Szathmáry

György közoktatásügyi miniszteri tanácsos könyvét, melyben a nemzeti kultúra e lelkes hive és verejtékét hullató napszámosának ujságírói dolgozatai foglaltatnak a népnevelésről... A népnevelés ügyében lelkesedéssel, munkássággal, serkentéssel, sőt tervezgetéssel is mindennek előtt jár Szathmáry György. Világos előtttem, hogy nem azért, mert a közoktatásügyi miniszteriumban előkelő helyet foglal el, hanem ellenkezőleg, úgy jutott a nehéz munka helyére, mert egész életén át ez a kérdés foglalta le férfias elméjének minden munkásságát, szinte minden érdeklődését.

Ez a kérdés pedig ő rá nézve nem egyszerűen az oktatás kérdése, hanem jóformán kizárólag a magyar nemzet, a magyar faj létkérdése. Ez a szempont igazgatja érzeteit és gondolkozását, ez irányítja szemét, ha a viszonyokat vizsgálja, kezét, mikor tapasztalásait leírja, elméjét, mikor a valót csoportosítja, hogy következtetéseit levonja. Égő fajszeretet, sarkaló vágyakozásokkal és kecsegtető reményekkel.

Előtte Magyarország képe lebeg nagy és hatalmas Magyarországgal. De óvást tesz az ellen, hogy erőszakos magyarosítónak mondják, vagy épenséggel még annak nézzék is... Tervszerűség, céltudatosság, kiszámítás, gond és a Szathmáryéhoz hasonló perzselő fajszeretet tapintattal párosulva óriási eredménynyel kecsegtet“ stb.

A ki tehát a népnevelési intézmények társadalmi és culturális jelentőségéről biztos tájékozódást keres, az bizonyára örömmel üdvözli e becses munka második kiadását. A tanügy hivatott munkásai, a nép vezetésében oly előkelő szerepet betöltő lelkészi és birtokos osztály s mindazok, a kiket a nemzeti eszme szent ügye közelről érdekel, kiknek az új ezredév hajnalán a nemzeti állam megszilárdításában társadalmi és hivatali téren bármi szerepet juttatott a végzet, olvassák Szathmáry György könyvének emez újabb kiadását, melyből eszmei tájékozódás mellett nemes tettekre vezető elhatározást és lelkesedést meríthetnek.

A kiadók.

I.

A népoktatás jelentősége Magyarországon.

Tökéletes igaz, hogy a »*felülről jön a világosság*«-féle elv, vagy inkább jelszó tulságosan előtérbe van tolva. Főképp az előző évtized alatt volt e szerint berendezve közoktatásügyünk, jóval több gond és áldozat lévén fordítva a magasabb művelődési kategóriákhoz tartozó intézetekre, mint a népoktatásügyre. És a nagy publicum nagy része igen plausibilisnek találta e maximát, mely beszüremkezett az elmékbe, megvesztegetve a culturpolitikai felfogásokat Magyarországon, elannyira, hogy egyik előkelő és igen elterjedt fővárosi hirlap is, mely pedig kiválóan magyar nemzeti irányt vindikál magának, nem régiben szóról-szóra így irt: »A népoktatásról nem szólunk bővebben ezuttal. *Ez alárendeltebb jelentőségű*, mint a többi« . . . . Ugyanazon időtájban hasonló tenorból egy különben jelestollu magyar publicistánk új fülbemászó, de megtévesztő jelszóval állt elő, minden képzelhető súlyt és érdeket »*a cultura fajsúlyára*« helyezve, mely mellett a

népoktatás természetesen csak »alárendeltebb jelentőségű.«

Hiába, — szeretünk jelszavak után megindulni, — a nélkül, hogy latra vetnők tartalmukat s anélkül hogy megvizsgálók: vajjon kulturai és főképen néprajzi viszonyaink által indikáltatnak- és igazolhatnak-e?

Hanem ha már ez így van; ha tapasztalók, hogy nemzetünk életére, faji megizmosodására oly véghetetlen fontos népoktatási ügy érzékeny hátrányára éveken át a nyilvánosságba egyesek és a sajtó által ilyen jelszavak dobhatnak ki, melyek veszedelmes »közvélemény«-nyé jegeződhetnek az országban, vajjon nem volna-e egyik elsőrangú kötelessége az összes népoktatási szaklapoknak éberren ellenőrizni minden ilyen tendenciájú jelszót és áramlatot és nemcsak pusztán ellenőrizni, de egész erélylyel, hangsúlylyal és következetesen azokkal szembe szállani? Sajnos, (bocsánat őszinteségemért), én azt tapasztaltam, hogy a népoktatási szaklapok abban kitűnően megfelelnek ugyan hivatásuknak, hogy alaposan tárgyalják e szak*részletkérdéseit*, a minutiáig, de aztán ezekbe jobbra teljesen el is merülnek, és majdnem egészen figyelmen kívül hagyják az *általánosabb* szempontokat, melyekkel már a nem szakbeli nagyközönséghez s a politikai körökhöz is hozzá lehetne férni; és nem gyakorolják az emli-

tett jelszavakkal és áramlatokkal szemben az ellensúlyt, melyre az ügy érdekében okvetlenül szükség volna.

Mi történik tehát! Az, hogy vannak közvéleményszerű erős áramlatok, melyek fumigálják, kicsinylik, »alárendeltebb jelentőségűnek« tartják a népoktatást, de nincs, vagy nincs elég erős egy másik ellentétes áramlat, mely amazokat sikerrel ellensúlyozhatná. Történik az, hogy az egész újabb alkotmányos korszakban a népoktatás-ügy távolról sem részesült abban a figyelemben és áldozatkész felkarolásban, melyet mint a *nemzeti politika* leghatályosabb eszköze, az *egész* nemzet minden tényezője részéről megérdemelt volna; történik az, hogy ha a közoktatásügyi miniszter erőteljes népoktatási politikát akarna csinálni állami eszközökkel, nincs erős közvélemény vagy áramlat, melyre e tekintetben támaszkodhatnék; történik az, hogy például a jövő évi 355.6 millió forintnyi összes állami kiadás minden 100 frtjából 44 krajczárt költünk a népoktatásra, hogy a folyó évben a tavalyihoz képest 7000, mond csupán *hét* ezer forinttal (!) volt nagyobb az egész népnevelési szükséglet; történik az, hogy óriási vívmánynak kell vennünk, hogy az új közokt. miniszter alatt a jövő évi népnevelési szükségletre a jelen évihez képest 40,000 frttal nagyobb összeg van előirányozva; történik az, hogy ha néhányan, kiknek lelkéhez forrt a

népoktatás nemzeti ügye s ez érdekében a Házban felszólalnak, jobbára közönyös arczokkal találkoznak; történik az, hogy nem-magyar ajku nép lakta községek állami népiskolát kérnek, de csak ritkán kapnak, mert »nincs pénz« s történik az, hogy némely pontjain az országnak magyar gyermekek, magyar iskola hiányában oláh iskolába járnak — megóvni faji egyediségüket, mert nem vetkőzött ki nemzetiségéből sok ezer magyar — oláh iskola nélkül is!

Ez és sok más történik. Fog pedig történni mindaddig, míg egy ferde és szerencsétlen közfelfogás holmi ötödik kerék-féle szerepet imputál a közokt. miniszteriumnak a magyar államkormányzat gépezetében s míg az ország összes tanfériai képviselőválasztások alkalmával egész erélylyel és öntudattal oda nem hatnak, hogy a jelölt urak, megválasztásuk esetén ne tekintsék a magyar kulturai és inspecie a népoktatási érdekeket a legutolsónak a világon.

Hiszen van abban igaz, — bár nem teljesen igaz, — hogy »felülről jön a világosság«, mert jöhet másfelől is. De ezzel szemben, vagy mellett mi egy sokkal kifogástalanabb tételt állíthatunk fel, mint álláspontot, melyhez aztán nem fér semmi »mert«. Azt t. i., hogy a világon *minden építés alulról* kezdődik (csak a palócz gondolta Bécsben, hogy a Szent-István-templom tornyát »feleülről« építették lefelé). Már pedig miről van nálunk szó? Arról, hogy a nemzet-

testet ott lenn, a fundamentumoknál, a népmilliók körében *kiépítsük*; arról van szó, hogy a népmilliók tengerében a korállok munkáját végezve, a magyar nemzet és államiság számára minél több szilárd talajt teremtsünk, minél több tért foglaljunk; arról van szó, hogy a jövő Magyarország számára minél nagyobb számú *öntudatosan* államhű polgárt neveljünk és toborozzunk. És — kérdem — vajjon lebeghet-e a mai generáció s az egész nemzet előtt ennél magasabb, ennél fontosabb és egyuttal nemzetibb cél és feladat? És kérdem továbbá: lehet-é ezt a célzt csak megközelíteni is, lehet-é e feladatba csak belefogni is a *népoktatás* hatályos és erőteljes felkarolása nélkül? De, fogja kérdezni tán valaki, miért éppen csak a nép-oktatás? Felelet: Azért, mert azokat a *nép*-milliókat sem középiskolákkal, sem jogakadémiákkal, sem pedig egyetemekkel, hanem csak óvódák- és népiskolákkal lehet megközelíteni.

És e nemzetnek melyik a legveszedelmesebb achillesi sarka? Az, hogy eddig magyarokul csak relativ többségben vagyunk Magyarországon, a mi más szavakkal kisebbséget jelent (6 millió magyar, 7 millió nem-magyar) és környezve vagyunk európaszerte *nemzeti* alapon szervezkedett államokkal. A képünkre is vágják minden áldott nap az ellentáborból (legutóbb a bukaresti »Romanul«), hogy mint kisebbség uralkodunk ez országban a nem-magyar többség fő-

lött. És most, békés időben meg volnánk valahogyan ilyen etnographiai viszonyok mellett is, mert a »por-szemek nyugton hevernek biztos helyükön«. De ha egyszer ismét zivataros idők fellegei szakadnak le reánk: akkor fog csak kitünni, mekkora gyengeség rejlik a magyarság mostani létszámában! És mivel fogjuk a nemzet számbeli gyarapodását s a válságos időkre megizmosodását művelni, ha nem az óvoda és népoktatásügy erőteljes mozgásba hozatalával? A nemzet lángeszű írója Jókai, kimondá a jelszót, hogy: »Magyarországot másodszor kell (kulturailag) elfoglalni.« Igaz; — de vajjon e második honfoglalásnak nem leghatalmasabb eszköze és fegyvere-e az óvoda és népiskola?

Sajátságos rendelkezése volt a gondviselésnek, hogy az új alkotmányos korszakban éppen az az ember lett az első közoktatásügyi miniszter, Eötvös József báró, kinél a világon senki sem ismerte jobban a *nemzetiségi* eszme állam-veszélyes és államrobbantó erejét, mert ő fejtette azt ki hasonlíthatatlan mélyelméjűséggel és alapossággal a XIX. század uralkodó eszméiről írt világhírű munkájában. Senki tehát nem volt hivatottabb, mint ő, hogy Magyarországon a közoktatási politikát csinálja és vezesse. Pótolhatlan kár a nemzetre, hogy nem csinálhatta és nem vezethette legalább még vagy tíz évig, mert akkor a népoktatásügy nem lett volna a hamupipőke

szerepére kárhoztatva s nem kerekedtek volna felszínre a nemzeti közvéleményt elmaszlagosító amolyan áramlatok, melyek szerencsétlen műszava az, hogy a népoktatás »alárendeltebb jelentőségű.« Ha nem tévedek, éppen Eötvös mondása volt, vagy legalább egészen rávall az ő iskolájára, hogy a »nemzetiségi kérdést legbiztosabban az iskolában lehet megoldani.« És vajjon nálunk melyik iskola az, ha nem legfőképen az óvoda és a népiskola?

Hát csak ilyen »alárendeltebb jelentőségű« a mi viszonyaink között a népoktatásügy! Sajnos, az imént említett Jókai- és Eötvös-féle márkáns jelszavak, melyek egész irányt jelölnek és programot fejeznek ki, kezdenek elhalványulni és kimosódni a köztudatból, melyet megrontanak és tévútra vezetnek az »alárendeltebb jelentőségű« — észjárások.

Hiszen haladunk, haladunk mi a népoktatásügy terén, ha a csiga haladása is haladás. Ha évenként hét, illetőleg negyvenezer forinttal emeljük az állami költségvetésben a népnevelési szükségletet, hát ezzel is teszünk egy-egy lépést előre (vagy legrosszabb esetben nem fogunk »visszafelé fejlődni«) és ha ilyen tempóban haladunk tovább, — hát vagy 200 esztendő alatt már *jelentékenyen* és *számbavehetőleg* fogtuk megizmosítani a magyar fajt s a »Romanul« és társai nem fognak majd fegyvert kovácsolhatni abból, hogy törpe minoritás vagyunk. Csak

az a baj, hogy nincs ám a homlokunkra írva, miszerint a gondviselés nagy időt enged nekünk a zavartalan belső megizmosodásra. Meglehet, a közel jövőben erős megpróbáltatások várnak reánk, miért is egész erővel kellene magunkat a népoktatás terére vetnünk, »hogy rettegnünk ne kelljen az eljövendő óriásokat.«

Igenis, a mi viszonyaink közt csak az tartható Magyarországon igazán nemzeti politikának, mely a népoktatás erőteljes kihasználását programmpontjai közé felveszi; minden kormányzati rendszer csak azon mértékben igazán nemzeti, a mily mértékben előmozdítja és szolgálja általában a kulturát és főkép a népoktatási érdekeket. Csinálhatunk mi jó igazságügyi, jó közlekedési, jó közgazdasági politikát és csinálhatunk jó adminisztratiót, — de pusztán *csak* ezek által a *magyar állam egy hajszálnyival sem lesz magyarabb, mint a minő különben*, — ha csak hasonló lépést nem tartunk általában a magyar kulturai és különösen a népoktatási érdekek erőteljes istápolásában.

Vannak az állami adminisztráció hívei közt többen, kik szeretik gyakran emlegetni a »nemzeti államot.« Már pedig a nemzeti államot erőteljes, hatályos népoktatási politika nélkül — képtelen ábrándnak, hiú képzelődésnek tartom. Általában a ki a mi viszonyaink közt kicsinyli a népoktatást, annak homályos sejtelme sincs ama kimagasló nemzeti fel-

adatokról, melyeket a mai generációnak, a mai magyar államnak egész odaadással szolgálni kell.

De sietek két lehető félreértést magamtól elhárítani.

Először is a mondottak által távolról sem akarok erőszakos magyarosítást, mely ellenszenves és gyűlöletes törekvésnek nem voltam s nem leszek szószólója. De nincs is szükség erőszakos magyarosításra, meg aztán célra sem vezetne, sőt káros visszahatást is keltene. Hanem való tény, hogy ama 7 milliónyi nem-magyar közt milliókra megy azon népelemek száma, melyek örömet hajlandók nyelv tekintetében is assimilálódni, összeformni velünk, — csak adjuk meg, adja meg az állam hozzá a szükséges módokat és eszközöket — miben? A népoktatási intézetekben. Nem én mondom ezt; megmondta a Ház nyílt ülésén ez év elején két felvidéki képviselő, az egyik a ruthenek, a másik a tótok részéről. És én rámutathatnék még más faju és hasonló hajlamu népelemekre. Szóval tehát csak ott, a hol erre önkéntes hajlandóság mutatkozik (szerencsére milliók hajlandók *most még* erre), — kívánnám az iskolai téren az alkotó actiót a faji megizmosodás érdekében. De ez aztán a nemzetnek s az államnak önfentartási ösztönéből következő olyan érdeke és kötelessége, mely elől ha elzárkózik, önmaga iránt akkora mulasztást követ el, melyet nem kárpótolhat más téren

semmi s mely esetleg súlyosan fogja megboszulni magát.

Azon 1400 község közül, melyek lakossága magyar kisebbségekkel vegyes népelemekből áll, (összes lakosságuk 2.3 millió s ebből magyar alig 20%), eddigelé csak 300 egynehányban van állami népiskola. Ezen 1400 községet jól szervezett és hazafias szellemenben vezetett népiskolákkal megszállni, ellátni: volna a *minimum*, melyre az államnak e téren mulhatalatlanul törekednie kell.

A másik lehető félreértés, mely ellen előre védekezni kívánok, az, hogy e sorokban nem azért hangsúlyozom a népoktatás rendkívüli fontosságát, mintha nem volna érzékem a »kultura fajsúlya«, vagyis a magasabb művelődési kategóriák és érdekek jelentősége iránt. Van, igenis érzékem, mert ki ne látná be, hogy mily nagy horderejű dolog az, hogy az ország sorsának intézésére hivatott intelligencia magyar vagy magyar szellemű legyen? De hát itt nincs is semmi baj; 180 középiskola, egy sereg jog- és theologiai akadémia, két tud. egyetem és egy műegyetem számra, szellemre nézve megfelelnek az igényeknek, a szükségletnek. Itt jelentékeny *alkotásokra* többé szükség nincs, legföllebb a meglevő intézetek betetőzéséről (egyes középiskolák kifejlesztéséről) lehet szó és elérne még egy harmadik tud. egyetem is. Ezen intézetek tanuló ifjusága hasonlíthatatlanul

nagy többségében magyar és magyarul, magyar szel-
lemben neveltetik. — Az ország intelligentiájának
is 80—90%-a magyar és magyar szellemű. A ma-
gyar fajnak a magasabb művelődési kategóriákban
oly erős és megvívhatlan posíciói vannak, hogy szel-
lemi, magasabb műveltségi fölényét és vezérszerepét
az országban veszélyektől féltetni nem lehet, és nem
kell. Mire való tehát ily viszonyok közt a magasabb
oktatást, a »kulturai fajsúlyt« oly túlerősen hangsú-
lyozni? Hiszen magyar szempontból itt semmi baj
nincs. Sőt az egész vonalon örömdetesen legeltethet-
jük szemeinket.

A kulturai fajsúly hangoztatásának tehát vagy
csak akadémiai jelentősége van, vagy pedig éle a nép-
oktatás ellen van irányozva. És éppen ezért tartám
szükségeseznek a népoktatásügy fontosságát tőlem tel-
hetőleg a homályból, a hová szorítani akarják, kissé
előtérbe hozni s kidomborítani, és pedig annyival
inkább, mert a minek a magasabb oktatási és műve-
lődési intézetek körében szüksége fenn nem forog,
bezzeg nagy arányú *alkotásokra* és munkára van
még szükség a népoktatás terén és mert a míg a művelt
és magasabb társadalmi osztályok régiójában *erős* és
hatalmas a magyar faj, ott lenn a népmilliók körében
gyöngye és *erőltlen* s ha a magasabb műveltségi foko-
kon állása *megostromolhatlan* is, ott lenn a népmilliók
körében posíciója *aláaknázható* és veszedelmes.

Álláspontom tehát az, hogy tartsuk ugyan fenn a mostani színvonalon, szellemben és létszámban a magasabb műveltséget nyújtó intézeteket, de aztán egész erővel vessük magunkat a népoktatás terére, mert legyünk tisztában vele, — és óhajtandó, hogy ennek tudata áthassa a társadalom minden rétegét, — *a nemzet sorsa amennyiben tőlünk függ, a népoktatás terén diül el s azért az igazán nemzeti feladatok a népoktatás terén várnak megoldásra.*

(1889.)

II.

Népiskola és tanítóság állami és nemzeti szempontból.

(Elnöki megnyitóbeszéd a IV. egyetemes tanítógyűlés 1890. augusztus 21-ki ülésén.)

T. egyetemes tanítógyűlés!

Midőn a népoktatás ügyének tárgyalására összegyűltünk, méltóztassék nekem megengedni, hogy elmondjam benső hitvallásomat a népoktatásról és a tanítóság működéséről; (Halljuk! Halljuk!) hogy kiutassam a népiskolának és a tanítóság működésének méltó helyét hazánk viszonyai közt.

Lehetőleg rövidre fogott beszédem során mellőzni akarom a didactikai és paedagogiai kérdések tárgyalását; mellőzöm pedig azért, mert úgy tapasztaltam, hogy ezek inkább csak a szűkebb tanügyi és szakköröket szokták érdekelni. De szólni fogok a népoktatásnak és tanítóság működésének azon magasabb és általánosabb vonásairól és tulajdonságairól, melyek az egész nemzetet érdeklik s hozzá teszem: kell, hogy az egész nemzetet érdekeljék.

Honnan van az, t. egyetemes gyűlés, hogy ellen-tétben az ó-kori rabszolgotartó respublicákkal, az újabbkori nagy köztársaságok, mint teszem, az észak-amerikai nagy Unio, vagy Franciaország oly óriási áldozatokat hoznak a népoktatás, a népművelődés ügyének? Onnan van, mert annak, a mi előttük, t. i. a köztársaságok előtt a legfontosabb, t. i. az állam-*formának*, a nép műveltségében találják leghatalmasabb támasztát. (Élénk helyeslés.)

Nálunk, t. uraim, még az állam*formánál* is magasabb érdek fűződik a népmilliók művelődéséhez. És ez a magasabb érdek a nemzeti és állami *lét*. (Élénk helyeslés. Ugy van! Ugy van!)

Ha már az *egynyelvű és nagy* nemzeteknél, a minő pl. a német, oly rendkívül fontos szerep jutott osztályrészül a tanítósnak, hogy mint annak idejében mondták, a francia hadjáratot a német Schulmeisterek nyerték meg, nálunk a diadalmas hadjáratok dicsőségénél is nagyobb feladat vár a tanítósnak; mert mielőtt mi diadalmas külső hadjáratokra gondolnánk, első sorban s mindenek felett diadalmasan végig kell küzdenünk azt a belső hadjáratot, melyet a költő ép oly szellemesen mint találóan, második honfoglalásnak nevezett. (Élénk helyeslés és tetszés.)

És épen az a körülmény, hogy mi *soknyelvű* nemzet vagyunk, sokszorozza, az a körülmény pe-

dig, hogy *kis* nemzet vagyunk, teszi *nagygyá* a tanítóság feladatát; teszi nagyobbá nálunk, mint bármely más államban, mint bárhol e világon. (Élénk helyeslés és tetszés.)

Mit várunk mi tanítóságunktól az első tekintetben, t. i. a soknyelvűség dolgában? Várjuk azt — és ez egyik legfontosabb missiója a tanítóságnak, — hogy a nem magyarajku népmilliókat, melyek criticus viszonyok közt esetleg széthuzó elemekké válhatnának, a magyar nemzeti műveltség és szellem által közelebb hozza a magyar fajhoz. És mit várunk a tanítóságtól abban a tekintetben, hogy *kis* nemzet vagyunk? Várjuk azt, hogy a népmilliókat általában, bármely nyelvűek legyenek is, ugyancsak a műveltség és hazafias szellem által közelebb hozza a nemzeti intelligentiához. (Tetszés.)

Mi más ez, t. uraim, mint az államhű és államfentartó elemek összeolvasztása abban a kohóban, melynek neve: népiskola, s a melynek kohómestere a néptanító? (Zajos helyeslés és tetszés.) Mi más ez, mint az egységes nemzet reconstruálásának munkája, végezve a tanítóság által, mint a mely tanítóság része lévén a nemzeti intelligentiának, közlöje és közege a nemzeti intelligentiában élő és erősen lüktető eszméknek és érzelmeknek, nemzeti szellemmel telíti meg az iskola légkörét, nemzeti szellemmel adja meg az általa nyújtott műveltségnek azt a

coloritot, mely a műveltséget nemzeti műveltséggé teszi és viszont, ezen nemzeti műveltség segítségével nemesíti meg a kezébe került emberi anyagot azzal, hogy honpolgárrá, hazafivá neveli. (Élénk helyeslés és tetszésnyilatkozatok.)

Ezekben van a népoktatásnak és a tanítóóság működésének óriási jelentősége nemzeti és állami szempontból. Ugyanazért, t. tagtársak, Magyarországon, a mi specialis hazai viszonyaink közt tanítónak lenni és ezt a missiót a szakember és férfi egész erejével, a hazafi egész lelkesedésével betölteni: ez uraim, nagy és szép gondolat. (Zajos tetszésnyilatkozatok és éljenzés.)

De miért mondom én el mindezeket most itt? Elmondom, t. egyetemes tanítógyűlés azért, mert találkoztam felfogásokkal, melyek szerint földolog, a magasabb műveltséget nyújtó közép és felső intézetekre súlyt fektetni; földolog, hogy a nemzet sorsát intéző intelligentia művelt, hazafias és nemzeti szellemű legyen, a többi pedig inkább csak mellékes, majd elvégzi a többit az intelligentia.

Én azt hiszem, t. egyetemes tanítógyűlés, hogy e felfogással szemben kötelesség e helyen is állást foglalni. (Élénk helyeslés. Ugy van!) Én azt mondom, hogy nem elég csupán a magasabb műveltséget nyújtó institutiókra súlyt fektetni; mert bármily művelt és nemzeti szellemű legyen is a nemzet sor

sát intéző intelligencia, kétséget nem szenved, hogy a népmilliókra csak úgy fog üdvös befolyást gyakorolhatni, s a népmilliókat csak úgy lesz képes, kivált kritikus időkben vezetni, ha a nép lelkét előbb a népiskola s a tanítótság már fogékonynya és képessé tette arra, hogy az intelligenciában élő eszméket és ideálokat befogadja. (Élénk helyeslés. Ugy van.) Dobjuk ki közművelődési intézeteink közül a 16,000 népiskolát és mi fog maradni?

Megmaradna a nemzet vékony rétegzetű felszínén a magas műveltség és nemzeti szellem, az igaz; de ott alant volna azután a 13—14 milliónyi nyers néptömeg, melyet a nemzeti intelligenciától nemcsak műveltség, nemcsak nyelv, de a mi mindezeknél fontosabb, a hazafias érzelmek dolgában is áthidalhatatlan tátongó úr választana el. (Élénk éljenzés. Ugy van!)

És kérdem, vajjon ez volna-e az egységes nemzetnek képe — azzal a tátongó ürrel a népmilliók és az intelligencia közt? Nem. A ki felvállról és kicsinylőleg beszél Magyarországon a népoktatásról, az emlegetheti szóval, vagy tollal akárhányszor az egységes nemzeti eszmét, de hogy ez eszméről, annak tartalmáról, annak megvalósítása módjairól behatóbban gondolkozott volna, azt én nem hiszem. (Élénk helyeslés. Ugy van!) Azoknak, kik azt hiszik, hogy elég csak súlyt fektetni a magasabb műveltségre, a

többi pedig inkább csak mellékes, azt ajánlanám, hogy ha már figyelmen kívül hagyják a népeletet, ha figyelmen kívül hagyják a népoktatás által — teszem — épen itt, Budapesten, az ország fővárosában előidézett óriási átalakulási processust, figyeljék meg legalább a természetet. Én magas bérczek fenyvesei közt járva, igen gyakran láttam, hogy impozáns növésű, egyenesen az ég felé törő, hatalmas, fenséges fenyősudarakat tövestől-gyökerestől tépett ki és tiport földre a vihar. Mindig mélyen megihatott e látvány. De vajjon mi volt az oka ennek? Az, hogy ez a hatalmas fenyőszudár csak vékony rétegzetű talajba bocsátotta le gyökereit. (Élénk helyeslés és tetszésnyilatkozatok.) T. uraim, a nemzeti műveltségnek, hogy egy új ezredév viharaival sikerrel dacolhasson, erős és mély gyökeret kell lebocsátania a néprétegek szívós talajába. (Zajos éljenzés. Taps).

És ezt a szolgálatot teszi meg a nemzetnek, az államnak a népiskola, a tanítóház.

A magyar nemesség, ez a kiváltságos osztály, mely 1848-ig maga képezte a nemzetet, 1848-ban egy felmagasztosult pillanatban, mely örök dicsőségére válik, önként eldobta magától kiváltságait és a jogokban és kötelességekben részesekké tette a népmilliókat. Miért? Azért, mert belátta, hogy egy félmilliónyi kiváltságosból álló nemzet ma már a megváltozott viszonyok közt nem lehet eléggé erős és

azért a népmilliókkal egyesülve, erős nemzetté akart összeforrni. (Helyeslés.)

Vajjon a népiskola és a tanítóság, midőn az általam imént jelzett célokat szolgálja, nem ugyanazt a célt szolgálja-e, melyet 1848-ban a nemesség maga elé tűzött; nem az egységes nemzeti eszmét szolgálja-e? (Ugy van!)

1868-ban a törvényhozás megalkotott egy törvényt. Az van benne: »osztatlan, egységes magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.« Milyen nagy eszme ez, milyen szépen hangzik ez még így, papíron is! Hát ha még a valóságban is megvolna! Megvalósul-e Magyarországon valaha teljesen az osztatlan egységes nemzet eszméje, arról én ez alkalommal véleményt nem kockáztatok. De egyet bizonyosan tudok. Azt, hogy ez az eszme a népiskola közreműködése nélkül nem csak nem lesz megvalósítható soha: (Élénk helyeslés. Ugy van!) de még jelentékenyen megközelíthető sem. (Élénk helyeslés.)

Azokat pedig, kik szeretnek beszélni nemzeti egységről, de félvállról szólnak a népiskoláról, emlékeztetem arra, hogy ugyanazon törvényhozók, kik 1868-ban törvénybe iktatták az »osztatlan egységes magyar nemzet« eszméjét, logikai sorrendet tartva, *előbb* megalkották a népoktatásról szóló nagy organicus törvényt.

És itt sietek egy félreértést elhárítani magamról és a t. egyetemes tanítógyűlésről.

Jóllehet, ma már nem valljuk azt, mint állítólag szt. István idejében, hogy t. i. az egynyelvű ország gyöngé és törékeny; mindazonáltal az egységes nemzeti eszme alatt nem annyira a nyelv egységét, nem a nyelvi unificatiót értjük és akarjuk értetni, hanem igenis értjük alatta az állam, a haza iránti érzelmek, a honfiúi erények és kötelességek érzetének egységét, a mely egység, mint az 1868-i törvény is mutatja, megállhat a soknyelvűség mellett is. De sokkal jobban és találóbban fejezi ki ezt a költő, a ki hasonló témát énekelt meg. Azt mondja: »Szokás és élet más, meg más lehet, Sokféle daltól zeng liget, berek; Mégis mi zendül mindenik dalon? *Közös érzés; öröm vagy fájdalom.*« (Tetszés.)

Ez a közös érzés kell nekünk: közös öröm az állam jó napjaiban; közös fájdalom, melyet a hazának minden polgára, bármely nyelvű legyen is az, átérezzen, ha a hazát sorscapások sujtják. (Zajos éljenzés és tetszésnyilatkozatok.) Ez kell nekünk, ez a közös átérzés, az összeforrasztás hatalmas tényezője. Ha ezt egyszer a népiskolák segítségével a népek millióiba sikerül belenevelni, akkor Magyarország nyugodtan nézhet egy új ezredév elé. (Élénk tetszés.)

Tudjuk, hogy vannak ugyan még egyes népiskolák itt-ott, melyek nem ezen szellemben működnek,

melyek nem az egységes nemzeti eszme felé, hanem inkább az elkülönzés, a széthuzás felé törnek; de tudjuk azt is, hogy ezek száma évről-évre apad és összezsugorodik.

Nemrégiben hangzott el egy nagyjelentőségű mondás, hogy »Magyarország soha sem volt olyan magyar, mint most.« Igaz, mindnyájunk lelkében nagy öröm kél e gondolatra, de szüntessük meg csak egy pillanatra mindazon sikereket és eredményeket, a melyeket az utolsó 20 esztendő alatt a cultura terén általában, de különösen a népoktatás terén elértünk s akkor gondolkozóba fogunk esni, hogy vajjon azon nagyjelentőségű mondás megállhat-e még? Én ezeket a culturalis és közoktatási nagy sikereket a nemzet és állam életére való kihatásukban oly véghetetlenül fontosaknak, jelentőségteljeseknek tartom, hogy nem habozom azokat közvetlenül az újabbkori államjogi átalakulások és vívmányok után helyezni. Talán merész ez az állítás; de ki merem mondani és helyt is állok érte. Eme nagy sikerek és eredmények tekintetében pedig a népiskola és a tanítóóság emelt homlokkal mondhatja el: *Quorum pars magna fui.* (Élénk tetszés és éljenzés.)

És most már bocsánatot kérve, hogy ily hosszasan fárasztám a t. egyetemes tanítógyűlésnek szíves figyelmét, (Halljuk! Halljuk!) azt kérdezem,

mindezekből mi következik? Következik az, hogy a nemzetnek száz, meg ezer oka van arra, hogy szeretetének egész melegével, rokonszenvének egész áldozatkészségével forduljon általában a cultura és különösen a népoktatás érdekei felé.

Ennek daczára itt-ott még mindig találkozunk közönnyel, szűkkeblűséggel, kicsinyléssel és általában oly jelenségekkel, a melyek, ha egyedül mérvadók volnának viszonyaink megítélésére, azt kellene hinnünk, hogy vagy stagnálunk, vagy éppen visszafelé megyünk. De nem így van. Ezek oly jelenségek, melyek a nagy folyamoknál is észlelhetők. A víz itt-ott örvénylik s a sekélyes helyeken úgy látszik, mintha visszafelé folya, de azért a nagy folyó hatalmas áramlata előre tör. (Tetszés.) Éppen így tör előre a mi ügyünk is, a népoktatás ügye, tör előre pedig nemzeti irányban. És kérdezem, ki adta meg a leghatalmasabb lökést, az elhatározó impulsust arra, hogy a népoktatás nemzeti irányban fejlődjék? Önök tudják: a harmadik egyetemes tanitógyűlés. (Élénk helyeslés.) Ez határozta el a magyar nyelv kötelező tanítását minden népiskolában. Alig, hogy ezt az eszmét 1878-ban kimondta, 1879-ben már bevonult a törvények közé és törvénynyé vált. Méltóztatnak tudni, mi ennek a törvénynek egyik eredménye a többi közt, mert több más eredménye is van? Az, hogy 1500-al szaporodott azon népiskoláink száma, a melyeknek tan-

nyelve vagy kizárólag magyar, vagy magyarral vegyes. (Éljenzés.)

Hála és elismerés illeti meg ezért a törvényhozást és kormányt, hogy ez eszmét törvénybe iktatta, hogy ezt a eszmét törvény által biztosította; de a kezdeményezés, az eszme propagálása, népszerűsítése, az eszmének oda érlelése a közszellemben, hogy végre törvényynyé válhatott, ez a tanítósnak soha el nem muló érdeme. (Élénk tetszés.) Ezt a nemzet nem fogja önöknek elfelejteni és ne is felejtse el soha. (Élénk éljenzés.)

És most, t. uraim, mit tesznek önök? Azt, hogy felveszik a fonalat ott, hol ezelőtt 12 évvel, 1878-ban elhagyták. Tárgyalásaink *első* pontja így szól: »A magyar nyelv tanítása a magyar s nem magyar tannyelvű népiskolában, kiváló figyelemmel a nemzeti szellem ápolására.«

Az *így* kezdődő munkához kérem én a magyarok istenének áldását és kérem a nemzet meleg rokonszenvét, szeretetét és áldozatkészségét. És most, t. uraim, munkára fel! (Hosszantartó lelkes éljenzés és taps. Élénk felkiáltások: Éljen Szathmáry György!)

III.

Az 1848-ki egyetemes tanitógyűlés nemzeti és állami szempontjai.

A IV. egyetemes tanitógyűlés összeűlése alkal-
mából igen időszerű lesz, néhány pillantást vetni
az 1848. jul. 20-ikától kezdődőleg öt napon át Buda-
pesten, az egyetem dísztermében tartott *első* egyete-
mes magyar tanitógyűlésnek épp oly fontos és tanul-
ságos, mint fölötte érdekes működésére.

Ez a szó teljes értelmében egyetemes közokta-
tási gyűlés volt, a mennyiben az ország minden ré-
széből kisdédóvók, néptanítók, képezdei, közép- és
főiskolai tanárok vettek részt benne, kik tanácsko-
zásaik- és megállapított javaslataikban a közoktatás-
ügyet, kezdve a kisdédneveléstől, fel az egyetemi ok-
tatásig egész egyetemességében ölelték fel, nem fe-
ledkezve meg még a siketnémák és a vakok neve-
lés-oktatásáról sem.

A lelkes uttörők rövid pár nap alatt kidolgozák reform-irányban közoktatásügyünk *egész* rendszerét s munkájuk hézagossá bár, de azért nem kevésbé nagybecsű.

Tanácskozásaikat úgy, mint megállapodásaikat erős *nemzeti szellem* hatja át és az *állami* (vagy, mint akkor mondták, »álladalmi«) *érdekek* magasra helyezése vezérli.

Mint általában 1848-nak minden alkotása, úgy az egyetemes tanítógyűlés munkálatai is nagy arányu átalakulást, reformot és haladást jeleznek, — elannyira, hogy e reformjavaslatok körvonalai még ma sincsenek teljesen betöltve. Az 1848-i tanférfiak proclamálták *összes közoktatásügyi viszonyaink törvény* általi rendezésének szükségét: s még ma is csak a *népoktatásról s a középiskolákról* birunk organikus törvényekkel. A *kisdedóvás* törvényhozási rendezésére még csak most kerülhetett a sor; gróf *Csáky* miniszternek jutott osztályrészül a kiváló feladat, hogy erre vonatkozólag törvényjavaslatot dolgozzon ki, melyet a képviselőházban már elő is terjesztett. — Az *egyetemi* oktatás viszonyainak korszerű és megfelelő törvényhozási rendezését csak későbbre helyezé kilátásba a miniszter.

»*Óriási* vala a munka, mely előttünk fekvék«, — mondja a 48-ki tanítógyűlés részéről br. *Eötvös* József közokt. miniszterhez intézett fölterjesztés.

Igaz! De a gyűlés is egy óriási lépést tett előre, úgy hogy mi egyben és másban csak most, 40 év múlva tudunk egy-egy lépéssel a nyomdokaiba lépni.

A másik nagy elv, melyet a 48-ki tanítógyűlés kimondott, így hangzik: »*Az álladalom állít tanintézeteket*, a tanszabadság teljes biztosításával.« A mi e nevezetes tétel első részét illeti, ott gyökerezik az 1848. XX. t. cz. 3. §-ában, mely így hangzik:

»Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és *iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek* s ez elvnek részletes alkalmazásával a miniszterium az illető hitfelekezetek meghallgatásával, a közelebbi törvényhozás céljába kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.« Hogyan állunk ma az akkor kimondott elvek tekintetében? Az »álladalom« a mellett, hogy segílyt nyújt egyes egyházaknak és felekezeti tanintézeteknek, az egyetemek állami kezében vannak; állam állított az újabb időkben minden rendű és rangu tanintézetet: kisdédóvodát, népiskolát, tanítónő- és tanítóképezdét, kereskedelmi és ipari tanintézetet, gymnasiumot, reáliskolát, egyetemet.

Soha a magyar államiság nem vett oly mérvben részt a közoktatásban és a nemzeti cultura terjesztésében, mint az újabb időkben. Ez az irányzat pedig 1848-ban kapta az első legelhatározóbb impulzust. De, bár sokat tett és áldozott e téren és irány-

ban az állam, a fölébredt s mindinkább megerősödő nemzeti közszellem és államisági tekintetek nem fognak az eddigi mérveknél megállapodni, — nem fognak megállapodhatni. Az elsőfoku *törvénykezésnek* teljes és a *vasutüggynek* nagymérvű *államosítása* után most a nemzetet az *administratio államosításának* igen erős niséusa hatja át és áramlata ragadja magával.

Lehetetlen, hogy ez a nisés és ez az áramlat a közigazgatás államosításával véget érjen. Ez ellenkeznék a szellemi és politikai áramlatok logikai természet- és expansiv erejével. Ki fog tehát hatni a tanügyre is, — legalább olyan mértékben, hogy a hol s a mely viszonyok közt a nem-állami kezek által vezetett iskola ellenkezik az állami exigentiákkal, a hazafias és nemzeti szellem követelményeivel: ott a tanintézeteket államosítani kelljen. Mert a jövőt illetőleg sok tekintetben még ma is megszívlelendő nagy igazságot mondtak ki az 1848. szept. 3-án Pesten egybegyűlt protestáns tanárok nyilatkozatukban, a hol a többi közt e nevezetes sorok is olvashatók:

»Bátran ki lehet mondani, miszerint *a haza jelen veszedelmes bomladozásának* egyik és *aligha nem főoka*, az eddig hazaszerte uralkodott *separatisticus nevelési és oktatási rendszerben* rejlik. A ki *egyekké* akarja tenni a *polgárakat*, az szoktassa

együvé a *gyermekeket*. A ki szereti az *egyességet*, ne nevelje a gyermekekben a *különbséget*!

A mi a nemzetet egészében érdekli; a mi a nemzet életét minden irányban fejleszti, jövődjét biztosítja, azt az egész nemzetnek kell kezelnie. És így a tanügynek . . . az *álladalomtól kell függnie, a tanítónak a haza hivatalnokának lennie.*»

De lássuk most az 1848-ki egyetemes tanítógyűlésnek a közoktatásügy különböző fokozatu intézményére vonatkozó elvi jelentőségű megállapodásait, összehasonlítva ezeket a mai viszonyokkal.

A kisdedóvodára nézve kimondják a 48-ki férfiak, hogy »Mindkétnemű kisdedek 2 éves koruktól kezdve bezárólag 7 éves korukig az óvodába járhatnak.« — Tehát csak permissive és *nem kötelezőleg* van kimondva az óvodába járatás. Ezzel szemben gyermekhalandósági és kulturai viszonyaink tekintetéből hasonlíthatlanul helyesebb gróf Csáky miniszternek a kisdedóvásról szóló törvényjavaslatában foglalt ama rendelkezés (4. §.), mely szerint a szülő és gyám köteles 3—6 éves gyermekét kisdedóvodába, vagy menedékházba járatni, — ha csak nem igazoltatik, hogy a gyermek kellő gondozásban és felügyeletben részesül.

De ennél jóval fontosabbak a következő elvi határozatok: hogy az óvodát vezérlő, vagy kezelő egyé-

nek »*mindenesetre magyarul is tudjanak.*« (Ez a postulatum a gr. Csáky-féle javaslatban kellőképen biztosítva van, mert (39. §.) a képesítő vizsgát tevő óvónő oklevelétől, mely nélkül nem alkalmazható, a tanfelügyelő megtagadja az aláírást, ha az illető a magyar nyelvet beszédben és írásban nem bírja teljesen. Sőt a miniszteri javaslat, a mint az az óvodai szaktanácskozmányon keresztül ment, még tovább megy, s biztosítja azt is, mit a 48-ki munkálatból inkább csak alattomban érteni lehet, — egyetemesen elrendelvén (8. §.), hogy »a kisdédóvodában és gyermek-menedékházakban *a nem-magyar anyanyelvű gyermek* foglalkoztatása *összekötendő a magyar nyelv*, mint államnyelv *ismeretébe* való bevezetéssel.«)

Továbbá kimondja a 48-ki tanítógyűlés, hogy »az óvoda állami intézet« — s »az óvó-nevelő, mint állami hivatalnok, illendő díjt huz az államtól.« (Itt már a Csáky-féle javaslat nem megy ily messze; nem proclamálja a kisdédóvoda államosítását, hanem a népoktatási törvény álláspontjára helyezkedve, óvoda-állítók- és fentartóknak ismeri el mindazon tényezőket, melyek népiskolát állítani és fentartani törvény szerint jogosítvák.)

Mi a *népiskolákat* illeti, a következőket mondotta ki a 48-ki tanítógyűlés:

»A népiskolai *tanítók* legyenek *álladalmi hiva-*

tanítók; a *kormány* állítson fel elegendő számú tanítóképezdét; az országos képezdében nevelt néptanítókat a nép válaszsza s a kormány erősítse meg; a néptanítók fizetéséről az *álladalom* gondoskodjék s végül, hogy a néptanítók, mint *álladalmi* hivatalnokok nyugdíjaztassanak, valamint özvegyeik, árváik is. «

Mint ezekből is látszik, 48-ban igen jelentékeny szerepet és befolyást kívántak juttatni az *államnak a népoktatást* illetőleg. Hogy mi és mennyiben valósult meg a 48-ban nyilvánított eme kívánalmakból, sokkal közismeretűbb, hogysen hosszadalmas összehasonlításokra volna szükség. Elég legyen csak arra utalni, hogy a fogyatkozásai mellett is nagy vívmánynak tekinthető tanítói nyugdíj-törvény megalkotásával egy igen fontos kíváncsalom ment teljesezésbe, — jótékonyan hatva nemcsak a tanítóóság anyagi sorsára, de egyuttal magára a népoktatás ügyére is. A nyugdíj-törvény tekintetében észlelt hiányok remélhetőleg pótolva lesznek annak revisiója alkalmával. — Továbbá az állam az újabb alkotmányos korszak alatt nemcsak képezdéket, de közel 800-ra menő népiskolát is állított fel. *Sok*, — ahhoz képest, hogy azelőtt semmi ilyen intézet nem volt az állam kezében, de *kevés* — ahhoz képest, hogy több mint 16,000 népiskola van az országban s az államnak igen életbe vágó nagy culturai, nemzet- és ál-

lampolitikai érdekeket kell istápolnia a népoktatás széles mezején, a népmilliók körében. Az állam tehát legsajátabb érdekei által rá van és rá lesz utalva, hogy a maga óvodái- és népiskoláival, mennyire csak anyagi ereje engedi, minél több tért foglaljon el.

De közoktatásügyünk egyéb teendői tekintetében is nemzeti eszmék és állami szempontok vezették a 48-ki férfiakat.

Igy a *nőnevelést* illetőleg kimondják, hogy »a nővilág nevelésére az *álladalom* kellő gondot fordítson s a leányiskolákra nézve »*mindenesetre nemzeti irányban*« — habár teszik hozzá, »az idegen nyelvek kizárása nélkül« általános nevelési rendszert kell megállapítani; — »a nőképezdék szelleme és nyelve *nemzeti*«, mondják továbbá.

Nemkülönben igen nevezetes, mit a 48-ki gyűlés a *középiskolai* javaslat 5. pontjában mond. Ez így hangzik: »*A középtanodában a tanítási nyelv magyar.*« — 1883-ban alkotott középiskolai törvényünk nem megy ily messze, de azért középiskoláink túlnyomó és hasonlithatlanul nagyobb részében a nélkül is a tannyelv tényleg magyar; — a nem-magyar tannyelvű középiskoláktól csak annyit követel meg a törvény, hogy a 7. és 8. osztályokban a magyar nyelvet és irodalomtörténetet magyarul tanítsák s e tárgyból az érettségi vizsgálatot is az állam nyelvének kelljen letenni.

Ide vonatkozólag — és inkább csak mellékesen — még csak egyet. A 48-ki gyűlés a középiskola *nyelvi* tantárgyaira nézve ezeket mondja ki: »Elméleti és *gyakorlati* megértésre és *használhatósra* képesítő tanítás, szavalási, irályi, *beszélési* gyakorlatokkal és az illető remekírók elolvasásával összekötve: *a magyar, német és latin* nyelvben.«

Tehát a 48-diki mozgalmas idők ugyancsak erős nemzeti szellemtől áthatott emberei maguk javasolják a *német* nyelv illetén mérvű tanítását s nem jut eszükbe germanisatiót látni benne, de bezeg csaptak volt nem régiben nagy zajt túlzó elfogultak gr. *Csáky* lényegileg hasonlították a német nyelv rendeletéből!

És — végezetül — a fennebb vázolt irányzatnak megfelelően, az államhatalmi befolyás gyarapításának tendenciája vonul végig a 48-diki tanítógyűlés főtanodai és egyetemi javaslatán is.

Ime, lehető rövidséggel a felfogás és eszmekör, melyben amaz örökre emlékezetes időben tartott első egyetemes hazai tanítógyűlés tanácskozásai- és javaslataival mozgott.

Az újabb alkotmányos korban (1870., 1874. és 1878.) tartott egyetemes tanítógyűlések annyiban különböznek a 48-diktól, hogy tisztán csak a *népoktatás* körébe vágó kérdéseket tárgyaltak, miért is nem a 48-diki gyűléstől, mint mely az *összes* tanügyi cate-

goriak kérdéseit ölelte fel, szám itják magukat. Az elkülönzés, vagyis a folytonosság megszakítása e pontban annyival indokoltabb, mert 48 óta a népoktatás mezeje óriási módon kiszélesedett s benépesült. Nemcsak tanulók, tanítók és intézetek soha eddig nem tapasztalt mérvben megsokasodtak, de a népoktatási tanintézetek köre jelleg és fokozat szerint is tetemesen kibővült, — úgy hogy ez idő szerint maga a népoktatás számtalan feladatai, ügyei, szükségletei, didacticalai és paedagogiai kérdései is fölötté bő anyagot szolgáltathatnak egy gyűlésnek tanácskozásra és eszmecserére.

De amiben aztán az 1870. óta tartott három egyetemes tanítógyűlés a 48-ikival megegyez: az a rendkívül meleg ügyszeretet, a közoktatásügy előmozdítását célzó buzgalom, szakszerű műveltséggel párosult higgadt tanácskozás s mit legelőbb kell vala emliteni, a mindennekfölött álló nemzeti érzület. Nincs kétség benne, hogy e tekintetben a IV. egyetemes gyűlés is elődeinek nyomdokain fog járni.

(1890.)

IV.

Népoktatásunk 1886—7-ben.

A mint a magyar államiság jogtörténeti fejlődésének szükségképen való postulatuma az 1867-ben és azon innen végbement *alkotmányos átalakulás* volt: ép úgy követelték s követelik mintegy elemi erővel ez ország politikai, földrajzi és ethnographiai viszonyai a nemzeti közmívelődés alapján a *kulturai átalakulást*, a nemzeti megizmosodást. A nemzet életére, államiságunk megszilárdulására a kulturai átalakulás szintoly főbenjáró érdek és feladat, mint az alkotmányi. E kettő egymással szoros kapcsolatban van s egymást egészíti ki, egymást támogatja. Az új és jövő Magyarország előkészítése és megalakítása csak e kettős átalakulási processus segítségével eszközölhető. Kínos vajudások után bár, s jóllehet egyes közjogi kérdések és formák körül a vajudás és küzdelem egyre tart még, az alkotmányos átalakuláson nagyban és egészben véve átestünk már. Nem így a kulturai átalakuláson. Ez, a dolog természeténél fogva jóval lassúbb lévén, jóval nagyobb

időt is vesz igénybe, úgy, hogy eredményei, még kellő gond és áldozatok ráfordítása mellett is, mint az erdőgazdaságnál, csak bizonyos nagyobb periodusok elteltével mutatkoznak.

Már pedig, ha azt vizsgáljuk, hogy vajjon az állam az újabb alkotmányos korszak alatt a viszonyaink által indikált, rang és fontosság tekintetében imént megjelölt kulturális feladatokat kellőképen gondozta és szolgálta-e, nehezen fogunk igennel felelni. Bizonyítsunk s vessünk először is egy áttekinthető pillantást az állami költségvetésekre az utolsó husz évről. Ugyanis 1868-tól 1888-ig bezárólag *emelkedett* a pénzügyminiszterium költségvetése 52·2 millióval, a közlekedésügyi budget 46·4 millióval, a földművelés-, ipar- és kereskedelmi 11·1, az igazságügyi 10, a honvédelmi 8·5, a *közüktatásügyi* pedig csupán 6·1 millióval. Ezen adatokból, melyek a költségvetési törvényekből vannak merítve, világosan látszik, hogy más kormányzati ágak, főképp az anyagi és közgazdasági érdekek léptek előtérbe az új alkotmányos korszak alatt s a kulturális érdekek és feladatok, jöllehet az ezek előmozdítására fordított költségek is növekedtek, az államkormányzatban nem foglalták el azt az előkelő helyet, melyet fontosságukhoz képest elfoglalniok kellett volna és előbb vagy utóbb elfoglalniok kell.

Hiszen jogosult az az álláspont és indokolható,

hogy kiváló gondot kell fordítani a közvagyonosodási, közgazdasági érdekekre, mert csak anyagilag erős és virágzó államok képesek kulturájok érdekeinek is jelentékeny istápot adni, áldozatokat hozni. Ez igaz; épen ez okból más államok költségvetésében sem foglalja el a legnagyobb posíciót a közoktatásügy. De szintoly bizonyos az is, hogy Európa többi művelt államai jóval többet költenek kulturális érdekeikre, mint a magyar állam, pedig amazoknál, vagy legalább nagyobb részöknél a kultura hatályos előmozdításához nem fűződnek oly primordialis érdekek, mint minálunk, a mi specialis viszonyaink között. Bizonyítsunk.

Közoktatásügyre fordított az összes állami rendes kiadásokból Olaszország (1886—7.) 2·16%-ot, Ausztria (1887.) 2·29%-ot, Franciaország (1886—7.) 2·88%-ot, Hollandia (1885.) 3·16%-ot, Poroszország (1887.) 4·36%-ot, Belgium (1887.) 4·93%-ot, Svédország (1887.) 13·13%-ot, Svájc (1885.) 18·76%-ot. Így a kontinentális művelt államok. Pedig ez nem minden, a mi kulturális érdekeikre fordítatik. Így péld. Olaszországban az állami rendes kiadások 2·16%-át tevő közel 15 millió forinton kívül a tartományok is 2 milliót költenek ily czélokra; a kis Svájcban pedig az összes iskolai kiadások közel 11 milliót tettek ki. Ha pedig az amerikai Egyesült Államokat vesszük, a nagy Unió 1886-ban mintegy

238 millió forintot költött a tanügyre, vagyis összes állami rendes kiadásainak nem kevesebb, mint 27·63%-át fordítá kulturális czélokra!

És Magyarország? Magyarország, nem is szólva az amerikai Unióról, 1887-ben, mely év közoktatási állapotairól az utolsó miniszteri jelentés szól, összes állami rendes kiadásainak csak 1·86%-át áldozta közoktatási czélokra, úgy hogy a *magyar állam* e pontban az *összes európai culturállamok sorában a legutolsó helyet foglalja el!*

Nem, — így nem sikerül megoldani amaz állami és nemzeti érdekű nagy feladatokat, ha maga a leghatalmasabbb tényező: az állam ezután is csak ilyen csekély arányban vesz részt a cultur-munkában! És e tekintetben mindaddig lényeges javulást nem várhatunk, míg nem támad szakkörökben, a társadalomban, a nemzetben, a törvényhozásban erős közszellem és közvélemény, melynek nyomása alatt a közoktatásügy az államkormányzatban s állampolitikában azt az előkelő helyet elfoglalja, melyet számára állami és nemzeti életérdekeink kijelölnek.

Nem különös-e az, hogy míg a pénzügyi, közgazdasági, közlekedésügyi, jogi és közigazgatási kérdések- és érdekeknek a törvényhozásban hatalmas szószóelői vannak, alig van a nagyobb szabásu parlamenti alakok között csak egy is, ki a közoktatásügynek, nem mondom: didaktikai, vagy paedagogiai,

de nemzeti és állami vonatkozásaival foglalkoznék néha! A vallás- és közoktatásügyi költségvetés feletti általános viták a parlamentben jobbra csak egyházpolitikai discussióból állnak s a közoktatásban rejlő állami és nemzeti momentumok teljességgel nem részesülnek abban a méltatásban, melyet feltétlenül megérdemelnének.

Korábbi idők nevezetes jelszavai, melyek viszonyaink közt egész közoktatási politikai programmot fejeztek ki, minők pl. hogy »a nemzetiségi kérdést legbiztosabban az iskolában lehet megoldani,« — továbbá, hogy »második honfoglalásról van szó« a cultura által — ha mozgásba hozzák is a társadalom egy részét a culturegyesületek működésében, a törvényhozás köreit még nem hatották át kellőképen. Nem akarunk félreértetni. A törvényhozás részéről nevezetes alkotások történtek. Közoktatásügyünk trilógja: az 1868-ki népoktatási törvény; az 1879-ki törvény, mely a népiskolákban a magyar nyelv kötelező oktatását rendeli el s végül az 1883. évi középiskolai törvény tagadhatlanul jelentékeny lendületet adott az ügynek, de épp oly bizonyos az is, hogy e lendület még jóval nagyobb és intenzívebb lesz vala, ha az állam pénzügyileg nagyobb arányokban szolgálja az ügyet. Ennyit általánosságban.

De talán a *népoktatásügyet* szolgálja nagyobb

mérvben az állam! Lássuk. — 1869. óta 2700-zal szaporodott a népiskolák száma. Ezen idő alatt keletkezett 783 állami népiskola s így az egész gyarapodásból esik az államra 29%. A több, mint 16,000 népiskolából állami jellegű csupán 4.74%; az iskolába járó összes tankötelesek 1.929,000-nyi tömegből csupán egy kis töredék (70,000), vagyis alig valamivel több, mint 3% nyeri műveltségét állami intézetekben. Továbbá az összes magyar tannyelvű népiskolákból (8500), az állami jellegű magyar tannyelvű hasonfoku intézetek (735) csupán 8%-ot és egy töredéket tesznek ki. Végül a népoktatás közel 15 milliónyi s a kisednevelés közel 400,000 forintnyi költségeiből az állam 11—12%-ot visel s az összes kisedóvodákból (532), melyekben oly csodálatosan egyesülnek a humanismus, cultura s főkép a nemzeti érdek momentumai, állami jellegű csupán 57, vagyis nem egészen 11%.

Ime, ennyiből áll az állam közreműködése a közoktatásban általán véve és a népoktatásban különösen! ki mondhatná ezek után, hogy az állam akár egyik, akár másik tekintetben feladatának magaslatán áll?

És most lássuk közelebbről népoktatási viszonyainkat, azok fény- és árnyoldalait. 1869. óta az iskolába járó tankötelesek száma 777,000-rel szaporodott, mely számból a fiukra 392,000, a lányokra

pedig 384,000 esik. Az egész miniszteri jelentésnek ez egyik legörvendetesebb adata, melynek jelentősége csak nyer az által, ha tudjuk, hogy az iskolalátogatók egész jelentékeny szaporodásából 445,000 (57%) *a magyar* tankötelesekre esik. Bizonyítják ez adatok, hogy az újabb alkotmányos korszak alatt a közmivelődés mind szélesebb körökre és rétegekre terjedt ki, mind általánosabbá lett s a magyar faj e téren örvendetes arányokban fordítá hasznára az iskolázás jótéteményeit. — Csak egy baj van. Az, hogy szakkörökből több oldalról kételyek támasztanak egyebek közt az iskolába járókra vonatkozó adatok tekintetében, melyekről az mondatik, hogy nem felelnek meg a valódi tényállásnak, a mennyiben többet mutatnak ki a valóságnál s hogy tehát nem igazi, hanem fictiv számokkal van dolgunk. Magam is olvastam egy kitünő tanfelügyelőnek az illető megye közigazgatási bizottságához beterjesztett jelentését, melyben azt mondja, hogy az iskolába járók hivatalosan kimutatott számának jó része csak papiron van meg. Ezt bizonynyal nemcsak egy tankerületről lehet elmondani. Már pedig ha ez így van, akkor ez ellen tenni kell. A kormánynak oda kell hatni, hogy minél pontosabb és hivcbb adatok kerüljenek a miniszteri jelentésbe, mert különben senki mást, mint csak jómagunkat ámitjuk, nagyító szemüvegen nézve s tehát nem a valóság szerint látva közoktatási ál-

lapotainkat. Az ilyen »kancsalul festett egekbe« való nézés pedig könnyen érthető módon megboszulja magát.

De még más baj is van. Daczára az iskolába-járók 1869. óta történt jelentékeny felszaporodásának, még mindig 448,000 s köztök 183,000 *magyar* ajku tanköteles nem járja az iskolát, s ez utóbbiakból több mint 100,000 éppen a *vegyes* népességű tankerületekre esik, hol az iskolakerülés a magyar elemre nézve, mint ezt, sajnos, száz meg száz példa bizonyítja, a faji elkallódás veszélyével jár. Nem szorul hosszas bizonyításra, hogy egészen más hatása van annak, ha a magyar faj ilyen vidékeken, a hol más népelemekkel érintkezve s ezek által majorizál-tatva, nélkülözi az iskola fajfentartó erejét és hatását, mint ha oly tankerületekben, a hol ugy szólva a madár is magyarul dalol, kerüli az iskolát. Péld. Hevesben 7000, Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 9000, Csongrádban 10,000 magyar tanköteles van feltűntetve, mint iskolába nem járó. De itt, ilyen kizárólag magyar jellegű vidékeken, ha az iskolakerülés folytán a magyar fiu irástudatlannak, műveletlennek marad is, megmarad legalább magyarnak, a mit a vegyes népességű vidékekről nem lehet elmondani.

Ezek a tünetek tehát nemcsak általános cultu-rai, de állami és nemzeti szempontból is károsak,

mert azt is jelentik, hogy a *magyar nyelv kötelező oktatásáról* szóló törvényes rendelkezések 448,000 esetben *végrehajthatlanok* és okvetlenül azon eljárást szabják meg a kormányra nézve, hogy ez a tankötelezettséget általán, a vegyes népességű vidékeken pedig különösen a magyar tanköteleseket illetőleg szigorubban kezelje és kezeltesse. A magyar faj nagyobb mérvű iskoláztatása annál indokoltabb és szükségesebb volna, mert fajunk az iskoláztatásban csak a *harmadik* helyet foglalja el, minden 1000 tanköteles közül 842 iskolabárárával, míg az *első* helyen álló *német* elem 907, s a második sorban következő *tótság* 849 gyermeket járat iskolába minden 1000 tanköteles közül. Ez a jelenség pedig nem mai keletű. Már korábbi évekről regisztrálja ugyanezt a miniszteri jelentés. Tenni kell hát ellene, mert az több mint dekorum-ellenes, hogy az a faj, mely itt ezer éves államot alapított s azt a maga nevérről nevezte el, a cultura bármely pontján, bármely régiójában más hazai népfajok által túlszárnnyaltassa magát.

Ott van a törvényes tankötelezettség, végre kell hajtani. Meg van a tankötelezettséget kimondó intézkedésnek a sanctiója is: a négyfokú bírságolásban. Alkalmazni kell tehát a bírságolást. De hogyan praktizálják ezt a gyakorlatban? Ugy, hogy az iskolába egyáltalán nem járókat egyáltalán figyelmen kívül hagyják s a bírságolást csak az iskolába ren-

detlenül járóknál alkalmazzák — és még itt is hogyan? 1.217,000 iskolás gyermek átlag 17 félnapra terjedő mulasztást követ el, úgy, hogy a félnapi mulasztások összes száma 20·7 millió. Ebből csak 684,000 eset (0·33%) vétetett bírságolandónak s ez is csak úgy, hogy e bírságolásokból a törvény szerint legalább 342,000 frtnak kellett volna iskolai célokra befolyjni, — befolyt pedig csupán 44,000 frt, a miből átlag minden bírságolt esetre 6 krajczár esik, holott a törvény 50 kr., 1, 2 és 4 frtos bírsági fokozatokat állapít meg. Maga a miniszteri jelentés kénytelen bevallani, hogy a végrehajtó közegek »a legnagyobb elnézést gyakorolták s a bírságolást tulajdonképen csak elvben gyakorolták.« Ha ehhez most hozzávesszük még azt is, hogy a törvény által 8, illetőleg 9 hónapban megállapított szorgalomidő a gyakorlatban igen sok esetben felényire olvad le, be kell látnunk, hogy a törvénynek a népoktatás eredményei tekintetében legesszenciálisabb intézkedései nagyrészből végrehajthatlanok. A miből ha a bajon segíteni akarunk, az következik, hogy vagy a törvényt másképen, erélyesebben kell alkalmazni, vagy pedig a népoktatási törvény revíziója útján újabb törvényes intézkedésekhez kell fogni.

Ha örömmel és meglelégedéssel jegyezzük is fel, hogy a kizárólag *magyar* tannyelvű népiskolák száma 8500-ra (az összes népiskolák 51%-ára)

emelkedett s hogy ezenkívül az 1879. 18. t. cz. folytán még 3461 nem kizárólag magyar tannyelvű, s így összesen 11,961 népiskolában (72%) tanítottat teljes sikerrel a magyar nyelv, nem kell felednünk, hogy az államnyelv vagy igen csekély eredménynyel vagy egyáltalán nem is tanítottat 4577 népiskolában (28%), s hogy 2200 néptanító még ma sem bírja a magyar nyelvet, daczára, hogy az imént említett törvény megalkotása óta sok év telt el s az állam a néptanítók magyar nyelvi póttanfolyamaira közel harmadfél-százezer forintot költött.

Ha még fölveszszük, hogy 5300 népiskolában a tanítási eredmények jóformán egyenlők a semmivel; hogy 5600 népiskola fölszereléséről komolyan beszélni nem lehet; hogy népiskoláink több, mint felének nincs testgyakorlási tere stb., tisztában kell lennünk, hogy a népoktatás terén még igen sok alkotó munka vár minden tényezőre, vár legfőképen az államra, minélfogva óhajtunk, hogy a megfelelő törvényhozási és kormányzati intézkedések mellett, az állami, nemzeti és kulturai követelmények az államköltségvetésben is nagyobb figyelemben részesüljenek, mint a hogy eddig történt.

(1889.)

V.

Az ország határvidékei magyar szempontból.

A) Általában.

Pár év előtt egy felvidéki képviselő akkor nagy hatást keltett röpiratában, rámutatva a magyarságnak a felvidéken való fölötté gyér számára, azt mondá, hogy a magyar nemzettest annyira nem tölti be az egész országot, hogy e tekintetben az ország hasonlít egy óriás ruhájához, melyet most egy törpe öltött magára.

A frappans hasonlat nem volt üres phrasis; az írónak nagyban és egészben igaza volt, mert péld. Árva megye 81,000 lakosával, kik közül magyar csak 355, Liptó 73,000 főnyi népességével, melyből csak 1400 a magyarajku, Trencsén 244,000 főnyi lakosságával, melyből csak egy elenyésző töredék, 2500 a magyar stb. — csakugyan ilyen benyomást tesznek és kevés kivétellel igazolják a hasonlatot. Lássuk:

A sajátképi Magyarországnak *Horvát-Szlavonországok felé* határmegyéi Bács-Bodrogh, Baranya, Somogy és Zalamegyék, (mely utóbbi egy rövid határvonalon érinti *Ausztriát* is). E négy megye együttevée 27,863 négyszög kilométernyi területén lakó 1.598,909 főnyi népességéből *magyar*: 895,675, vagyis 56%. Határaink eme vonalán tehát a viszonyok aránylag kedvezők; a magyar faj eme vidéken többségben van s népfölöslege át is csapott a határon: a Horvát-Szlavonországban élő 40,000 magyar túlnyomóan ezen négy vármegyéből származott oda, hol a dolgok fennálló rendjének jó szolgáltatokat tehet, kivált ha számban és anyagi erőben gyarapodni fog.

Nyugot és északnyugot felől Ausztriával határos Vas, Soprony, Pozsony, Nyitra és Trencsénmegyék, melyeknek területe összesen 24,964 négyszög kilométer. Lakosaiknak együttes száma 1.617,490. Ebből *magyar* 458,751, vagyis 28·36%. E határvonalon tehát a magyarság számereje jóval gyöngébb, mint Horvátország felé.

Észak és északkelet felől az ugyancsak *Ausztriával* határos Árva-, Liptó-, Szepes-, Sáros-, Zemplén-, Ung-, Bereg- és Máramarosmegyék területe együttevée 35,090 négyszög kilométer; lakosaik száma 1.280,100. E számból magyar csupán 256,280, vagyis 20%. Ez a felvidéki határ és itt

a viszonyok még kedvezőtlenebbek, mint az előbbeninél.

Kelet felől, a magyarság számát tekintve, legerősebb a határ. Itt Besztercze-Naszód-, Csik- és Háromszékmegyék érintik *Oláhországot*. E három megye területe 12,057 négyszög kilométer. Népeességük száma együttesen 331,234 s ebből a *magyar* 200,949 vagyis 60·66°/. Itt a székelység áll őrt s ép úgy átözönlik a határon Oláhországba, mint a horvát határ hosszában levő megyékből a magyarság Horvátországba.

Dél felől következik azonban most ama határvidék, mely magyarság tekintetében valamennyi közt a legszegényebb. És pedig *Oláhországot* érintőleg Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad és Krassó-Szörény (mely utóbbinak dunamenti határa Szerbiával is határos) és *Szerbiát* érintőleg Temes s Torontál-megyék. E hét megye területe összesen 40,298 négyszög kilométert tesz ki; lakosaik együttes száma 1.866,928, melyből *magyar* csupán 153,345, vagyis 8·22%. Még ezt az arányszámot is csak a torontáli 78,000 magyar emeli ennyire, e nélkül felényire apadna le.

Mindezeket összefoglalva azt látjuk, hogy az ország 28 határmegyéjének 140,272 négyszög kilométernyi területén lakó 6.694,661 főnyi népességéből *magyar* csak 1.965,000 vagyis 29·35 százalék

átlag. Ugy hogy a sajátképi Magyarországon lakó 6·2 milliónyi magyarságnak csak 31·87 százaléka lakja a határmegyéket. Más szavakkal a magyar fajnak több mint $\frac{2}{3}$ -a az ország közepét foglalja el s köröskörül a végekbe csak egy töredék jut belőle, miért is nem egy határmegye éppenséggel vérszegény a magyarság tekintetében.

Éppen ezért a magyar tudományosság, műveltség, társas élet és magyar szellem köröskörül az ország nagy vidékein nem éreztethetik jótékony hatását, vonzerőt nem gyakorolhatnak a nem magyar ajku lakosságra. És mert az ország közepén lakó magyar zöm is csak igen lassan fejti ki expansiv erejét és csak igen szórványosan küld szét minimalis rajokat az ország végeibe, a magyarság a határmegyék legnagyobb részében vagy stagnál, vagy csak alig-alig érezhető módon képes tért foglalni.

Ami különösen az utóbb említett határmegyék területét illeti, mely *Romániával és Szerbországgal* érintkezik, azon a hosszú vonalon, mely Brassótól Pancsováig terjed, úgy szólva, csak magnak is alig van magyar.

Eltekintve a falusi községektől, e nagy területnek a határokhoz közelebb-távolabb eső mintegy huszonkét városi, bánya- és más nevezetesebb helyiségeiben is a magyarság fölötte gyér. Ugy, hogy e 22 góczpont 215,000 főnyi lakosságából magyar csak

32,000 (15%), Brassó és Temesvár magyarsága nélkül még e létszám is felényire olvadna le. Pedig országszerte általában a városokban a magyarság igen erős, legtöbb helyen túlnyomó többségben van. Hanem épen ez a határterület az, melynek még városaiban is igen gyér a magyar elem. Kellemetlenül hat a magyar utazóra, midőn a magyarral telített alföldről Temes- és Krassó-Szörény megyék területére lép; mintha idegen országban találná magát. Ezen az egész vidéken úgy külsőleg, mint a közszellem tekintetében leginkább Temesváron látszik meg a magyarosodási vágy és törekvés, — mintha itt értették volna meg leginkább *Liszt* Frigyesnek a magyarországi városok német elemeire vonatkozó nagyfontosságú nyilatkozatát. Hogy Temesvár azon a csapáson indult meg, a melyen látjuk, abban legkíválóbb érdeme van egykori polgármesterének, Török Jánosnak, ki fényes példát szolgáltatott arra nézve, hogy az ő állásában egyes belátó, okos és tapintatos ember is mily rendkívüli szolgálatokat tehet a nemzetnek, mennyire új korszakot és új szellemet inaugurálhat, ha állását érti és hivatását átérzi. Voltak sokan, kik komolyan aggódtak, midőn Török budapesti rendőrkapitány nyá kineveztetvén, elhagyá Temesvárt, mert attól tartottak, hogy Temesvár ott minden vissza fog menni s a magyar szempontból örvendetes lendületet ismét a régi állapotok fogják

fölváltani, a melyekből kifolyólag Temesvárt »magyarországi Lipcsének« nevezték. De szerencsére jó kezekbe került a város vezetése. Törököt polgármesteri állásban méltó utód váltotta fel s így alapos a remény, hogy e város mind erősebb góczpontja lesz a felvidéki magyar szellemnek és culturának.

A fentebbiekben meg volna jelölve az irány s a terület, mely felé az alföldi magyar zömnek öntudatosan és terv szerint terjeszkedni kellene, hogy számának nagyobb mérvü szaporodásával is támpontokat nyújtson a culturalis törekvéseknek; mert, mint említve is volt, a magyar elem térfoglalása a déli vidékeken fölötté lassu tempókban mozog. Így például a temesi főispán az orvosok és természetvizsgálók közgyűlésén tartott elnöki megnyitójában említé, hogy *Buziás* eredetileg tiszta görög keleti román község volt. Ha a népszámlálási statistikát nézzük, azt látjuk, hogy most Buziásnak 2473 lakosából *magyar* 467, *német* 984 és *román* 806. Itt tehát az eredeti lakosság kisebbségbe került s a magyar elem számbeli gyarapodása figyelemre méltó, — de ez csak nagy időköznek a szüleménye. *Orsován*, az ország egyik végpontján is 3300 lakosból a magyarság már 500 lelket számlál, de még csak az utóbbi szent István napkor hangzott el ott először magyar hitszónoklat a templomban.

Addig is, míg az ország közepén lakó magyar

zöm mind jobban-jobban colonisálná a végeket, nagyon czélszerű és hasznos volna, hogy a magyar társadalmi tevékenység és culturalis élet nevezetesebb szövetkezetei, mint az orvosok és természetvizsgálók, a dalárszövetség, a tűzoltók szövetsége, az írók és művészek társasága stb. évenkénti kirándulásaik és gyűléseik alkalmával következetesen és mind sűrűbben keressék föl az ország határmegyéinek különböző vidékeit, más-más oldalról mutatva be ott a magyar társadalmi és culturalis életet, mely igen sok helyen egyik oldaláról sem ismeretes, mert köröskörül sok pontja és vidéke van az országnak, melyek a magyar közművelődés és magyar szellem sodrán és körén egészen kívül esnek. Az ilyen tervszerű kirándulások az ország északi, északnyugati és déli vidékeire annyival igazoltabbak volnának, mert éppen ezen tájak az egész országban úgy természeti, mint történeti és ethnographiai tekintetekben a legbővebb anyagot szolgáltatják a tanulmányra és megfigyelésre; a mellett az ilyen kirándulásokkal, az azokkal egybekötött ünnepélyességek, lakomák, beszédek révén kellemes benyomásokat, kedvező hangulatot és meleg rokonszenvet lehet kelteni a magyar ügy iránt s ez az erkölcsi hatás megbecsülhetlen. Még az is éretnék el az ilyen gyűlésezések és kirándulások által, hogy a lapoknak azokról hozott közleményei, tudósításai és leírásai segélyével a közfigyelem

és érdeklődés koronkint ama vidékek és viszonyaik felé tereltetnék, a minek haszna magyar szempontból ismét elmaradhatlan.

A magyar államvasutak menetjegy-irodája által tervezett társasutazások- és kirándulásoknak is a megfelelő időszakok alatt gyakrabban kellene a mondott vidékek felé irányulni. Már tisztán csak azon szempontból is igen hasznos volna a szélek és végek gyakoribb fölkeresése, hogy saját hazánk, saját országunk különböző vidékeit személyes tapasztalat és szemlélet útján ismerjük meg, mert hogy a magyar (társadalom úgy, mint a politikus-világ) a maga országát jól ismerné, azzal alig lehet vádolni s az e nemü közöny, mely régi öreg hiba, magyarázza meg egyrészt, hogy a slavon megyék Horvátországhoz kerültek. Általában a magyar keveset utazik, meglehetősen mozdulatlan, s a kik utaznak is, jelentékeny részük a külföldre tart. Érdeklődésből és oly célból, hogy az ország egyes részeit, azok viszonyait megismerjük s a magyar érdekeknek lehetőleg használjunk, vajmi kevésszer kelünk utra.

Egyszóval különös gondot kellene arra fordítanunk, hogy a magyarság ama területekről, a hol nagyobb tömegekben lakik, jobban oszolja szét olyan vidékekre, melyek vérszegények magyarság tekintetéből s a melyeknek magyar elemekkel való fokozatos gyarmatosítása, összeműködőleg a közmű-

velődési intézményekkel és törekvésekkel, nem kis mértékben mozdítaná elő a magyar szellem és cultura terjedését a széleken is. Ne feledjük, hogy Budapest aránylag óriási áldozatokat hoz a közoktatásügy révén a közművelődésnek és magyarosodásnak s így a fővárosi autochton lakosság *belső* fejlődésének is magyarosodó irányba indult; de a mi *e culturalis actió*t nagy mértékben hatványozza, a mi fővárosunknak leginkább magyar jelleget kölcsönöz s a mi által gyakorivá, túlnyomóvá, sőt uralkodóvá lett Budapesten a magyar szó, az a *kivülről* ide özönlött és itt megtelepedett magyar népelemnek nagy száma és contingense.

Ha kisebb mértékben is, de ehhez hasonló hatást lehetne várni a határmegyék nagyobb részében is, ha a túlnépes magyar vidékek népfölöslege sűrűbben mint eddig történt, amazok felé venné útját. Ehhez azonban szükséges, hogy a magyar társadalom öntudatosan *cultiválja*, ugyyszólva, a határmegyéket s az országnak azokéval hasonló ethnographiai viszonyok közt való területeit.

(1886.)

B) *A felvidék.*

A hol s a mikor csak résem nyílt reá, évek óta szóval és tollal hirdetem abbeli meggyőződésemet,

hogy igen nagy mulasztást követünk el, ha nem igyekszünk az országot általában, de különösen annak széleit és végeit alaposan megismerni. Ott, hol a magyarságot nagy tömegekben tudjuk, az Alföldön és a Dunán túl, nemzeti szempontból baj alig van. De ahhoz főbenjáró érdekek fűződnek, hogy közvetlen szemlélet és megfigyelésből szerezzünk magunknak tájékozást arról, mi történik az országnak nemzeti szempontból való legfontosabb három nagy vidékén: az *erdélyi* részekben, a *felvidéken* s a *Maros-, Tisza- és Dunaszögben*. Nem kisebb ember, mint a boldogult *Trefort* miniszter mondá a közoktatás állapótáról az országgyűléshez intézett egyik utóbbi vaskos jelentésében, hogy a most említett három nagy vidéken még óriási feladatok és teendők várnak az államra. És vajmi igazat mondott! Csakhogy azért még sem sokat látszunk törődni ez igaz szavak nagy jelentőségével. Már pedig a magyar értelmiségnek, főleg azoknak, kik közügyekkel foglalkoznak: állam- és kormányférfiaknak, képviselőknek, publicisták-, politikusok- és íróknak egyik legfontosabb teendője volna: minél gyakrabban beutazni az országnak a magyarság szempontjából vérszegény széleit és végeit; megismerni, de nem ám csak úgy, a coupé ablakából, hanem alaposan megismerni ott a helyszínen azok társadalmi, gazdasági, kiváltképen pedig kulturai és nemzetiségi viszonyait, melyekről sem ex

actis, sem holmi kézikönyvekből biztos tájékozottságot szerezni nem lehet; megismerni e viszonyokat s aztán a szerzett tapasztalatokat sajtóban, tanácskozási termekben, országgyűlésen értékesíteni.

Trefort szavait most csak az egyik vidékre, a *felföldre* nézve kívánom pár adattal illusztrálni. Ujabb időben alig hangzott el a parlamentben és a sajtóban jelentősebb eszme és tartalmasabb jelszó, mint az, hogy minden erővel a *városokban* kell kifejtteni a nemzet culturáját, erejét, szellemét, mert ugyanilyen irányban a vidékre is legfőképpen a városok által lehet hatni. Nos van-e hát például a felvidéken e tekintetben tenni való? De mennyi! — Felveszek 36 felvidéki várost, melyek *beszélni tudó* magyar, német és tót lakosságának összes száma: 179,661. Ebből magyar 14%, német 28%, *tót* 57%. De hogy még tisztábban lássuk a helyzetet, bemutatom most a 36-ból azon 24 várost, melyek ugyancsak beszélni tudó, említett három fajbeli lakosságának túlnyomó nagy többsége tót ajku. (Megjegyezvén, hogy az alább közlött százalékok a *tótság* számerejét jelentik az illető városokban.) És pedig:

1. Bazin	53 ⁰ / ₀	6. Nagyszombat . . .	58 ⁰ / ₀
2. Szentgyörgy	54 „	7. <i>Szepes-Olaszi</i> . . .	58 „
3. Jolsva	55 „	8. Eperjes	59 „
4. <i>Lőcse</i>	55 „	9. <i>Igló</i>	60 „
5. Trencsén	57 „	10. Beszterczebánya .	63 „

11. Szepes- Váralja	70 ⁰ / ₀	18. Nagy-Röcze	86 ⁰ / ₀
12. Zólyom	72 „	19. Szakoleza	90 „
13. Kis-Szeben	76 „	20. Korpona	93 „
14. Selmecz- és Béla- bánya	79 „	21. Breznóbánya	94 „
15. Modor	80 „	22. Uj-Bánya	96 „
16. Bártfa	81 „	23. Bakabánya	97 „
17. Ó-Lubló	86 „	24. Libetbánya	98 „

Ime a tótság *ereje* a városokban. A dült betűkkel szedett nevek : szepesi városok ; egész tót invasiót látunk bennök, még a két legjelentékenyebb városban: Lőcsén és Iglón is, a mi eléggé illusztrálja, hogy a felvidéki németiséget erősen szorongatja az assimiláló tótság és ebből magyarázható meg az is, hogy még a panszlávok közt is nem egy német nevű emberrel találkozunk.

Más jelentékenyebb városokban, ha nem is többséget, de erős kisebbséget mutat a tótság, mely *Nyitrán* 40 és *Kassán* 42%.

És most nem lesz tán érdektelen és tanulság nélküli, látni, minő számerőben találjuk a *magyar-ságot* a 36 felvidéki városban. Itt is a beszélni tudó magyar, német és tót lakosságot veszem alapul s az alábbi százalékok a *magyar* elem arányszámát jelölik.

1. Jolsva	43.— ⁰ / ₀	4. Eperjes	20.—%
2. Kassa	40.— „	5. Besztercebánya	16·87 „
3. Nyitra	35.— „	6. Zólyom	16·43 „

7. Nagyszombat	14·85 %	22. Poprád	4·08 %
8. Trencsén	14·66 „	23. Bazin	3·86 „
9. Nagy-Rőcze	11·— „	24. Béla	3·71 „
10. Lőcse	10·15 „	25. Modor	3·45 „
11. Selmecz- és Béla- bánya	10·— „	26. Kőrmöczbánya	3·23 „
12. Kis-Szeben	8·92 „	27. Breznóbánya	3·— „
13. Szepes-Olaszi	8·45 „	28. Szentgyörgy	2·88 „
14. Kézsmárk	8·11 „	29. Szepes-Váralja	2·28 „
15. Igló	7·95 „	30. Bakabánya	2·11 „
16. Dobsina	6·71 „	31. Uj-Bánya	1·74 „
17. Szepes-Szomb.	5·64 „	32. Szakolecza	1·68 „
18. Göllnitzbánya	5·44 „	33. Ó-Lubló	1·10 „
19. Korpona	4·63 „	34. Leibitz	0·88 „
20. Bártfa	4·61 „	35. Gnézda	0·48 „
21. Podolin	4·09 „	36. Libetbánya	0·41 „

Ime a magyarság — *gyöngesége* a felvidéki városokban. A 36 város közül 25-ben a magyar elem alatta marad a 10%-nak is, sőt fele részében (18-ban) még az 5%-ot sem üti meg, úgy hogy igen sok helyen magnak is nagyon kevés, minélfogva ki van téve a faji kisebbségek elkallódása- vagy felszívódása veszélyének. És vajjon teszünk-e hát ez irányban, tesz-e az *állam* valamit? Vajmi keveset. Nem akarom soraimat e nemű adatokkal túlterhelni, ezuttal csak annyit jegyzek meg, hogy pl. az első kis táblázatban foglalt 24 város közül 6-ban *absolute semmi* állami tanintézet nincs, mely az azokban levő igazán maroknyi magyarság faji fenmaradását biztosítaná,

vagy esetleg expansiv erejét fokozná. Egész Szepes-megyében az állam e nemű actiója abból áll, hogy Granasztó tót községben népiskola, Iglón képezde és gyakorló-iskola, Lőcsén pedig áll. felsőbb leányiskola és államilag segélyezett egyleti óvoda van. De mi ez azon nagy kulturai és nemzeti feladatokhoz képest, melyeket a felvidéken teljesítenünk kell?

Vagy tán a *társadalom* teszi meg a magáét? E tekintetben csak a tisztelet és hála érzelmeivel lehet megemlékezni a felvidéki magyar közmívelődési egyesület működéséről. A rendelkezésére álló anyagi eszközökhöz képest sokat, buzgón és tervszerűen tesz. Csak az a baj, hogy épen anyagi eszközei a munka nagyságához képest, melyet végezni hivatva van, csekélyek, mert a társadalom csak igen szűkös mértékben adta meg azokat az egyesületnek; — a turócz-szt.-mártoni panszláv tót ujság pedig nem régiben gúnyolódva és lenézőleg beszélt a felvidéki magyar kultur-egyesület akciójáról, mint a melytől bizony a tótságnak a haja szála sem fog meggörbülni s így a magyarosodás céljai tekintetében hatástalan marad.

Tehát sem állam, sem társadalom, sem más tényezők nem állnak itt feladatuk magaslatán s ha ezután is csak ilyen lassu tempóban, ilyen minimális arányokban foly a kulturális munka: így ugyan soha sem fogjuk észak felé ugy kiépíteni és megizmosítani

a nemzettestet, hogy betöltse az országot a határokig. Ha így »haladunk« a nemzeti cultura terjesztésével, beláthatlan időig marad még érvényben *Grünwald* Béla mintegy tíz év előtt használt plasztikus használata: hogy az ország területe úgy illik a magyar nemzethez, mint egy óriás ruhája a törpére, kinek kis termetéről csak úgy lóg-lóg a nagy ruha a végtagokon...

Ilyen a helyzet magyar szempontból tekintve felső Magyarország *városaiban*, — hogy a vidékről most ne is szóljak. És e helyzetet nem teszi szebbé, vigasztalóbbá az a tudat, hogy a fentebb bemutatott 36 városon kívül vannak aztán a felvidéken *magyar* többségű és jellegű városok is, minők: Beregszász, Eger, Érsekújvár, Felsőbánya, Gyöngyös, Léva, Losoncz, Mármaros-Sziget, Miskolcz, Munkács, Nagy-Bánya, Nagy-Károly, Rima-Szombat, Rozsnyó, Somorja, Szatmár-Németi és Ungvár. — *Ezek* a városok csak még kirívóbbá teszik *amazoknak* helyzetét s mintegy ujjal mutatnak rá arra, hogy a nemzet *minden* tényezője tegye meg a magáét, tegye minél nagyobb mértékben megközelíthetővé a magyar culturát, a magyar szellemet a felvidéken.

De hát persze, ignoti nulla cupido, a ki nem ismeri a viszonyokat, az már annálfogva sem óhajt segíteni a bajon. Már pedig éppen a legmagyarabb vidékek társadalma ismeri nagyban és egészben leg-

kevésbé az ország széleit és végeit és mert nem ismeri, nem is igen mutat valami nagy érdeklődést. pl. a felföldi magyar faji és kulturális törekvések iránt. Ha ismerné s ha ennél fogva érdeklődnék, nem hagyná a felvidéki cultur-egyletet a magyarság térfoglalásáért harcza menni kezében — egy szalmaszállal, mert a mi anyagi erővel e nagyhivatásu egyesület a magyar társadalom jóvoltából, hazafias áldozatkészségéből rendelkezik, az valóban nem több ennél, a nemzeti rekonstrukció óriási feladatához képest, melyre az egyesület a felvidéken vállalkozott. Ha a legmagyarabb vidékek társadalma ismerné a magyarság szorongatott helyzetét és ebből folyó küzdelmét a létért, a faji fennmaradás és megizmosodásért — körös-körül az ország szélein, mintegy 30—35 vármegye területén: az erdélyi magyar cultur-egyletet is jobban támogatná, mint a hogy teszi.

És honnan reméljen a határszéli megyék területén lakó szórványos magyarság erőt, támaszt és istápot az *egész* nemzet érdekében kifejtett kulturális és faji érdekü törekvéseihez, ha nem az *alföldi* és *dunántuli* legmagyarabb s egyuttal legvagyonosabb lakosság nagy masszaitól? Igen, — a mi szintén egyik igen lényeges bajunk, — ha már az alföldi és dunántuli magyarság milliói megmaradnak majdnem mozdulatlanul egy helyen és azok tömbjeiből nem válnak ki számosabb elemek, hogy az ország

széleit és végeit gyarmatosítsák, hogy úgy szólva magyar vért ömlesztsszenek az ország végtagjaiba: vajjon nem elutasíthatlan nemzeti kötelesség-é, legalább aztán anyagilag hűtőlyosan támogatni magyar kulturális törekvéseikben a felvidéki és erdélyi közmívelődési egyesületeket? Ne mondja senki, hogy van magyar chauvinismus, — nincs. Sokkal inkább lehetne közönyről beszélni. A magyarság nagy centrumaiból: az Alföldről és Dunántulról kellene mint a naphból erőteljesen szétsugárzani a szélek- és végekre az éltető melegnek és világosságnak. De alig jut el onnan e pontokra a pislogó mécsvilágnak egy-egy téveteg fénysugara, melytől ugyan föl nem melegednek a dermedt végtagok. — A *Röck* Szilárdok, *Kún* Kocsárdok és *Semsey* Andorok tündöklő példái kivételek s mindig csak egyes fenkölt gondolkozásu és nagyvagyonu egyének dicsőséges kiváltságai maradnak. A társadalom minden egyes tagjától akkora áldozatokat kívánni, minőket a most nevezett halhatatlan emlékű triász hozott a magyar nemzeti és közmívelődési érdekek oltárára, természetesen nem lehet. De azt igenis lehet kívánni, hogy e magasztos példák buzdítsák a magyar társadalom százezreit egyenként és évenként bár egy-egy forintjával támogatni az említett két cultur-egyesületet nemzet-kiépítési munkájában.

Azt mondtam fennebb, hogy épen a legmagya-

rabb vidékek lakossága nem kolonizálja, nem utazza be az ország széleit, határvidékeit. De igen: a fürdő-saison ideje alatt. Ekkor elég nagyszámu magyar közönség özönli el a fürdőket, melyek épen majdnem kivétel nélkül mind az ország határmegyéiben és olyan pontokon vannak, a hol a magyarság úgy szólva csak mikroszkopikus számban fordul elő. Ilyen fürdők, hogy az erdélyieket itt teljesen mellőzzem, *Dél-Magyarországon*: Herkulesfürdő, Buziás és Marillavölgy; a *felvidéken*: Bártfa, Feketehegy, Pöstyén, a 3 Tátrafüred, Teplicz stb. Csakhogy a *fürdő-közönség* előtt a higiénicus érdekek háttérbe szorítanak minden más szempontot. Idejét a kirándulások, érdeklődését, figyelmét a táj *természeti* szépségei: vizeses barlang, vadregényes erdő-, vagy bájos völgyrészek, messze kilátást nyújtó hegyormok kötik le és veszik igénybe. De a fürdővidék *népéletét*, kulturai, ethnograohiai, társadalmi viszonyait megfigyelni: alig jut valakinek eszébe. Távcsővel fegyverzett szemek elmélyednek a festői tájrészek élvezetébe, de »magyar szemüvegen« nézve nem keresi ám senki azt a mikroszkopikus magyar töredéket, hogy lássa, vajjon elhagyatottan a magyarság zömétől, képes-e fentartani vagy propagálni magát, avagy elzüllik az is, a mi kevés van a tengernyi nem magyar népelem közt; s ha látta, támogassa aztán misszióikban filléreivel ama cultur-egyleteket. Egymást éri a fürdőkön a

szórakozás, táncz, zene, mulatság, vigalom, ám arra nem igen gondolunk, hogy ama fürdők nagy vidékein a magyarság helyzete mily kevésbé örömteljes, melyet tehát szintén derültebbé kellene tenni. Sok ezernyi egészséges magyar ember szerez és visz magával még jobb egészséget, még több physikai erőt a határszéli fürdőkbe, honnan erőteljesen rekonstruálva tér vissza, de vajmi kevésnek jut eszébe, hogy ugyanama fürdők vidékein mily beteg, mily gyöngye, mily erőtlén a nemzettest végtagjaiban, melyeket tehát szintén igyekeznünk kellene kissé rekonstruálni, — a kulturegyletkez juttatandó felesleg fillérekkel.

Szóval, a fürdőidény, mely alatt a magyar intelligens osztályok leginkább szoktak az ország határvidékein megfordulni, jóformán nyom nélkül tűnik tova, — nyom nélkül az ugyanott megindult magyar kulturai és nemzeti munkára nézve. A mi pedig a lapokban közölt fürdői levelezéseket illeti, hát ezek híven rajzolják ugyan a fürdői életet, annak minden mozzanatával; megemlékeznek a »jelen voltak«-ról is pontosan, de ama szempontokat, melyeket itt érinték, még csak mellékesen, még csak elvétve sem méltatják figyelemre a t. levelező urak. Pedig felfogásom és meggyőződéseim szerint, minden alkalmat meg kellene ragadnunk arra, hogy a nagyközönség figyelmét és érdeklődését ama 28—30 megyényi területek felé irányozzuk, melyek viszonyait, magyar

és kulturai érdekü mozzanatait úgy szólva állandóan a közvélemény szemei és ellenőrzése alatt kellene tartanunk. Használjuk fel az e tekintetben is igen üdvös koncepcióju zóna-rendszer előnyeit. És ne feledjük, hisz megírta *Pesty* Frigyes történetírónk, hogy a szlavon-vármegyék egykoron a mieink voltak, ma meg Horvátországhoz tartoznak. A nemismerés, közöny és nemtörődés ha tán nem is ilyen, de másformában és más irányban bizonyosan meg fogja boszulni magát rajtunk. Megboszulja már is, mert én legalább, ki 10—15 év óta nyaranként beszoktam járni különböző pontokon a határszéli vidékeket és megfigyeltem azok viszonyait, mondhatom, hogy az újabb alkotmányos korszak husz esztendeje alatt a széleken és végeken igen-igen keveset tettünk ahhoz képest, a mit tennünk lehetett és kellett volna a magyar kultúra s a faji megizmosodás érdekében.

(1889.)

C) Az erdélyi részek.

Nem fejtegetni, hanem tájékoztatni óhajtanék. Új irányokat kitűzni, új szempontokat felállítani sem szándékozom. E tekintetben nagyjából legalább tisztázva vannak már az eszmék, melyek ugyszólva a velünk született nemzeti eszmék köréhez tartoznak.

De vizsgálni akarom a tényeket, — a mennyiben azok a miniszteri jelentések óriás adathalmazából kiszemelve áttekinthető képpé rakhatók össze; — vizsgálni oly célból, hogy lássuk, mennyiben felelnek meg azok szempontjainknak.

Az erdélyi részek speczialis nemzeti és kulturális viszonyai eléggé megmagyarázzák, miért fektünk különös súlyt épen a népoktatásra.

Részletes adataim az 1886—7. tanévre vonatkoznak ugyan, de ez mit sem von le értékükből, miután a viszonyok egy év alatt — tehát a mult tanévben — lényegesen nem változtak.

Először is az érdekel minket, tudni, milyen és mekkora részt vesz az *állam* e kiválóan fontos nemzeti és kulturai érdekkörben, a népoktatásban.

Az erdélyi részek 16 vármegyéjében (ide értve Szilágymegyét is), az összes népiskola-fentartó tényezők 1.890,900 frtot fordítottak a népoktatás céljaira.

Ezen összegből fedezett az állam 425,000 frtot, vagyis az összes költségek 22·47%-át. Minthogy pedig az állam a mondott időben az *egész* ország összes népoktatási költségeinek csak 12·44%-át viselte, látni való, hogy az állam tíz százalékkal nagyobb arányban járul az erdélyi, mint az egész ország népnevelési kiadásaihoz, mit különben az államnak a Királyhágon túl fokozatosabb mérvben teljesítendő

missiója, nem különben az erdélyi részek mostohább anyagi viszonyai teljesen indokolnak. (Csak mellesleg említem, hogy némely megyék respektabilis összegű állam-segélylyel szerepelnek a kimutatásokban ; — így Szolnok-Dobokam. 37,000, Hunyadm. 44,000, Brassóm. 46,000, Háromszékm. 58,000 frttal. Legkevesebb jutott Kis-Küküllőnek és M.-Tordának, melyek 7—7000 frttal szerepelnek.)

De a népnevelési költségekben való részvétel-nél is fontosabb szempont az, *hány népiskolát* s milyen arányban *tart fenn az állam?*

E kérdésre megfelelnek a következő adatok. A 16 megye területén van különböző fokozatu népiskola összesen 3297. Ebből *állami* 228 (és pedig 214 elemi, 7 felső nép- és 7 polgári iskola) — és *községi* 261 (még pedig 244 elemi, 5 felső nép- és 12 polgári iskola), melyek költségeinek nagy részét szintén az állam fedezi. E szerint a tisztán állami jellegű népiskola az összes erdélyi népiskoláknak 6·91%-át teszik ki. Minthogy pedig az *egész ország* összes népiskoláinak csak 4·72%-át képezik az állami jellegű ilyen tanintézetek, ismét világos, hogy az állam e pontban is az országos átlagnál nagyobb arányban támogatja az erdélyi népoktatás ügyét.

És följegyzésreméltó tény az is, hogy az erdélyi részek állami népiskolaiban 19,836 gyermek nyeri nevelését, műveltségét, szellemét s ezen contingens a

Királyhágón túli iskolába járó tankötelesek 7·63%-át teszi ki, holott az *egész ország* iskolázó tankötelesei-nek csak 3·64%-át képezik azok, kik az állam népiskoláiban nevelkednek. Ebben is látszik tehát, hogy az állam az országos átlagnál kedvezőbb arányban folyt be az erdélyi részek népinevelésére.

Ámde itt egy igen nevezetes körülményt nem szabad szem elől téveszteni. Más alkalommal tüzetesen kifejtettem volt, hogy az állami népiskoláknak legtermészetesebb talaja: *a magyar kisebbségekkel vegyes* községekben van. Ily községek minden tekintetben mintegy praedestinálva vannak arra, hogy állami jellegű népiskolákat kapjanak. Erre vonatkozó indokaimat nem ismétlem, amugy is evidensek azok. De ki kell emelnem, hogy miután az erdélyi részekben 322-re megy a magyar kisebbségekkel vegyes községek száma, (összesen 449,000 lakossal, kik közül *magyar* 108,000 = 24%), az állami népiskoláké pedig csak 228, még circa 100 ilyen községbe volna szükséges állami népiskolákat állítani s ez e tekintetben a *minimum*, melyet az államtól várni lehet és kell. Hiszem is, hogy a gr. Csáky miniszter által új állami népiskolák felállítására kilátásba helyezett 200,000 frlból jutni fog az erdélyi részek e nemű kulturai és nemzeti céljaira is. A mit kiváltképen hangsúlyozni kívánok, az, hogy jól kiszemelendők a pontok, melyeket állami népiskolákkal megszállni

kell, mert nagyon is nem mindegy, akárhova állítsuk az iskolát, csak iskola legyen.

Nem távozhatom e ponttól a nélkül, hogy még egyet ki ne emeljek. Az erdélyi részek községeinek száma 2613, a népiskoláké 3297 levén, ez utóbbi közel 700-al haladja túl amazt s — a mi különben könnyen érthető — tavaly is még mindig 73 erdélyi község nélkülözte teljesen az iskolát. Ezek közé tartozik pl. az alsófehérmegyei *Diód* 1400 lakossal (1180 román és 230—40 magyar) és 145 tankötelelessel. Az mondatik erre nézve a legújabb miniszteri jelentés észrevételei közt, hogy »iskolaház van, de a tanítót nem fizetik. Szünetel.« Mint ezekből kitűnik, Diód is azon községek közé tartozik, melyekben a viszonyok, mintegy ujjal mutatva, indikálják az állami iskolát s ha a tanfelügyelő érti állásának követelményeit, fel fog használni minden módot, eszközt és összeköttetést, hogy ezen és hasonló viszonyok közt levő községekbe az állami iskola késedelem nélkül bevonuljon.

Ennyit az állam szerepéről s közreműködésének mérvei- és arányairól népoktatásunk terén. Ezen arányok, ha az erdélyi részekre kedvezőbbek is az országos arány- és átlagnál, meg kell vallani, hogy biz azok igen szerény méretűek ama nemzeti, kulturai és állami érdekek nagyságához képest, melyek sajátos viszonyaink közt a népoktatáshoz fűződnek.

De bizunk benne, hogy a pénzügyek természetes javulása mellett a kormány bölcsesége lehetővé fogja tenni, hogy az állam hova-tovább mind nagyobb arányokban és okosan megválogatott pontokon tért foglaljon jól szervezett és hazafias szellemben vezetett népiskolaival a népmilliók között.

*   *
*   *

Ezek elmondása után tekintsük most más oldalait a népoktatási viszonyoknak. Lássuk első sorban a *tanköteleseket*. Ezek együttes száma a 16 megyében 353,543; ebből *magyar* 119,998 (=33.94%), *német* 33.791 (=9.55%) és *román* 199.376 (=56.39%).

És itt egy öröndetes tényt kell konstatálnom, mely különben az egész országra is nézve kimutatható s ez a *magyarság számbeli gyarapodása*, a mi kitűnik abból, hogy az utolsó népszámlálás szerint a szóban levő 16 megye beszélni tudó lakosságának ez évtizedelején a magyarság csak 30.50%-át, a németiség 9.42%-át s a románság 57.31 %-át tette ki. Vagyis a magyar elem 1887-ben majdnem negyedfél százalékkal erősebben van képviselve a tankötelesek közt, mint volt hét évvel azelőtt a magyar népesség, a mondott terület összes beszélni tudó lakosságához viszonyítva.

(És ma — közbevetőleg legyen mondva, — még

erősebbnek látnók számban a magyar elemet, ha *közegészségügyi* viszonyaink nem lettek volna olyan ázsiaiak. Azért nem csak a kormányzatnak, de a társadalomnak is mindent el kell követnie a jövőben, hogy enemü viszonyaink javultával az enormis gyermekhalandóság és egyéb bajok kisebb arányokra szálljanak alá. A társadalomnak is meg kell egyszer értenie, hogy a jó közegészségügy: első rangu nemzeti érdek, melynek nagy szolgálatot lehetne tenni, ha a főváros mintájára a többi városokban is közegészségügyi egyletek alakulnának.)

Még erősebb számarányban találjuk a magyar elemet a tényleg *iskolába járók* sorai közt. Ugyanis az összes erdélyi tankötelesek közül iskolába jár 259.808 (=73—74%) és ebből magyar 36.68%. Azonban úgy az iskoláztatás, mint különösen ennek körén belől a magyarság létszáma tekintetében nagyon alatta maradunk az országos átlagnak, mert az egész ország összes tankötelesei közül az utolsó előtti tanévben több, mint 81% járt iskolába, a magyar elem pedig az iskolába járóknak 51 százalékát képezte. Azért úgy kulturai, mint magasabb szempontokból öreg hiba, ha nem fordítunk több gondot a magyar gyermekek iskoláztatására. Az még hagyján, hogy csak a négy székely megyében közel 15,000-re megy az iskola-kerülő magyar gyermekek száma, mert ha általános közmivelődési tekintetek-

ből sajnálni való is, hogy ennyi gyermek analphabeta marad, de a viszonyok erejénél, a magyarság tulnyomó létszámánál fogva megmarad legalább magyarnak. Hanem az aztán kulturailag is, nemzeti-leg is igen káros, ha a magyar tankötelesek tömeges iskolakerülése oly vidékeken fordul elő, melyek magyarság dolgában többé-kevésbé vérszegényeknek mondhatók. Ha Alsófehérben és Szolnok-Dobokában 1000—1000, Torda-Aranyosban 1200, Kis-Küküllőben 1300, Szilágyban plane 3300 magyar tanköteles kerüli az iskolát, — ez teljességgel nem tartható örvendetes állapotnak s a tanfelügyeletnek erről tenni kell.

De nem kevésbé érdekel minket *népiskoláink tannyelvvisége*. Összes e nemű tanintézeteink közt az erdélyi részekben kizárólag *magyar* tannyelvű iskola van 1171 (35·51%), *német* 262 (7·94%), *román* 1770 (53·68%); azonkívül van *német-magyar* tannyelvű 23 (tulnyomóan r. kath. és községi jellegű), *román-magyar* 62 (tulnyomóan a székely földön) és *magyar-német* tannyelvű 2 (állami).

A 2122 nem magyar iskola pedig következőleg tett eleget az 1879: 18. t. cz.-nek. Teljes *sikerrel tanította a magyar nyelvet*: 572 (26·95%), »félíg« 896 és »*semmi*« eredményrel sem tanította 654, vagyis összesen 1550 ilyen iskola nem felelt meg a magyar nyelv kötelező oktatását elrendelő törvény

intentióinak (köztük 177 ágostai, 622 gör. kel. és 731 gör. kath. jellegű népiskola.)

Érdekes lesz most ezen »eredményeket« összevetni a *tanítók nyelvismeretével*. Az erdélyrészi 4405 főnyi összes tanító közül magyarul oktatni teljesen képes volt 3216 (74%), köztük 457 reform; 449 állami, 442 községi, 433 róm. kath., 621 gör. kath., 504 gör. kel. (tehát együtt 1125 *román*) és 310 *ágostai*; — »csak szóval« 400 (ezek közt 264 román és 99 szász); »keveset« 364, (köztük 260 román, és 98 szász); — végül »*semmit*« 380 (köztük 217 román és **158 szász!**) Vagyis más szavakkal konstatálni lehet és kell e hivatalos adatok alapján, hogy míg a *román* ajku tanítók 60%-a teljesen elsajátította az állam nyelvét, a *szász* atyafiak tanítóinak csak 46 perczentje tudta, vagy akarta ennyire vinni.

»A számok mutatják, hogyan kormányoztatik az állam«, szokták mondani. Ha ez igaz, akkor áll az is, hogy e számok mutatják, hogyan kormányoztatik az erdélyi ágostai egyház. A magyarul »semmit« nem tudó szász tanítók aránytalanul nagy száma egészen rávall a Teutsch-szellemre. Pedig nem csak *törvény* követeli meg, hogy a tanítók kellőleg birják az államnyelvét, de az állam azon kívül százezreket áldozott arra, hogy alkalmat nyújtson a néptanítóknak a magyar nyelv elsajátítására. És azok a jó urak, kik a »törvényesség« lovagjaiként gerálják magukat

s gyakran panaszkodnak, hogy egyik-másik törvény irányukban kijátszatik, íme *maguk* úgy szereznek érvényt az 1879-ki törvénynek, hogy annyi év múltán is tanítóik 54%-a vagy sehogy, vagy a sikeres tanításra nem megfelelő mérvben bírja az államnyelvet. Vajjon hát jól van-e ez így? Vajjon ez-e a módja annak, hogy a szászság a magyar nemzet rokonszenvét s ennek révén a specialis szász érdekek hatályos istápolását az állam részéről megnyerje? Aligha. És vajjon mikor születik meg a szászok mérvadó körei közt az az új szellem, mely reánk is, de főképp reájok nézve oly igen kívánatos volna?

(1889.)

D) Délmagyarország.

Az erdélyi részekkel egy igen lényeges pontban azonos helyzetben van a Hunyadmegyétől délnyugotra fekvő, több mint 26,000 □ klméternyi terület (Krassó-Szörény-, Temes- és Torontálmegye). Az erdélyirészek s a magyar délvidék egyeznek abban, hogy ott is, itt is nagy számu nem-magyar elemek közt aránylag csekély számerejű a magyar faj, s a délvidéken e pontban még rosszabb a helyzet, mint amott. De míg Erdélyben a magyar faji és kulturai érdekek védelmére hatalmasan tömörült és szervezkedett a társadalom, — a délvidéken még jóformán alszik.

A horvát tartománygyűlésen azt mondá nem régiben a bán, hogy a magyar nemzet nagy többsége azt sem tudja, merre fekszik az egyik alkotmány-törvényünk szerint a magyar birodalom kiegészítő részét képező, de tényleg még osztrák uralom alatt levő *Dalmácia*. Ez a báni nyilatkozat nem valami hizelgő a mi földrajzi tájékozottságunkra nézve s ha tán szó szerint nem is, de tényleg abban az értelemben mégis igaza van a bánnak, hogy bizony az ország széleit és végeit a nagy közönség igen kevésbé ismeri s nem sokat törődik velők, a mi pedig határozottan nem jól van így.

De éppen mert így vagyunk, czélszerű lesz először is pár számadattal megvilágítani a délvidék általános ethnográfiai viszonyait.

A 3 határmegye területén lakik (megyei és városi lakost együttvéve) összesen 1.308,000 lélek; ebből *magyar* 111,434, vagyis csak 8·51%.

Ha pedig tisztán csak a megyei *beszélni tudó* 1.139,140 főnyi lakosságot vesszük (a városok nélkül), a következő viszonyokat látjuk a 3 megyében:

oláh	német	h. szerb	magyar	tót
44·27%	24·24%	18·99%	8·42%	1·79%.

Mint ezekből láthatjuk, e nagy határvidéki terület együttes lakosságának túlnyomó része, majdnem fele *oláh* s a nagy nem-magyar néptömegek közt a magyar elem számerőre nézve csak a *negyedik* he-

lyen sorakozik. Azon mértékben gyengül a magyarság létszáma, a mint e terület egyes vidékei távolabb és távolabb esnek az alföldről. Mig Torontálban a magyarság 15·57%-ot, tehát számottevő kisebbséget képez, Temesben már csak 5·41%, Krassó-Szörényben meg éppen csak 1·56%-ra megy számereje.

A fennebbiekben láttuk a *megyei* lakosság ethnographiai viszonyait; most lássuk a *városokéit*.

E három megye területén van 8 város, melyek 119,504 főnyi beszélni tudó lakosságát a következő számadatok tüntetik fel:

	magyar	német	oláh	h. szerb
Karánsebes .	302	1552	2538	52
Lugos . . .	1355	4533	4832	67
Vinga . . .	272	637	257	3452 (bolgár)
Fehértemplom.	457	6644	674	1559
Temesvár .	7289	18,539	3279	1719
Versecz . .	968	12,354	253	7382
Nagy-Becskerek	3639	6356	351	7868
Pancsova . .	1132	6356	397	8224

Összesen 15414 56971 12581 26871

Itt csak a hazai főbb népfajokat tüntetem föl számszerűleg, melyek nagyobb massákban lakják e városokat; ezeken kívül van e város-lakók közt még 1330 tót, 2100 külföldi nyelvű, s más kisebb töredék, melyek a főösszegbe bele vannak számítva. A 119,504 beszélni tudó városi lakosság közt az

egyes népfajok következő számarányokban vannak képviselve: 47·64% *német*, 22·48% *horvát-szerb*, 12·89% *magyar*, 10·52% *oláh* és 2·88% *bolgár*.

Más szavakkal azt mondják a fennebbi adatok, hogy míg e terület együttes *megyei* lakosságának tulajdonképpeni része *oláh*ajkú, viszont a délmagyarországi *városok* lakosságában a *német* elem a praeponderáns, mely itt még erősebb, nagyobb számarányt mutat, mint amott az oláh. A *magyarság* pedig míg amott számarányához képest a negyedik helyre szorul vissza, a város-lakók közt *harmadik* helyre lép előbbre s viszont az amott relativ többségű *oláhság* a városok körében a *negyedik* helyre esik vissza.

Mindezen viszonyokat általában tudni s ismerni nem csak jó és tanácsos, de azokat a közoktatási és cultur-politika eszközeinek megválogatása és alkalmazása tekintetében szem előtt tartani szükséges is.

A mi még a délvidéki városokat illeti, a magyarság erejének %-os arányszáma szerint ezen sorrendben következnek:

Temesvár 22·28%, Nagy-Becskerek 19·28%, Lugos 12·36%, Pancsova 6·83%, Karánsebes 6·49%, Vinga 5·79%, Fehértemplom 4·76%, Versecz 4·60%.

E városoknál is azt látjuk tehát, hogy minél távolabb esnek az alföld centrumaitól, s minél közelebb vannak a déli határszélekhez, annál csekélyebb bennük a magyar lakosság.

Ime ilyen általános néprajzi viszonyok közt találjuk a délvidéken a magyarságot! És csoda, hogy még a kimutatott számerőben is találjuk. — Még ma is meglátszik és megérzik az ottani ethnographiai viszonyon a török uralom megszűnte után tervszerűleg eszközölt telepítések hatása. Keserves egy kor-szak volt az és nagymértékben hátrányos a magyarságra. Tényei, törekvései tanulságosan vannak megírva *Szentkláray* Jenő munkájában. (»100 év Dél-magyarország történetéből 1779—1879.«)

»A magyar népelem szaporítására Délmagyarországon — így szól a többi közt — egy kormányzék részéről sem történt hivatalos intézkedés II. József császár egész uralkodása alatt.

A magyarral senki sem törődött akkor; nem a kanczellária, nem a helytartó tanács, de legkevésbé maga a császár. Így történt aztán, hogy Délmagyarországon minden nemzetiség fölvette magát, terjedelmes földbirtoknak lett urává és a mellett még fejedelmi kiváltságokkal is fölruháztatott, kényelmes viszonyok közt gyarapodhatott, míg a csekély számú magyar nép hontalanná tétetvén saját hazájában s vagyon nélkül, még mai napokban is terhes szerződések árán lakja viskóit s mint feles gazda, kertész, béres és napszámos *idegenek szolgálatában* keresi sovány falatját.« Ilyen »feles gazda, kertész, béres és napszámos« elem teszi ki a magyarság igen jelen-

tékeny részét Torontálban. Mit ér, ha e megyében számosabb is a magyarság, mikor ennek nagy része ilyen földnélküli János-féle elemekből, függő existenciájú és jobbára proletárius osztályokból áll?

Ezek elmondhatják magukról, hogy pusztán »numeri sumus«, de sem politikai, sem társadalmi jelentőségük nincs; gazdasági súlyuk és jelentőségük csak annyiban van, a mennyiben másoknak szolgálnak és dolgoznak. Tökéletes igaza van egy fővárosi lapnak, mely a torontáli viszonyokról a minap ezeket írta: »... a telepítvények züllésnek indulnak s mindenütt a szerencsétlen magyarság iszsza meg a fekete levest, mivel annak a svábok és szerbek vagyonszáma mellett törzsbirtoka kezdettől fogva nincsen, s vagy kertészkedésből él; vagy telepítvényes, vagy cseléd.

... Sok magyar család már Szlavóniába szivárgott s ujabban a szorgalmas és könnyen magyarosodó tótok is megmozdultak Bulgária felé. Általán Torontálban még mindig nagy a »bizonytalan« lakosság. Itt lenne az ideje, valamely elhatározó lépést tenni ezen annyira türelmes és annyira inséges nép érdekében.«

Nagyon itt lenne az ideje! Igen komoly állami és nemzeti érdekek kívánják, hogy kivált ilyen területen s ilyen néprajzi viszonyok közt élő magyar köznép igen jelentékeny része ne földönfutó zsellér

existenciájú legyen, hanem életerős és missió-képes községekben lakó, önálló földmives gazdákból álljon, a kiknek *sajátul* szilárd föld van a talpuk alatt.

Itt előáll a kormány joga és feladata a magán uradalmak földjén tengődő, vagy onnan kizavart magyar nép-elemet összeszedve, a kincstári birtokokon minden lehető könnyebbség megadásával oly eszélyesen és körültekintéssel megtelepíteni, hogy azok ott meggyökeresedvén, életképes községekké fejlődjenek.

Lehetetlen, hogy már a legközelebbi jövőben törvényhozás és kormány figyelme oda ne irányuljon a délvidék emez igazán magyar érdekeire. Hiszen történtek s történnek újabb időkben Délmagyarország különböző pontjain kincstári telepítések, de jó részök mintha csak fél kézzel volna csinálva; alig-alig képesek talajt fogni. Utalok csak a pancsova- és aradvidéki csángó telepítésekre.

Tagadhatatlan, hogy napjainkban történő telepítések hasonlíthatlanul nehezebb viszonyok közt kezdik meg községi életöket (mely az elemi csapások által még súlyosbított törlesztésekkel terhes első 20 év alatt legtöbb helyen igen kritikus), mint a múlt században Délmagyarországon eszközölt nagyszámu német, rác és más idegen telepesek, kik tehermentesen ültek birtokaikba s megkaptak az utolsó gombostűig minden fölszerelést. De meg is fogamzottak,

fel is virágoztak aztán a régi idegen telepek. Persze azóta változtak a viszonyok. A kincstár ma nem adhatja, tán nem is kívánatos, hogy egészen ingyen adja földjeit telepítési célokra. De azt már teheti és kívánatos is hogy tegye, hogy a délmagyarországi kincstári birtokokon létesített és még létesítendő magyar telepítvényekkel szemben elmenjen a kedvezmények és könnyítések legszélsőbb határáig.

Ha nem így történik; ha a viszonyok szerint többé-kevésbé súlyos feltételek alatt a telepek nem fogamzanak meg, a telepesek pedig lassanként szétzúlnak, elszélednek; ebből sem az államnak, sem a nemzetnek semmi haszna nincs, sőt van és lesz ugy pénzügyi, mint különösen nemzeti szempontból igen érzékeny kára; — már pedig az öntudatos nemzeti politikának jó ideig egyik állandó célpontja kell hogy legyen az iskolaügy ottani erőteljes felkarolásán kívül, a délvidéken lakó magyarságot tartósan rendezett állapotokba helyezni s másodszor a közel alföldről vett magyar népelemekkel kincstári birtokokon eszközölt okos és szolid telepítések útján tervszerűleg felszaporítani, megerősíteni. Oly találóan jellemzi a multat e tekintetben és kapcsolja össze a jelen feladataival *Szentkláray*, midőn így szól: »A mig a német gyarmatosok emberséges bánásmódban s a kormány föltétlen pártfogásában részesültek, saját birtokaikon önmaguknak gazdálkodtak és gyara-

podhattak; addig a magyar jobbágy súlyos járom alatt tespedésre volt kárhoztatva és csekély termését is csak az uradalmi robot leszolgálása után takaríthatta be, midőn annak java része már megromlott s a kereskedésben értékét veszíté!

Nem csoda, ha az itt-ott megtelepített gyér magyar gyarmatosok szökésekben keresik vala meneküléseket. Majd ismét, midőn restitúciójuk követeltetik, fegyveres hajduk kísérik őket vissza csapatonként előbbi gazdájukhoz, hogy ott keményen bűnhődjenek. — Látva ezt, mely hazafi kebel fojthatná el fájdalmát, hogy az államkincstárnak Magyarország által is bőven fizetett milliói nem fordítottak Dél-Magyarországon magyar nép telepítésére. Hiszen a nép érzéseiben hatalom gyökerezik! Bizonyára, ha a Szerbiával és Oláhországgal határos magyar végszéleken önön véreink megtelepítésére költetett volna annyi pénz és fordítatott volna az állam részéről annyi kiváló gond és fáradság, vajjon nem virágzott volna-e ott fel gyorsabban és bizonyosabban a nemzeti közélet, és annyi kedvezmény mellett nem teremtetett volna-e a magyar nép munkás keze és haladási törekvése is olyan jólétet, vagyonosságot és oly tehetős társadalmi állapotokat, mint a minőket a délmagyarországi sváb községekben találunk?«

Ilyen viszonyok közt az az egy vigasztalásunk

van, hogy — mint Szentkláray mondja s a mint a tények is igazolják, — az ily rendkívüli kedvezmények mellett Délmagyarországra betelepített német elem mind jobban magyarosodik, gyermekeit magyar iskolákban taníttatja, magyar városokban és magyar családoknál nevelteti; mi több — most már nem ritka eset — tiszta magyar családokba be is házасítja. « Hát ez igaz, de azért nagyon távol állok attól, hogy oszthassam Szentkláraynak abbeli vérmes reményét, mely szerint »egy évszázad múlva nem lesz többé a haza földjén sem idegen nép, sem idegen nyelv, sem nemzetiségi törvény, hanem lesz mindenki magyar, aki Magyarországot hazájának mondja. « Sajnálatomra annál kevésbbé osztozhatom e — különben nagyon szép — reményben, mert annak a magyarosodási processusnak igazán hatályossá tételére, nyomokat hagyó térfoglalására alig-alig teszünk valamit. Nem adjuk meg hozzá a kellő módot és eszközöket. Ha a déli svábság lassanként magyarosodik is, ezt teszi saját jószándékából, nekünk ebben vajmi kevés érdemünk van. Magyarosodik lassan-lassan, nem *mivel* mi öntudatosan és tervszerűen mindent elkövetünk ez irányban, hanem *daczára* annak, hogy vajmi keveset teszünk e fontos érdeekben. Elannyira, hogyha ezután is csak az eddigi tempóban haladunk e téren, ötszáz év alatt sem valósul meg Szentkláray reménye.

Lássuk csak közelebbről.

Van a három megye nagy területén összesen 807 község és 1140 különféle fokozatu *népiskola*. Ezen iskolák közt állami pusztán 59, több mint 26.000 □ klméternyi területen! (Az 59 állami iskolából van Krassó-Szörényben 17, Temesben 23, Torontálban 19). Van továbbá Délmagyarországon össze-vissza 28 kisdedóvoda! (Krassó-Szörényben 6, Temesben 12 és Torontálban 10). Ekkora területen s ilyen néprajzi viszonyok közt mindössze 28 óvoda! És ezeket is kik tartják fenn? 28 óvodából 10 egyleti, 10 magán, 2 róm. kath., 2 államilag segélyezett egyleti, egy községi, 1 áll. segélyezett községi, egy alapítványi és végül *egy állami* is (Pancsován). Szinte átalja leírni is az ember, mily nyomorúságosan, mily szánalmasan csekély mérvben járul hozzá az állam anyagilag kulturális téren azon leg-sajátabb érdekeinek előmozdításához, hogy a nemzettest betöltse az országot a déli határszélekig! Az 1·3 millió lakost számláló 26,000 kilométernyi területen a magyar állam mindössze 59 népiskolával és egy óvodával, vagyis az összes délvidéki népiskolák 5%-ával szerepel a népoktatás széles és nagy mezején! Mennyire igaza volt e pontban is Trefortnak, midőn azt mondá, hogy az ország határvidékein még óriási feladatok várnak az államra! Pedig az ellenfeleink által »magyar aerának« nevezett új alkotmá-

nyos korszak 22-ik évében vagyunk. Ugyan mit nyom a latban a magyar nyelv, cultura és szellem terjesztése körül, akkora területen, akkora népesség mellett 59—60 tanintézet? És vajjon a magyar államot a nemzet kiépítése a déli határok felé csak 5%, csak ezen néhány intézet költsége erejéig érdekli-e? Hiszen tettünk valamit a 22 év alatt e téren, de bizony-bizony még többet mulasztottunk. Hanem hát így van ez, ha megtompul a közszellemben az érzék az iskolaügy iránt s a világon minden más közérdek előbbrevalónak tekintetik az iskola ügynél, melyet sokan csak a paedagogusok és tanítók ügyének tekintenek, holott az iskola a nemzeti politika leghatályosabb és legbiztosabb eszköze. Mindaddig, míg ezt az egész nemzet föl nem érzi s ennek minden irányban érvényt nem szerez: csak vánszorogni, de igazán haladni nem fogunk e téren.

És most nem lesz érektelen, egy futó pillantást vetni a délvidéki *középiskolákra*, melyekből az ottani értelmiség nagy része kerül ki. A délvidéken hét magyarjellegű középiskola van, 1561 tanulóval. Fontos kulturai és nemzeti missiót teljesít ott valamennyi. Az állam itt már kedvezőbb arányban van képviselve. Áttekintést az előző tanév hallgatóiról a következő kis táblázat nyújt:

		Magyar	német	román	h. szerb
Fejértemplom	áll. főgymn.	24	73	39	30
Lugos	kir. »	85	19	82	2
Temesvár	kath. »	220	214	48	39
Pancsova	áll. »	22	44	14	51
N.-Becsikerek	közs. »	89	85	7	35
N.-Kikinda	alap. gymn.	43	39	3	25
Temesvár	áll. főreál	76	115	17	16
összesen:		559	589	210	198

Két nevezetes körülményre derítnék világosságot ez adatok. Az egyik az, hogy a délvidéki középiskolák összes tanulóinak circa csak $\frac{1}{3}$ -adát teszi ugyan ki a magyarság, de ez még sem kedvezőtlen arány, sőt igen kedvezőnek mondható, a mennyiben jóval nagyobb azon arányszámnál, melyet a délvidéki magyar elem az ottani általános népességben felmutat. — A másik az, hogy az e magyar szellemű középiskolákban nevelkedő tanulócsereg német születésű contingense egymaga nem csak a magyar ifjúságnál, de a két más faj (román és szerb) tanulók együttes számánál is erősebb, nagyobb. Ez is egyik fölöttébb öröndetes bizonyítéka annak, hogy a hazai német elem az, mely leginkább s legörömessebb simul a magyar culturához, csak adjuk meg hozzá a módot és alkalmat. (Mekkorát vétkezünk és mulasztunk önmagunk ellen, nem adva meg e módot és alkalmat minél nagyobb mértékben.)

És a délvidéki németsegnél ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk a közoktatás alsóbb régióiban is: a népoktatásnál is.

Ugyanis jóllehet, mint már említve volt, az állam a délvidéken mindössze csak 50 népiskolát tart fenn, mégis az 1140 iskolából 147-ben magyar a tannyelv, mert szerencsére az államon kívül más tényezők (községek, felekezetek) is tartanak fenn több helyen magyar nyelvű népiskolát.

De még így is a magyar tannyelvű népiskolák száma absolute is, aránylag véve is csekély: az összes ottani népiskoláknak nem egészen 13%-át teszi. Hanem aztán mi a svábságnak hozzánk simulását itt is örvendetesen jellemzi, az, hogy e területen 212 népiskolában a tannyelv párhuzamosan magyar és német. (Ilyen iskola van Krassó-Szörényben 45, Temesben 108, Torontálban 59.) Ellenben egész Dél-Magyarországon magyar-román tannyelvű népiskola csak 127, (Krassó-Szörényben 48, Temesben 79) és magyar-szerb tannyelvű még kevesebb, csak 42 van. (Krassó-Szörényben 5, Temesben 37.) Ugy, hogy a magyar-német tannyelvű iskolák száma aránylag jelentékenyen nagyobb, mint a magyar-román és magyar-szerb tannyelvűeké együttvéve. Hasonló jelenséget észlelünk a kiskedőzés terén is. A 28 óvodából 17-ben magyar, 11-ben német és magyar a foglalkoztatási nyelv. Más nyelvű óvoda

nincs is a vidéken. Nem lehet e tényeket a délvidéki némettség iránti elismerés és rokonszenv nélkül regisztrálni. — Általában is, a délvidéken is a német elem mutat legtöbb hajlamot a magyar szellem és cultura befogadására ; egyuttal pedig az iskolákat is legszorgalmasabban látogatja. Délmagyarországon ugyanis az egyes fajok tankötelesei következő arányban járnak az iskolát : 90 % német, 87 % magyar, 83 % szerb, 72 % román. És éppen mert a német elem leginkább vonzódik az iskolához és magyar műveltséghez, kell minél nagyobb mértékben megközelíthetővé tenni neki a magyar culturát.

Sajnos, a délvidéki román és szerb népelem távolról sem mutat akkora hajlamot a magyar cultura és szellem befogadására, mint a német. Mondhatni, szemetszűrő tény, hogy mint ez legalább a hivatalos adatokból kitűnik, az egész nagy terjedelmű Torontálban egyetlen-egy olyan szerb vagy román népiskola sincs, melyben bár mellék tannyelvül használnának a magyar. (Van 88 gör. kel. népiskola kizárólag szerb tannyelvvel, 4 gör. kath. kizárólag román tannyelvvel.) Vegyük ezen exclusivitáshoz még azt is, hogy a »magyar aera« 22-ik évben és 10 év múlva is azon törvény megalkotása után, mely a népiskolákban az államnyelv kötelező oktatását rendelte el ; daczára a néptanítók számára rendezett és százezrekbe került magyar nyelvi póttanfolyamok-

nak: Délmagyarországon még ma is hatodfélszázra megy azon tanítók száma, kik a magyar nyelvet vagy kevésbé, vagy absolute nem bírják. Könnyű elképzelni aztán, minő sikerrel és eredménynyel taníthatják ezek az államnyelvet és »terjeszthetik a magyar culturát.«

Egyébiránt ne feledjük azt se, hogy igen sok függ a tanfelügyelőtől is: milyen mértékben foglal tőrl valamely vármegyében a magyar nyelv, szellem és cultura.

A hol a tanfelügyelő arra való ember, a ki állását nem pusztán hivatalnak, hanem *hivatásnak* tekintti, melytől egész lényében át van hatva: ott szem-melláthatólag örvendetes fejlődésnek indultak a viszonyok magyar kulturai szempontból. A hol pedig a tanfelügyelő közönyös, fogékonytalan, eltompult érzékű s legfőlebb bureaui teendőkre robotszerű végzésére képes: ott a nemzeti és kulturai ügy nagy kárára minden stagnál, sőt visszafejlődik. Azért az államkormány bölcsességének egyik legkomolyabb feladata volna, főképen az ország határvidéki megyéiben a kinevezéstől függő minden állást a legválogatottabb emberekkel betölteni, kiváltképpen pedig a tanfelügyelői állások betöltésénél kellene a legnagyobb megfontoltsággal eljárni, mert — legyünk azzal tisztában — az összes külső államkormányzati és közszolgálati ágak közt magyar szempontból még megközele-

tőleg sem oly fontos egyik sem, mint a tanfelügyelői állás, mely ha a szó komoly és magyar értelmében igazán be van töltve, a nemzeti cultura és megismosodás érdekeinek olyan szolgálatokat képes tenni, melyeket nem lehetne százezrekkel sem kellőképpen megjutalmazni.

És még egy szempontot. Ha a nemzeti és kulturai fejlődés terén Délmagyarországon intensívebb munkát és tartós eredményeket akarunk látni: a délvidéki magyar *társadalomnak* is ideje volna már megmozdulni. E célból szervezkednie kellene. Van felvidéki és van erdélyi magyar közművelődési egyesület, miért nincs és miért ne lehetne a délvidékeken is ilyen? Nincs-e itt roppant tere a társadalom kulturai tevékenységének? Az előadottak által egyik célom éppen az volt: rámutatni, mekkora tevékenységi kör vár Délmagyarországon a társadalomra. A délvidéki magyar sajtó, a tanférfiak, a megyék s városok kormányzatában és társadalmi életében tényezőül szereplő egyéniségek kezökbe véve az ügyet, szervezhetnének ily egyesületet, melybe szintén bele kellene vonni a közvetlenül szomszédos magyar megyék, magyar társadalmának szellemi és anyagi erejét. Nem is lehet az, hogy sokáig késsék egy általános délvidéki magyar culturegylet létrehozása, — nem ugyan erőszakos magyarosítás céljából, mert ilyesmire észszerűen senki sem törekedhetik, hanem

hogy — mintegy megtoldva az állam rövid kardját egy lépéssel, a hazafias szellem terjesztését előmozdítsa, a magyar nyelvet és közművelődést minél hozzáférhetőbbé tegye ott, hol erre önkéntes hajlam és rokonszenv mutatkozik. Akkora tényező, mint a társadalom nem vonhatja ki magát ily czélok öntudatos szolgálata alól a délvidéken sem.

Vannak ugyan a délvidékek különböző pontjain igen jóra való és dicséretes törekvésű egyesületek, minők például a verseczi, temesvári és pancsovai magyar nyelvterjesztő egyletek. Működésük azonban elszigetelt; a maroknyi helyi magyar elemre vannak utalva és jóformán megfosztva a nagy magyar társadalom hatályos erkölcsi és főleg anyagi támogatásától. Hasonlíthatatlanul nagyobb súlylyal léphetnének föl ily egyesületek, működésük jóval szélesebb körökre terjedne ki, s az illető végpontokon a magyar hazafias közszellem és légkör megteremtésére irányozott nemes fáradozásaik jóval nagyobb eredményeket mutatnának fel: ha egy tekintélyes és kellő eszközökkel rendelkező délvidéki nagy cultur egyletre támaszkodhatnának, melynek expositurái — vagy fiók egyesületeiként folytathatnák fontos működésüket. — Kövessék hát Délmagyarországon is az erdélyi példát!

(1889.)

VI.

A határvidékek társadalmi viszonyairól.

A ki külföldön utazva, találkozott, érintkezett például Bukarestben vagy Konstantinápolyban, Berlinben vagy Párisban az ottani magyar kolóniák, egyesületek tagjaival, lehetetlen, hogy ne érezte volna a mi lélkében addig tán csak szunnyadt, a fajszeretetének fokozott melegét, melyhez még a viszontlátás örömeivel rokon érzelem párosul, mit kétségkívül az a körülmény támaszt és ébreszt az utazóban, hogy ott külföldön, a nagy idegenségben, találkozik fajbelieivel.

Ilyen érzelmek hatása alatt állok én is, valahányszor az ország szélein és végein, a magyar határvidékek különböző pontjain évek óta megfordulni szoktam. Azzal a különbséggel mégis, hogy nálam belevegyül még ez érzelmekbe valami fájó és leverő érzet is, melyet az okoz, hogy nem külföldön, hanem *itthon* találok a *nagy* idegenséget és benne a *kis* számú magyar elemet.

A régiek azt mondták, hogy a ki nem tud imád-

kozni, menjen a tengerre, majd megtanul ott, látva annak fenyegető veszélyeit, örvényeit. Én meg azt mondom: a ki érzi, hogy magyar faja, ennek kulturái és nemzeti törekvései iránt közönyös vagy elfásult, menjen utazni és figyelni, nem a külföldre, hanem a magyar határvidékekre, hol szintugy megtalálja azokat a kis magyar kolóniákat, egyesületeket; akár a külföldön. Ezek sorsával, boldogulásával, kulturái és nemzeti törekvéseik előmozdításával sem sokkal többet törődik egészben véve a nagy magyar társadalom, mint akár a párisi magyar egylettel, akár az amerikai magyarok telepeivel.

De van mégis egy különbség a külföldön megtelepült magyar elemek és a hazai határvidékek magyar társadalma közt. Mig amazok békésen tudnak összeférni, — az ellenkezőről legalább nem igen van tudomásunk, — a széleken és végeken levő magyar társadalmat igen sok helyen visszavonások és személyes torzsalkodások tépik szét, melyek aztán nem egy közérdekű ügyet buktatnak meg vagy késleltetnek az érvényesülésben.

Egy végponton, a hol három népfaj lakik s a magyar elem kisebbségben van, a magyarság két legtekintélyeseb tényezője közt versenygésre, majd ellenségeskedésre, s végül párbajra is kerül a dolog. A magyarság meghasonlik, s az ellentáborban örvendeknek rajta. Egy másik ugyancsak vegyes népességű

ponton különböző vezértényezők alatt különböző töredékekre van darabolva az együttműködésre hivatott magyar társadalom, annyira, hogy e töredékek mint olaj a vízzel nem birnak összeforrni egymással, a mit az egyik töredék kezd, ellenzi vagy nem támogatja a másik. A harmadik ponton a társadalmi életben is lépten nyomon érezhetőkké vált ellentétek fejlődtek ki a bennszülött értelmiség és a különböző közszolgálati ágakban alkalmazott állami közegek és tisztviselők közt, kiknek nagyobb része az ország más, magyarabb vidékeiről került oda, s ezért az idegenkedés és elkülönözködés bizonyos érzelmeivel »jövevényeknek« tekintik őket. Azt nem veszik számba, hogy ott e »jövevényekkel« is gyarapodott a gyér magyarság száma s hogy társadalmi és kulturális téren való közreműködésökkel nem kis mértékben mozdítják elő a magyar közszellem térfoglalását.

Máshol meg ismét oly szerencsétlenül fejlődtek a közviszonyok, hogy egyes vidékek autochton magyar értelmisége ignorálja és lenézi az iskolaügyet s vele mindazokat, kik e kulturális működési körben foglalatoskodnak, pedig kétségtelen, hogy a nagyon is szórványos magyarság által lakott határvidékeken nincs egy közügy sem, mely magyar szempontból annyira kiválóan fontos volna, mint éppen a közoktatási ügy, melyet tehát minden lehető módon támo-

gatni, elősegíteni, sőt népszerűsíteni kellene. De hát, sajnos, vannak még ilyen rövidlátó előítéletek is, melyek a határvidékeken az ottani néprajzi viszonyok természeténél fogva hasonlíthatatlanul károsabb visszahatásuak a nemzeti közművelődésre, mint bárhol másutt az országban.

Sőt volt eset rá olyan vidéken, a hol nagyobb számban lakik az elnemzetietlenült magyarság, a hol tehát a visszamagyarosodásra az iskola, főképp a népiskola az egyedüli eszköz, hogy egy embert, ki e téren sokat buzgólkodott, így szólított meg egy főúr: »Figyelmeztetem, hogy ha köztünk békében akar megférni, hagyjon fel azokkal az iskolai és ugynevezett kulturális jelszavakkal. Nincs nekünk azokra szükségünk. Egyáltalán nem kívánatos iskoláztatni a parasztot, ugyanis alig bírunk vele, hát ha még megismerkedik a betűkkel is!« Nem teszek semmi kommentárt e nyilatkozathoz: eléggé szól az maga ellen.

Csak kevés helyen alakultak oly szerencsésen a viszonyok, mint a felvidék egy határszéli megyéjében, hol az iskolaügyet tekintik a legelső és legfontosabb nemzeti érdeknek, melyet a társadalmi és közélet minden hivatalos és nem hivatalos tényezője szívvvel, lélekkel és öntudatosan szolgálni és előmozdítani igyekszik. De van is aztán eredménye, mert a magyar nyelv, szellem és kultúra mindinkább tért fog-

lal s a legközelebbi népszámlálás néprajzi adatai ki fogják mutatni e megyére nézve, mily örvendetes eredményeket lehet elérni magyar szempontból, ha kulturális téren minden tényező megteszi a maga kötelességét.

A visszavonások és személyi torzsalkodások igen visszataszító példáját láttuk az erdélyi magyar közművelődési egyesület brassói fiókjánál, melynek közgyűlésén a minap zajos kitörésekre vezettek az ellentétek. Kár, mert az ily meghasonlások mindig gyöngítik a magyarságot, melynek pedig a széleken és végeken vállvetett együttműködés és szoros összetartás által, — mert ebben van az erő, — kell pótolnia számbeli gyöngeségét.

Néhol magyar közszellem kezd föllendülni s régi magyar történelmi hagyományok kelnek uj életre. Így a dél-torontáli három csángó község egyike Székely-*Keve* nevet kapott, melyben fölujul a hajdani Keve-vármegye emlékezete. Krassó-Szörényben a sapárfalvi ref. lelkész, ki történeti buvárlattal is foglalkozik, azt vitatja, hogy Mátyás király nem Kolozsváron, hanem a torontáli Hollósváron vagy Hollóson született s így a legnagyobb, magyar királyok egyikét, kinek nevéhez és uralkodásához annyi dicső emlék fűződik, születésre nézve egy délvidéki megyének, Torontálnak követeli, az országnak éppen olyan vidékén elevenítve föl a magyar történelem egyik

legdicsőbb korszakát, hol ez fontos jelentőségü. E szempont mellett csak másodrangú kérdés az, vajjon csakugyan Kolozsváron vagy Hollósváron született-e Mátyás király; ezt döntsék el a historikusok. A mint a görögök vitatkoztak Homer születési helye fölött, miért ne vitatkozhatnánk mi is egy kicsit a Mátyás királyé fölött?

És a Hunyadiak fénykorának emléke felujul azzal is, hogy ugyancsak Torontálmegye egyik határszéli jelentékeny pontján, *Pancsova* városházán felállítják Hunyadi János olajba festett képét, ki utolsó és legnagyobb harcztéri dicsőségét éppen Pancsova közelében, a nándorfejérvári győzelemben aratta. Mindez és más épp úgy közrehat a délvidéken a hazafias magyar közszellem ébrentartására, mint például a Királyhágón tuli részek egyik határvidékén, Hunyadmegyében, ez év folyamán felállított kenyérmezei emlék és a piskihidi honvédemlék.

De hogy ismét Pancsovára térjek vissza, a melynek 17,000 főnyi lakosságából a magyarok száma csupán 1100, ott érdekes és örvendetes jelenségeket észlelünk, melyek magyar kulturai szempontból figyelmet érdemelnek, a mennyiben a jelenségek nem visszavonásra, hanem tömörülésre engednek következtetni. Mint a lapokban is közölve volt, az ottani maroknyi magyarság által alakított három egylet most magyar közművelődési egyesületté

akar tömörülni, a mi csak dicsérhető, mert az erők egyesítését jelenti közös magyar kulturai célokra.

E három egyesület közül a pancsovai *magyar nyelv-terjesztő* egyesület eddig is igen derekas munkát végzett. A czímében kifejezett törekvésen kívül módot talált arra, hogy az *Árpád-kori* magyar történelem nevezetes emlékeit ébressze uj életre az országnak egy olyan végvidékén, melynek ismeretes eredetü és multu lakossága teljesen érzéketlen és fogékonytalan volt ily magyar történeti hagyományok iránt. A nyáron Pancsován megfordulván, igen jóleső hatást tett rám, midőn a város két középületén márványtáblákra vésve az alábbi két feliratot olvastam. Mind a kettőt az említett egyesület állította fel 1887-ben.

A törvényszéki épületen levő fölirat szövege ez :

I. Szent László

Magyarország legnépszerűbb, leglovagiasabb királya, 's nagy törvényhozója, a keresztény hit és tiszta erkölcs, a kegyesség és igazságosság, a vitézség és méltóság ragyogó példányképe

dicső emlékének,

Ki 1092. évben kora tavasszal a Kopulcs vezérlete alatt szövetkezett kun és besenyő ellenséget, midőn az magyar foglyokkal és zsákmánynyal az Al-Dunán átkelni készült, itt a Temes partján diadalmasan legyőzte s a hazát felszabadította.

Hálás kegyelettel és hazafi érzélemmel emelte

A pancsovai Gromon Dezső magyar-nyelv-terjesztő-egyesület.

Hunniának Szent királya,

Ki után hű néped vágya :

Oh ne engedd Hunniának

Szép határát bírni másnak !

A másik felirat a városházán olvasható és így hangzik:

»IV. Béla magyar király emlékére, ki 1243 táján Pancsova várát a tatárok ellen újra felépítteté és megerősíté.«

A török világ s a katonai uralom hatása alatt a köztudatból kimosódott ilyen magyar történeti hagyományok felujtása a végeken és olyan pontokon, a minő Pancsova is, igen fontos dolog. E város lassan-lassan átzökken a dolgok új rendjébe. A csángó telepek szomszédsága s a debeljácsmagyar nép lassankénti beszivárgása megérzik már a városban. Épen Szent-István-napkor voltam ott. Az előestén kivilágítás volt, zenekar járta be az utcákat, a házakon, főkép a középületeken nemzeti lobogókat lehetett látni. Másnap egyes felekezetek templomaiban istentiszteletet tartottak. Ámde a figyelőt egy széttétekintés is meggyőzi arról, hogy itt az átmenetnek inkább csak az elején, mint a közepe táján vagyunk még és idő kell még ahhoz, a míg e ponton erős magyar közszellem verhet erős gyökeret. A minorita templomban István-napi hitszónoklat volt ugyan, hallgatóság is igen szép számmal jelen, de a szónoklat nem épen kifogástalan magyarsággal és kevésbé nemzeties felfogással volt mondva, a minek különben a magyar hitszónok távolléte lehetett az oka. A református templomban szépen, lelkesen beszélt a pap, de mindössze tizen hallgatták szavait. Ugyanezen ujonnan épült templom homlokzatán egy bibliai

idézet olvasható, mely fölül német és csak alatta magyar. Mint unikumot jegyzem ezt is föl, mert ilyen német-magyar dualizmust hazai kálvinista templomon még sehol sem láttam. Az istentisztelet is ugyan elrendezve a reformátusoknál, hogy vasárnapokon délelőtt németül, délután magyarul hangzik a hitbeszéd, s a viszonyok erejénél fogva ma még másként tán nem is lehet. A kivilágításkor egy sörccsarnoki helyiség egy-két nemzeti színű, de túlnyomóan oly jelvényű és színű lampionokkal volt díszítve, melyeket magyar szem nem örömet lát. Számos más jelenséggel tudnám még a helyzetet példázni, de most nem bolygatom.

Mindezek befejezéseül azzal végzem, hogy egy délvidéki tevékeny magyar közmívelődési egyesületre nagy szükség van. Addig is, míg ez megalakulna és azontul is, kíváncsós, hogy olyan egyének, különösen nem magyar születésűek, kik a széleken és végeken a magyar szellem és műveltség terjesztésében fáradnak és áldoznak, kik tehát méltán megérdemlik az elismerést vagy kitüntetést, ne maradjanak észrevétlenül a kormány és annak közegei előtt. Mindenkép lendíteni kell ezen a nagy ügyön, hogy a végvidékeken is erősb lábra kapjon.

(1889.)

VII.

Helynevek és népfajok.

Magyarország több, mint 12,000 községe között, *hétsszázan* felül vannak olyan községek, melyek egyes hazai, vagy külföldi, avagy egykor szerepelt, de a történet szinpadáról immár letűnt népfajokról vannak elnevezve. A *magyar* népről (Magyar, — Megyer, — Székely nevekkal) 146; az *oláh*, vagy *román* népről (Román- és még sokkal több Oláhelő-nevekkal) 91; a *német* népről (Német, Németi, Némedi, Szász nevekkal) 170; s végül a *szláv* népfajokról (Tót, Tóti; Orosz, Oroszi; Rác, Szerb; Csehi Horvát, Horváti stb. nevekkal) 214 község van elnevezve az országban. Ezek együtt véve 621 községet tesznek ki. Nagyban és egészben véve igen-igen csekély kivétellel, bizonyosnak mondható, hogy az egyes népfajok nevét viselő ilyen községek azért kapták ezen, vagy azon népről nevöket, mert azokban eredetileg ezen vagy azon népfaj lakott kizárólag vagy túlnyomóan. Olyan község- vagy telepnek, a melynek eredetileg túlnyomó, vagy kizárólag *tót* lakossága volt például, nem adtak a régiek »*Német*«- jelzőt a

nevéhez ; épen úgy nem kapott »*Tóti*«, vagy »*Tót*«-nevet illetőleg előnevet az olyan község vagy telep, a melynek eredeti lakossága péld. *magyar* volt és így tovább. A csekély számú eltérések, melyeknél más tekintetből adattak népnevek egyes községeknek (mint péld. Magyar-Óvár, Magyar-Bród) olyan kivételek, melyek csak megerősítik a szabályt, hogy a községek illetően neveiket lakosaik fajneve után kapták. Hogy ez így volt s ennek így is kellett lenni, meglátszik abból is, hogy az említett 621 község közül 323-ban, tehát a többségben ma is kizárólag, vagy túlnyomóan (absolut majoritásban) azon népfajok laknak, melyek nevét a községek viselik. A népfajokról vett községnevek tehát meglehetősen biztos criteriumául szolgálnak az illető községek *eredeti* ethnographiai jellegének.

S minthogy ez így van, igen érdekesnek és tanulságosnak látszik, megvizsgálni, vajjon most minő ethnographiai viszonyok uralkodnak eme községekben ; minő néprajzi változásokat és átalakulásokat vitt véghez bennök a századok munkája. Mindig, mindenütt és minden országban, a hol különböző népfajok laktak, hosszabb-rövidebb idő alatt egyik népfaj a másik rovására gyarapodott számban ; majd egészen, majd többé-kevésbé egyik népfaj a másikba olvadt be és szivódott fel. Ugy történt és történik nálunk is. Minket közelről érdekel ama kérdés-

nek lehető megvilágítása, hogy milyen mértékben és irányban történtek nálunk eme változások, átalakulások és ethnographiai hullámvázások. Természetes dolog, — történtek nálunk ily átalakulások és hullámvázások más községekben is, mint a melyekről itt szó van, de a népfajokról elnevezett községekben történt változások a legjellemzőbbek és legtanulságosabbak, mert aránylag biztosabb alapon constatálhatók és így felvilágosító fényt derítnek a más községekben végbemehetett ethnographiai változások mérvére és irányára nézve is.

Ez alapon — a népfajokról elnevezett községek tekintetében — tett vizsgálódásaink fő eredményei ezek:

A hazai nagyobb népfajokról elnevezett községek száma 621. Ebből a névnek megfelelőleg megtartotta maig eredeti jellegét 323, — elvesztette pedig 298, mint a mely utóbbiakban más-más népfajok kerültek abszolút vagy relatív többségbe, mint a melyekről elnevezve vannak. Így

a) A *magyar* népről elnevezett községek száma 146; ebből ma is magyar jellegű 79, nem az 67. Ez utóbbiakból oláh jellegűvé lett 47, németté 8 és szlávva 9.

b) Az *oláh* vagy román népről elnevezett községek száma 91. Ebből ma is oláh jellegű 83, nem az 8.

Ez utóbbiakból magyar jellegűvé lett 4 és szlávva ismét 4; — németté egyik sem.

c) A *német* népről elnevezett községek száma 170. Ebből német jellegű ma is 66 község, nem az 104. Ez utóbbiakból magyar jellegűvé lett 42, oláhvá 32, szlávva 21.

d) Végül a *szláv* népfajokról elnevezett községek száma 214. Ebből maig megtartotta eredeti jellegét 95, elvesztette pedig 119. Ez utóbbiakból magyar jellegűvé lett 56, oláhvá 41 és németté 15.

(Az egyéb népfajokról elnevezett községek körében történt változásokról alább szólnunk.)

Már most, ha a veszteségeket a nyereséggel, mondjuk: foglалásokkal, egybevetve, a mérleget megcsináljuk, a következő eredményekre jutunk:

A *német* elem *vesztett* 81, a *szláv* elem *vesztett* 85 községet; ellenben a *magyar* elem *nyert* 35 s az *oláh* *nyert* 112 községet (!). — Ezen négy számadat körülbelöl a mértékét nyújtja e népfajok expansiv, illetőleg ellenállási erejének. Az oláh nép tehát e tekintetben messze felülmul valamennyi hazai népfajt. *Az oláh nép valamennyi közt magára nézve a legconservatívabb s a többiekre nézve legexpansívabb.* Ezen tény okainak fejtegetésébe itt most nem bocsátkozunk; csak azt kívánjuk konstatálni, miszerint azt, hogy az imént kiemelt eredmények realis alapon

mozognak, igazolják a népszámlálási statisztikának a nyelvismeretre vonatkozó adatai is. Ime:

örmény	bészél	csak	örményül . . .	6·17%
czigány	»	»	czigányul . . .	19·08
német	»	»	németül . . .	61·70
horv. szerb	»	»	h. szerbül . . .	74·95
vend	»	»	vendül . . .	80·90
magyar	»	»	magyarul . . .	81·82
tót	»	»	tótul . . .	85·52
ruthen	»	»	ruthenül . . .	89·51
oláh	»	»	oláhul . . .	92·17

Ez adatok is bizonyítják, hogy az összes hazai népfajok közül az oláh nép az, mely legkevésbé sajátít el más nyelveket; egész tömegében compact és jóformán változatlan, miért is maga legkevésbé assimiláltatik, de annál inkább assimilál más elemeket. Ebbeli munkájának legnagyobb részét az *erdélyi* részekben végezte, melyekre az oláh jellegűekké lett 112 községből 67 esik (a sajátképi Magyarországra csak 45.) És pedig a *magyar* népről elnevezett községek közül oláh jellegű ma az erdélyrészekben 39 (Alsófehérben 8, Szoln. Dob.-ban 6, Kolozsmegyében 14 stb.); — a német (tulnyomóan szász) népről elnevezettek közül pedig oláh jellegű 28 (K.-Küküllőben 4, Szebenben 4, Kolozsban 6, Szolnok-Dobokában 7 stb.)

Oly tények és viszonyok ezek, melyek bizonyára

nagyban igazolják ama védekezési actiót, melybe az erdélyrészi magyar cultur-egyesület fogott. Egyebekről szóljanak részletesen az alábbi adatok:

A) **Magyar jellegűek maradtak** a következő »magyar«, »megyer«, és »székely« jelzetű községek:

Alsófehér m.	<i>összes lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>
1. Magyar-Becze . . .	588	485	33
Magyar-Lapád . . .	756	683	29
Magyar-Bükkös . .	695	613	51
Arad m.			
Magyar-Pécska . . .	7826	7028	
Baranya m.			<i>német</i>
5. Magyar-Peterd . .	548	469	53
Magyar-Ürög	414	392	12
Magyar-Egregy . . .	1090	723	322
Magyar-Hertelend .	656	392	250
Magyar-Szék	537	509	10
Beszt. Naszód m.			<i>oláh</i>
10. Magyar-Nemegye .	1004	538	115
Bihar m.			
Magyar-Homorog. .	1395	1277	62
Székelyhid	4019	3594	60
Csanád m.			
Magyar-Bánhegyes .	1673	1549	
Esztergom m.			
Magyar-Szölgyén . .	1942	1842	
Fejér m.			
15. Magyar-Almás . . .	1092	1022	
Gömör m.			
Magyar-Hegymeg. .	294	282	

Háromszék m.	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	
Magyaros	443	423		
Hont m.				<i>tót</i>
Magyarád	311	186	11	105
Kis-Küküllő m.				<i>oldh</i>
Magyar-Sáros	1276	777		381
Kolozs m.				
20. Magyar-Bikal. . . .	650	614		
Magyar-Valkó	913	595		287
Komárom m.				
Nagy-Megyer	2832	2669		
Megyeres	669	639		
Maros-Torda m.			<i>német</i>	
Magyar-Régen	1019	602	40	306
25. Magyar-Bölkény . .	715	500		148
Magyar-Péterlaka . .	780	666		
Magyaros	1146	1089		
Nógrád m.				
Megyer	1210	1128		
Nyitra m.				
Magyar-Soók	2084	1932		
Pest-Pilis-Solt m.				
30. Pócs-Megyer	973	912		
Pozsony m.			<i>német</i>	<i>tót</i>
Magyar Bél	1085	892	58	94
Kis-Magyar	440	421		
Nagy-Magyar	1275	1135		
Magyar-Díószeg . . .	2235	1462	141	526
Somogy m.				
35. Magyar-Egress . . .	677	661		
Magyar-Atád	800	760		
Magyar-Lad	304	297		

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	
Magyar-Lukafa . . .	380	254	107	
Magyar-Ujfalu . . .	384	342		
40. Megyer	523	505		
Szabolcs m.				
Vas-Megyer	817	804		
Székely	816	744		
Szatmár m.				
Sáros-Magyar-Ber-			<i>oldh</i>	
kesz	533	396	117	
Szilágy m.				
Magyar-Keczel . . .	743	368	344	
45. Magyar-Csaholy . .	805	629	143	
Magyar-Goroszló . .	657	418	218	
Szolnok-Doboka m.				
Magyar-Lápos . . .	1921	1086	398	349
Magyar-Décse . . .	1230	1167		
Tolna m.				
Kis-Székely	1391	1317		
Torda-Aranyos m.				
50. Magyar-Léta . . .	328	305	<i>oldh</i>	<i>egyéb h. ny.</i>
Székely-Kocsárd . .	1199	755	255	133
Magyar-Dellő	244	225	12	
Torontál m.				
Magyar-Szt.Mihály .	861	755		
Magyar-Pádé	1591	1439		
55. Magyar-Ittebe . . .	2156	2029		
Magyar-Szt.-Márton.	818	759	<i>német</i>	
Magyar-Czernya . .	3388	2908	208	
Udvarhely m.				
Magyaros	212	204		
Magyar-Hermány . .	1113	1053		

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>	<i>c. h. ny.</i>	
60. M.-Andrásfalva . .	186	180			
M.-Hidegkút	433	246	92	68	
Székely-Keresztur .	2968	2777	51	26	
Székely-Szállás . . .	239	228			
Uj-Székely	875	763	20	58	
65. Magyar-Zsákod . .	744	716			<i>német</i>
Székely-Udvarhely .	5003	4587	47	42	154

Vas m.

Magyar-Gencs . . .	1451	1395		
Magyarosd	372	342		
Magyar-Nádalla . .	154	146		
70. Magyarlak	456	415		

Veszprém m.

Magyar-Barnag . .	225	176		44
Magyar-Polány . .	1031	509		484
Magyar-Szt.-Király	855	810		
Magyar-Szt.-László	927	801		86
75. Bakony - Magyar -				
Szombathely	1436	1351		33

Zala m.

Megyer.	176	171		
Balaton-Magyaród .	1168	1116		
Magyar-Szerdahely	896	854		
Pusztá-Magyaród .	1012	980		

**B) Ugyanilyen elnevezésű községekben a magyar elem
kisebbségbe került:**

Alsófehér m.

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>oláh</i>
Magyar-Bagó	566	54	464
Magyar-Forró	921	52	813

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>	
Magyar-Herepe. . .	403	74	294	<i>e. hazai ny.</i>
Magyar-Kapud . . .	417	141	214	56
5. Magyar-Sülye . . .	917	222	596	57
Magyar-Bocsárd . .	579	15	537	<i>német</i>
Magyar-Igen	1315	333	899	46
				<i>e. h. ny.</i>
Magyar-Csesztve . .	532	146	265	194
Arad m.				
Magyarád	2085	59	1917	<i>német</i>
10. Magyar-Világos . .	1931	906	194	746
Baranya m.			<i>német</i>	<i>horv. szerb.</i>
Magyar-Sáros . . .	517	54	164	271
Magyar-Boly	1116	119	670	257
Bihar m.			<i>oláh</i>	
Magyar-Kakucs. . .	356	166	178	
Székytelek	740	18	704	<i>tót</i>
15. Magyar-Cséke . . .	658	145	454	41
Magyar-Gyepes . . .	420	1	388	
Brassó m.				<i>német</i>
Magyaros.	1351	34	457	808
Csanád m.				<i>horv. szerb.</i>
Magyar-Csanád . . .	2777	360	1509	645
Hunyad m.				
Magyar-Brettye . . .	160	12	141	
20. Magyarosd	465	—	446	
Kis-Küküllő m.				<i>német</i>
Magyaros.	529	3	17	466
Magyar-Bénye	1161	165	917	29
Kolozs m.			<i>oláh</i>	
M.-Gyerő Monostor.	1707	568	1072	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>oláh</i>	
Székelyó	643	17	589	
25. Magyar-Fráta . . .	1792	244	1421	
Magyar-Kályán . . .	871	137	678	
Magyar-Légen	365	54	280	
Magyar-Palatka . . .	900	239	562	
Magyar-Fodorháza . .	581	110	447	
30. Magyar-Gorbó . . .	513	24	470	
Magyar-Macskás . . .	525	170	325	
Magyar-Nádas	596	122	468	
Magyat-Sárd	662	66	561	
Magyar-Szt. Pál . . .	611	34	550	
35. Magyar-Ujfalu . . .	684	62	588	
M.-Nagy-Zsombor . .	828	175	549	
Liptó m.			<i>tót</i>	
Magyarfalu	324	1	276	
Maros-Torda m.			<i>oláh</i>	
Székely-Uraly	422	2	393	
Moson m.			<i>német</i>	<i>h. szerb</i>
Magyar-Kimle	623	50	495	41
40. Magyar-Óvár	3427	998	2125	53
Pest-Pilis m.				
Békás-Megyer	1150	24	1062	
Pozsony m.			<i>német</i>	<i>tót</i>
Magyarfalva	1865	6	209	1226
Székelyfalu	1257	—	45	1186
Sáros m.				
Magyar-Raszlovicz . .	268	16	13	209
Szatmár m.			<i>oláh</i>	
45. Magyar-Kékes . . .	323	9	305	
Szilágym.			<i>oláh</i>	<i>tót</i>
Magyarpatak	1410	35	41	1263

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>oláh</i>	
Magyar-Valkó . . .	565	175	380	
Magyar-Baksa . . .	282	36	240	
Magyar-Egregy . . .	543	42	468	
Szolnok-Doboka m.				
50. Magyar-Bogáta . . .	347	10	315	
Magyar-Derzse . . .	716	89	560	
Magyar-Köblös . . .	1025	174	751	
Ungurfalva	1225	—	1155	<i>német</i>
Sajó-Magyaros. . . .	935	23	568	280
55. Magyar-Borzás . . .	539	194	304	
Temes m.				
Magyar-Szákos . . .	2996	15	2777	
Tolna m.				
Nagy-Székely	2613	304	2154	<i>német</i>
Torda-Aranyos m.				
Magyar-Peterd . . .	706	21	660	<i>oláh</i>
Magyar-Szilvás . . .	249	9	233	
60. Székely-Földvár . .	715	147	527	
Udvarhely m.				
Magyar-Felek	495	—	459	
Ugoesa m.				
Magyar-Komjáth . .	590	1	573	<i>ruthén</i>
Vas m.				
Magyar-Keresztes. .	344	2	328	<i>német</i>
Zemplén m.				
Magyar-Jesztreb . .	604	114	78	<i>tót</i>
65. Magyar-Izsép . . .	1049	142	70	392
Magyar-Krucsó . . .	226	13	1	796
Uhorszka (Nógr. m.)	799	68	1	210
				704

E szerint Magyarország több mint 12,000 községe között 146 a magyar népről van elnevezve. Ebből megtartotta magyar jellegét 79, elvesztette pedig eredeti magyar jellegét 67, a mennyiben ez utóbbiakban a nem-magyar ajku lakosságot találjuk többségben. A magyar jellegüket elvesztett községek közül nem kevesebb mint 47-ben (túlnyomóan az erdélyi részekben) az oláhság került most többségre; 8-ban a német és 9-ben a tót elem van többségben.

C) Az **oláh vagy román népről elnevezett községek** közül **megtartották** eredeti jellegüket a következők:

Alsófehér	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>	
Oláh-Dálya	1915	32	1769	
Oláh-Herepe	976	2	932	
Oláh-Csesztve	601	8	572	
Oláh-Szilvás	349	58	279	
5. Oláh-Tordas	536	15	498	
Oláh-Bogát	1023	25	933	
Oláh-Gírbó	1118	9	1068	
Oláh-Bocsárd	475	—	463	
Oláh-Lapád	743	39	653	
10. Oláh-Rákos	137	2	130	
Arad.				
Román-Világos	3630	85	3416	
Beszt.-Naszód.				<i>német</i>
Oláh-Nemegye	353	—	267	73
Oláh-Németi	837	2	785	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>
Román-Budak . . .	948	—	892
Bihar.			
15. Oláh-Apáti	393	18	336
Oláh-Kakucs	206	2	198
Oláh-Szt.-Miklós . .	1843	82	1675
Oláh-Gyepes	535	3	516
Oláh-Homorog . . .	1224	68	1103
20. Oláh-Hódos	356	—	348
Fogaras.			
Oláh-Tyukos	295	8	281
Oláh-Ujfalu	876	81	755
Hunyad.			
Oláh-Bretteye	365	50	281
Kis-Küküllő.			
Oláh-Solymos	595	2	561
25. Oláh-Szt.-László . .	632	7	582
Oláh-Zsákod	312	7	276
Oláh-Kocsárd	948	39	861
Oláh-Sályi	539	22	474
Oláh-Bükkös	405	—	397
30. Oláh-Karácsonfalva.	564	4	526
Kolozs m.			
Oláh-Solymos	505	1	484
Oláh-Bikal	476	—	459
Oláh-Győrőmo-			
nóstor	917	3	885
Oláh-Nádas	572	5	550
35. Oláh-Gyéres	368	39	311
Burjányos (Oláh-			
Buda)	618	199	406

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>	
Oláh-Köblös	257	9	237	
Oláh-Ujfalu	569	25	500	
Krassó-Szörény m.				<i>német</i>
Oláh-Bogsán	2496	21	2132	128
40. Román-Facset	951	27	854	
Román-Gladna	753	13	704	
Román-Szászka	1275	2	1233	
Román-Lugos	7811	564	4569	2341
Román-Pozsezsena..	559	—	529	
45. Román-Csiklova	3025	—	2933	
Román-Oravicza	2252	57	1639	444
Román-Resicza	1450	30	1057	224
Maros-Torda m.				
Oláh-Bölkény	433	11	386	
Oláh-Nádas	342	3	312	
50. Oláh-Felek	533	17	487	
Nagy-Küküllő m.				
Oláh-Tyukos	730	1	701	
Oláh-Ivánfalva	747	17	692	
Szatmár m.				
Oláh-Gyűrűs	518	26	433	
Oláh-Hódos	355	3	349	
55. Oláh-Meddes	464	10	446	
Oláh-Kékes	633	9	604	
Oláh-Tótfalu	534	13	507	
Oláh-Ujfalu	401	—	389	
Szeben m.				
Oláh-Pián	1873	2	1798	
Szilágy m.				
60. Oláh-Horvát	173	6	165	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>oláh</i>	
Oláh-Nádasd	539	12	516	
Oláh-Keczel	1106	30	1045	
Oláh-Valkó	515	7	500	
Oláh-Csaholy	798	29	753	
65. Oláh-Baksa	866	20	822	
Szoln. Doboka m.				
Oláh-Bogáta	492	25	447	
Oláh-Péntek	705	19	655	
Oláh-Vásárhely	183	3	168	
Románfalva	206	—	203	
70. Oláh-Lápos	2624	400	2044	
Oláh-Nyires	190	—	181	
Oláh-Vásárhely	243	59	164	
Temes m.				
Román-Sz.-Mihály	1662	95	1432	<i>német</i> 60
Román-Bencsek	605	2	559	
75. Román-Sztamora	867	15	795	
Torda-Aranyos m.				
Oláh-Léta	481	1	476	
Oláh-Rákos	292	—	280	
Oláh-Dellő	620	200	377	
Torontál m.				
Román-Kécsa	2645	32	1658	<i>horv.</i> <i>szerb</i> 214 565
80. Román-Szárcsa	1388	20	1203	111
Román-Écska	2569	15	1771	35 618
Udvarhely m.				
Oláh-Andrásfalva	423	31	295	
Oláh-Hidegkut	373	35	331	

D) Az oláh vagy román népről elnevezett községek közül elvesztették eredeti jellegüket a következők:

Árva m.	össz. lak.	magyar	tót		
Oláh-Dubova . . .	659	—	630		
Bereg m.			rutén		
Oláh-Csertész . .	486	4	468		
Gömör m.			tót		
Oláhpatak	739	27	628		
Kolozs m.			oláh		
Oláh-Fenes . . .	879	827	5		
Szolnok-Doboka m.			német	rutén	
5. Oláh-Lápos-Bánya	1465	784	530	31	54
Udvarhely m.					
Kápolnás-Oláhfalu	1572	1497			
Szentegyházas-					
Oláhfalu	2051	1957			
Vas m.			horv.	szerb	
Oláh-Cziklin	597	3	538		

Az ország községeiből 91 van az oláh vagy román nép nevére elnevezve. Ezek közül, mint a fennebbiekből látható, megtartá eredeti jellegét 83 és elvesztette csupán 8, mely utóbbiak közül magyar jellegűvé lett 4 és szláv jellegűvé ismét 4, hanem az oláh faj busásan kárpótolta magát e kis veszteséért, mert a magyarra lett 4 oláh községért occupált úgyszólván 47 eredetileg magyar községet.

E) A német és szász népfajokról elnevezett községekből ezek tartották meg eredeti jellegüket:

Bács-Bodrog.	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>német</i>	
Német-Palánka . . .	4429	328	3629	
Baranya.				
Német-Márok	449	4	425	
Német-Palkonya . .	391	7	360	
Német-Szék	398	16	371	
5. Német-Boly	2589	230	2211	
Beszt.-Naszód.				
Szász-Budak	358	—	248	
Király-Németi	487	4	385	
Szász-Szt. György .	1001	4	773	
Brassó.				<i>oláh</i>
Szász-Hermány . . .	2039	23	1155	801
Kis-Küküllő.				
10. Szász-Nádas	1246	124	749	263
Szász-Örményes . .	786	15	650	67
Szász-Szt. Iván. . .	590	25	360	122
Szász-Szt. László .	625	8	525	
Krassó-Szörény				
Német-Lugos	3476	791	2192	283
Mármaros.				
15. Német-Mokra . . .	554	23	471	
Maros-Torda.				
Szász-Régen	5652	1718	2922	699
Moson.				
Német-Járfalu	834	25	768	
Nagy-Küküllő.				
Szász-Fehéregyház .	703	2	474	169
Szász-Tyukos	1210	4	824	251

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>oláh</i>	
20. Szász-Almás	533	—	308	206	<i>egyél</i>
Szász-Sáros	1465	21	965	353	<i>h. ny.</i>
Szász-Dálya	1324	14	745	301	238
Szász-Keresztur . .	915	22	599	159	119
Szász-Kézd	2011	63	1116	641	119
25. Szász-Szt. László .	1216	17	830	174	156
Szász-Ujfalu	998	3	623	297	
Nyitra.					<i>tót</i>
Német-Próna	2281	8	2082		111
Pozsony.					
Német-Diószeg . . .	578	52	458		
Sáros.					
Német-Soóvár	386	5	225	141	
Sopron.					
30. Német-Keresztur . .	2702	73	2462		
Német-Zsidány . . .	357	7	316		
Szoln. Doboka.				<i>oláh</i>	
Szász-Szt. Jakab . .	521	13	321	171	
Temes.					
Német-Szt.-Mihály .	1407	9	1299		
Német-Ságh	1820	51	1630		
35. Német-Szt. Péter . .	2757	62	2437		
Német-Bencsek . . .	1594	13	1449		
Német-Remete . . .	601	78	444		
Német-Sztamora . .	1305	5	1229		
Tolna.					
Német-Keér	1552	317	1159		
Torontál.					
40. Német-Módos	1602	141	1016		
Német-Szárcsa . . .	1080	17	1003		

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>oláh</i>
Német-Écska . . .	1833	199	1171	315
Német-Ellemér . . .	1176	105	993	
Német-Csánád . . .	1868	32	1684	
45. Német.-N.-Szt. Mikl.	1848	8	1657	
Német-Párdány . . .	1709	301	1278	
Német-Szt.-Péter . .	906	19	831	
Német-Czernya . . .	3006	574	2106	

Vas.

Német-Keresztes . .	422	6	402	
50. Német-Lő	897	9	845	
Német-Gyirót	427	—	410	
Német-Büks	210	6	195	
Német-Sároslak . .	788	19	743	
Németlak	312	1	292	
55. Német-Csencs	686	5	634	
Német-Hásos	261	—	232	
Német-Ujvár	1968	233	1609	
Német-Szt. Grót . .	970	2	919	
Német-Cziklin	358	2	342	
60. Német-Szt. Mihály .	2217	21	2105	

Veszprém.

Német-Barnag	361	28	321	
Német-Bánya	403	35	355	
Német-Polány	439	11	405	
Német-Szt. Király . .	248	36	208	
65. Német-Kucsova (Beregm.)	214	1	192	
Bakony-N.-Szombat- hely (Veszprém m.).	433	82	331	

F) A **német** vagy szász népfajokról elnevezett községek
közül ezek **veszték el** eredeti jellegüket:

Abauj-Torna.	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>
Hidas-Németi	511	403	45	46
Tornyos-Németi . . .	892	704	12	123
Szászfá	515	487	—	—
Alsófehér.				<i>oláh</i>
Szászpatak	415	—	—	388
5. Szász-Csanád	1659	41	506	975
Szász-Ujfalu	308	83	—	207
Arad.				<i>külf. tót</i>
Német-Pereg	1275	476	328	265 145
Bács-Bodrog.				<i>h szerb.</i>
Német-Militics	3293	1682	34	1397
Baranya.				
Németi	343	63	6	261
10. Német-Ürög	293	236	46	
Szászvár	1104	651	398	
Bars.				<i>tót</i>
Németi	749	16	17	694
Bihar.				<i>oláh</i>
Szászfalva	191	9	1	173
Sváb-Érolaszi	606	523	—	
Bereg.				<i>rutén</i>
15. Szászoka	361	18	9	322
Esztergom.				
Német-Szölgyén . . .	1461	1356	27	
Gömör.				<i>tót</i>
Szásza	216	4	—	198
Háromszék.				
Szászfalu	256	249	1	

Heves.	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	
Felnémet	1338	1283	2	
Hont.				<i>tót</i>
20. Németi	568	37	5	503
Hunyad.				<i>oláh</i>
Maros-Németi	385	25	4	343
Szászváros	5451	1227	1427	2312
Kisküküllő.				
Szász-Almás	718	171	18	457
Szász-Ernye	648	47	—	565
25. Szász-Csávás	765	662	4	16
Szász-Dányán	523	282	3	188
Mikeszsza	1407	242	56	1050 <i>egyéb</i>
<i>Szász-Vesszős</i>	1003	127	292	385 165
Szász-Völgy	255	—	—	236
Kolozs.				
30. Szász-Fenes	2057	770	2	1068 155
Szász-Lóna	1317	776	—	421
Szász-Bányicza	839	31	—	769
Szász-Akna	1012	7	—	956
Szász-Erked	986	253	—	645
35. Szász-Ludvég	842	166	154	471
Szász-Péntek	905	12	9	850
Krassó-Szörény.				
Német-Bogsán	2803	134	857	1607
<i>Német-Facset</i>	811	207	348	210
Német-Gladna	285	10	28	237
40. Szászkabánya	2811	29	799	1857
Liptó.				<i>tót</i>
Német-Lipcese	2149	13	74	1964
Német Poruba	889	1	4	842

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>oldál</i>	<i>egyéb</i>
Nagy-Küküllő					
Szász-Buda	945	13	404	327	169
Szász-Zalatna	680	4	286	368	—
45. Szász-Ivánfalva . .	1125	7	449	485	141
Szász-Vesződ	525	56	76	352	
Nógrád.					
Németi	698	480	45	121	
Pest-Pilis				<i>tól</i>	
Alsó-Némedi	3083	2931	14		
Ujszász	3023	2862	7		
50. Kis-Némedi	724	684	3		
Pozsony.					
Német-Bél	173	146	7		
Német-Gurab	1276	809	30	379	
Szász	268	241	5		
Sáros.					
Bajorvágás	718	6	5	679	
55. Bajor	257	7	14	234	
Német-Jakabvágás . .	622	1	29	574	
Kapi-Németfalu . . .	298	1	24	256	
Tapli-Németfalu . . .	157	—	—	152	
Somogy.					
Német-Lad	1050	715	290		
60. Német-Ujfalu . . .	842	410	408		
Német-Egres	592	572	—		
Sopron m.					
Német-Pereszteg . . .	1097	1013	25		
Német-Lövő	1277	1203	19		
Németi	626	605	1		
Szatmár				<i>oláh</i>	
65. Szatmár-Németi . .	19,708	17,028	737	950	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>német</i>	<i>oláh</i>	<i>egyéb</i>
Szeben					
Szászujfalu	850	13	327	338	143
Szászahúz	916	1	7	884	
Szász-Orbó	1621	2	788	765	
Szász-Pián.	1402	1	192	1041	
70. Szász-Csor	1328	6	8	1267	
Szász-Sebes	6244	187	2086	3642	
Szilágy.				<i>oláh</i>	
Ujnémet.	732	54	—	651	
Szoln.-Doboka				<i>oláh</i>	
Szász-Nyires.	1064	516	12	461	
Ném.-Szamosujvár.	1116	54	—	997	
75. Szásza	273	—	—	271	
Szász-Bréte	300	190	1	97	
Szász-Czegő.	436	270	4	130	
Szász-Encs.	434	—	12	399	
Szász-Máthé.	678	396	5	230	
80. Szász-Móricz	395	48	141	171	
Szász-Zsombor.	635	167	—	452	
Szász-Ujfalu	782	53	42	597	
Szász-Uj-Ös	848	285	4	478	
Temes				<i>oláh</i>	
Germán	557	5	11	519	
Tolna					
85. Némédi	1448	1364	4		
Torontál				<i>h. szerb</i>	
Német.	1117	20	137	865	
Ugocsa				<i>rutén</i>	
Szászfalu.	1410	80	1	1299	
Ung				<i>tót</i>	
Alsó-Németi.	286	45	—	231	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>
Felső-Németi . . .	227	15	14	182
90. Német-Poruba. . .	513	—	124	347
Vas				
Német-Gencs. . . .	1058	1016	3	
Német-Szecsőd. . .	299	278	11	<i>h. szerb</i>
Német-Zsámánd . .	248	1	73	160
Zala				
Német-Szt. Miklós .	391	377		
95. Németfalu	193	189		
Németfalu	103	97	2	
Kerka-Németfalu. .	329	314		
Les.-Németfalu. . .	739	721		
Zemplén				
Hernád-Németi. . .	1925	1854	3	
Zólyom				
				<i>tót</i>
100. Nencze.	179	—	—	174
Szászova.	408	1	5	392
Szászi	933	8	8	872
Sajó-Németi				
(Borsod m.).	601	556	9	1
104. Német-Szt.-László				
(Veszprém m.) . .	356	177	168	

Ezekből láthatólag az országban van 170 olyan község, melyek a német, vagy szász népről vannak elnevezve. Az eredeti német jelleget bírja ma is ezek közül 66, ellenben 104 ilyen nevű községről el lehet mondani, hogy ma már elvesztette a német, illetőleg szász jelleget, a mennyiben az utóbbiakban a német elem vagy teljesen kiveszett, illetőleg beleolvadt más

népfa jokba, vagy pedig kisebb-nagyobb minoritásokká olvadt le. A német jelleget elvesztett 104 községből 42 magyar, 32 oláh és 21 szláv jellegűvé lett, mint a melyekben ezen népfajokat találjuk most abszol ut többségben. Van aztán egy pár, a német népfajról elnevezett község, melyekben most foly ez a kiválási processus — s épen azért határozott faji jelleget még most nem mutatnak e községek. Ezekben egyik-másik népfaj csak relativ többségben van, de az abszol ut többséget még egyik sem üti meg. Rövidebb-hosszabb idő alatt azonban a processus vég kifejlésre jut, el lesz döntve s a viszonyok szerint egyik vagy másik népfaj fogja dominálni a tért.

G.) Lássuk most a szláv (tót, orosz, cseh, horvát, szerb vagy rácz és lengyel) népfajokról elnevezett községeket. Ezek közül csak, vagy tulnyomóan szláv lakossággal bírnak, tehát megtartották a szláv typust:

Abauj-Torna.	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>
Regete-Ruszka. . .	593	141	13	420
				<i>rutén</i>
Orosz-Gadna. . . .	382	84	5	261
Békés.				<i>tót</i>
Tót-Komlós	8416	556	51	7164
Bereg.				<i>rutén</i>
Orosz-Kucsova. . .	120	—	—	119

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>német</i>	<i>rutén</i>	<i>tót</i>
5. Oroszvég	940	260	177	459	22
Kis- és Nagy-					
Ruszkócz	560	8	64	473	
Roszos.	412	9	20	373	
K.-Rosztoka	258	—	—	251	
N-Rosztoka	166	—	—	160	
10. Uj-Rosztoka.	198	19	—	174	
Csanád m.				<i>tót</i>	
Tót-Bánhegyes.	2255	560	41	1425	
Gömör m.				<i>tót</i>	
Tót-Hegymeg.	148	21	—	124	
Komárom m.				<i>tót</i>	
Csehi	496	189	10	285	
Krasso-Szörény m.				<i>horv.</i> <i>szerb</i>	
Szerb-Pozsezsena	544	6	17	475	
Mármaros m.				<i>rutén</i>	
15. Ruszkirva	1236			1213	
Ruszkova	1676	21	586	1005	
Ruszpolyána	3674	28	609	2883	
Roszuska	253	—	5	245	
Orosz-Mokra	498	1	62	415	
Moson m.				<i>horv.</i> <i>szerb</i>	
20. Horvát-Kimle	1005	90	55	797	
Horvát-Járfalu	653	3	69	550	
Nógrád.				<i>tót</i>	
Tót-Hartyán	219	14	2	197	
Tót-Kelecsény	238	25	5	198	
Oroszi-Dévény	1109	15	4	1043	
25. Cseh-Brezó	794	10	9	731	

Nyitra m.	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>	
Tót-Diósz	251	8	36	188	
Tót-Soók	398	7	—	345	
Tót-Megyer	2730	436	106	2072	
Pest-Pilis m.				<i>tót</i>	
Rátót.	771	100	15	582	
Pozsony m.				<i>tót</i>	<i>horv. szerb</i>
30. Horvát-Gurab	861	25	11	223	545
Tót-Gurab	759	—	13	708	
Tót-Ujfalú	325		10	301	
Sáros m.				<i>rutén</i>	
Orosz-Volya	236	—	23	203	
Tót-Soóvár	1307	34	133	1059	
35. Orosz-Volya	101			<i>rutén</i> 101	
Tót-Roszlavicz	669	—	3	<i>tót</i> 639	
Somogy m.				<i>horv. szerb</i>	
Tót-Ujfalú	614	95	9	490	
Sopron m				<i>horv. szerb</i>	
Horvát-Zsidány	907	47	34	793	
Szepes m.				<i>tót</i>	
Tótfalu	980	7	122	809	
Torontál m.				<i>horv. szerb</i>	
40. Szerb-Csenej	2071	64	724	2025	
Horvát-Kécsa	695	77	95	407	
Horvát-Klári	496	91	55	298	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magy.</i>	<i>német</i>	<i>horv. szerb</i>
Szerb-Klári	2331	29	90	2044
Horvát-Bóka	980	182	46	666
45 Szerb-Bóka	2012	408	79	1445
Szerb-Módos	2583	226	696	1292
Szerb-Neuzina	2119	294	264	1444
Szerb-Aradác	1644	32	31	1416
Szerb-Ellemér	2834	79	265	2344
50. Szerb-Pádé	1431	451	92	813
Szerb-Ittebe	4308	419	200	3408
Szerb-Párdány	1805	66	578	1053
Szerb-Szt.-Márton	1547	24	90	1307
Szerb-Szt.-Péter	2695	82	447	1888
55. Szerb-Keresztur	2388	292	66	1890
Szerb-Czernya	3854	32	827	2723
Tót-Aradác	2081	20	16	1956 (tót)
Trencsén m.				<i>tót</i>
Ruszkócz	150	1	2	143
Turóc m.				
Tót-Próna	1087	44	76	922
Ung m.				<i>rutén</i>
60. Orosz-Komorócz	742	32	20	667
Orosz-Mocsár	182			178
Ruszkócz	322	14		<i>tót</i> 246
Vas m.				<i>horv. szerb</i>
Horvát-Lő	387	—	55	310
Vend-Hidegkut.	435	12	47	<i>vend</i> 341

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>vend</i>
65. Tót-Keresztur . . .	1007	19	4	960
Tót-Morác	692	82	4	579
Tót-Szt.-György . .	520	11	46	441
Tótlak	653	270	12	352
Tótfalu	631	1	28	592
				<i>horv.</i>
70. Horvát-Csénes . .	204		11	170
Horvát-Hásos . . .	228	5	63	146
Horvát-Zsámánd . .	202	—	22	171
Zala m.				<i>horv.</i>
				<i>szerb</i>
Tót-Szt.-Márton . .	907	202	12	655
Csehovecz	652	2	18	615
75. Rác-Kanizsa . . .	253	—	—	240
Zemplén m.				<i>tót</i>
Kis-Ruszk	201	49	1	150
Nagy-Ruszk	695	6	48	623
Tót-Jesztreb	323	57	5	236
Tót-Kajnya	333	7	18	279
80. Orosz-Kázmér . . .	151	2	7	139
				<i>rutén</i>
Orosz-Kajnya	89		6	80
Orosz-Krucsó	150			130
Orosz-Poruba	234	1		216
Orosz-Tokaj	105			96
				<i>tót</i>
85. Orosz-Petróc . . .	121	6	13	71
Tót-Jablonya	331	—	44	282
Tót-Kriva	88	7	6	75
Tót-Volova	209	8	6	193

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>rutén</i>
Orosz-Bisztra	183	—	1	178
90. Orosz-Hrabócz . . .	350	4	1	328
Orosz-Patak	251	6	13	227
Orosz-Ruszká	614	2	—	586
Orosz-Volova	296	1	1	292
Zólyom m.				<i>tót</i>
Tót-Lipese	1298	75	30	1149
95. Tót-Pelsőcz	3097	33	17	2884

H) A szláv népfajokról elnevezett községek közül immár
nem szláv jellegűek ezek:

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>
Abauj-Torna m.				
Erdő-Horváti	1210	1129	2	11
Ruszká-Göncz	1180	1115	3	26
Alsófehér m.				<i>oláh</i>
Tótfalu	548			542
Oroszi	232	6		219
Arad m.				
5. Tótvár	1106	13	17	1046
Szirbi	547			525
Muszká	899	42	12	819
Bács-Bodrog m.				<i>horv. szerb</i>
Rácz-Militics	2896	72	2521	112
Baranya m.				
Kis-Tótfalu	340	251	76	
10. Nagy-Tótfalu	534	520		
Husztót	168	156	5	
Oroszló	408	123	267	
Rácz-Kozár	1416	82	1247	

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>h. szerb</i>
Rác-Görcsöny	556	14	347	143
15. Rác-Töttös	1208	37	687	418
Rác-Mecske	1069	126	767	122
Ráczpetre	1173	17	1067	
Bars m.				<i>egyéb</i>
Nemes-Oroszi	711	558	2	109
Kis-Oroszka	395	394		
Bereg m.				
20. Sáros-Oroszi	518	495		
Beszt. Naszód m.				<i>oláh</i>
Borgó-Rusz	789	—	16	731
Bihar m.				<i>oláh</i>
Csehi	638	35		581
Kis-Tótfalu	173	3	9	153
Nagy-Tótfalu	632	77	9	533
				<i>tót</i>
25. Tóttelek	384	181	51	118
				<i>oláh</i>
Cseh-Telek	469	69	21	352
Tóti	699	647	—	
Fekete-Tót	1373	245	10	1045
Szerbest	351			338
Borsod m.				
30. Bánhorvát	758	714	24	
Horvát-Disznós	870	816	7	
Csanád m.				<i>tót</i>
Tót-Kovácsháza	687	459	—	187
Fejér m.				<i>h. szerb.</i>
Rác-Almás	3374	3017	34	108
Rác-Keresztur	1498	1355	15	

Hont m.	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>	
35. Horváti	297	252	6	31	
Hunyad m.				<i>oláh</i>	
Szirb	658	7		622	
Kis-Tóti	126			123	
Nagy-Tóti	227	9	3	207	
Kolozs m.				<i>oláh</i>	
Tótfalu.	281			272	
40. Oroszfája . . .	619	172		373	
Cseh-Telke	442	17	4	411	
Tótháza	312	10		290	
Tóttelke	415	9		395	
Krassó-Szörény				<i>oláh</i>	
Ó-Ruszova	388	5	—	374	
45. Uj-Ruszova . .	415	—	3	397	
<i>Ruszkabánya</i> . . .	2486	48	1004	1185	<i>tót</i>
<i>Ruszkicza</i>	608	36	156	103	249
Ohaba-Szerbaszka	795	6	13	754	
Ruszka	1430	—	8	1388	
Maros-Torda m.				<i>oláh</i>	
50. Orosz-Idecs . .	463	13	—	394	
Maros-Oroszfalu	1153	12	4	1054	
Oroszfalu	702	6	8	583	
Alsó-Oroszi	499	1	—	475	
Felső-Oroszi . . .	645	1	—	568	
Moson m.				<i>h. szerb</i>	
55. Oroszvár . . .	1885	193	1466	91	
Nógrád					
Nagy-Oroszi	1848	1770	5		
Tót-Marokháza.	228	216	1		

Nyitra	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>tót</i>
Csehi	482	407	11	42
Pest-Pilis				<i>horv. szerb.</i>
Rácz-Keve . . .	5463	5060	127	59
60. Kis-Oroszi . .	912	862	9	<i>tót</i>
Tótfalu	2374	2256	11	12
Tót-Györk . . .	687	656	3	9
Somogy.				
Horvátkut . . .	665	638	1	
Tót-Keresztur .	425	145	256	
65. Tót-szt.-György.	374	366	—	
Balaton-Csehi .	635	615	—	
Tót-Gyugy . . .	976	842	88	
Lengyeltóti és Hács	3228	2761	321	
Tót-Szt.-Pál . .	1026	985	2	
Sopron				
70. Tót-Keresztur .	1087	1036	21	
Szatmár m.				
Vámos-Oroszi .	528	500	—	<i>oláh</i>
Orosz-falu . . .	385	19	—	358
Misztótfalu . .	922	455	17	426
Oroszfalu . . .	480	8	—	457
75. Giród-Tótfalu .	639	114	—	512
Komlód-Tótfalu	512	501	—	
Szepes				<i>tót</i>
Ruszkínócz . .	614	2	537	47
Szilágý				<i>oláh</i>
Szilágý-Cseh . .	2451	2148	10	191
Bükk-Tótfalu .	533	7	—	511
80. Horvát-Kraszna	573	244	—	322
Kraszna-Tótfalu	341	5	—	329

Szolnok-Doboka	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>oldh.</i>
Tótfalu	282	1	—	266
Pánczélcseh .	1010	207	44	656
Tótszállás. . .	368	1	5	345
85. Oroszmező . .	932	23	13	869
Alsó-Oroszfalu .	306	5		280
Felső-Oroszfalu.	320	42	5	264

Tolna

Lengyel	767	106	625
Tót-Keér . . .	372	337	11
90. Tót-Keszi . .	1734	1648	6
Csehi-Szemcse .	1042	1005	

Torontál

			<i>német</i>	<i>h. szerb</i>
<i>Horvát-Csenej . .</i>	546	75	266	163
<i>Horvát-Neuzina .</i>	842	221	147	oldh. 384
<i>Szerb-Csanád. . .</i>	5114	91	1353	1972 1434
<i>Szerb Nagy Szt.-</i>				
<i>Miklós . . . .</i>	8988	1164	2805	3358 1219
Kis-Orosz . . .	2920	1916	624	216

Udvarhely

Lengyelfalva .	516	500
Orosztelek . . .	728	698
Oroszhegy . . .	2540	2420

Vas

			<i>német</i>
100. Tótfalu . . .	170	—	163
Csehi-Mindszent	750	708	9
Sorki-Tótfalu .	202	191	
Horvátfalva. . .	637	—	595
Rátót	177	160	6
105. Vend-Tótlak .	631	—	600

Veszprém

			<i>német</i>
Cseh-Bánya . .	256	22	224

	<i>össz. lak.</i>	<i>magyar</i>	<i>német</i>
Rátót	1485	957	468
Tót-Vázsony .	1877	1117	694
Oroszi	510	483	15
Zala m.			
110. Káptalan-Tóti	767	725	21
Csehi	760	735	3
Hosztót	331	275	47
Horváti	135	131	
Kis-Lengyel . .	37	37	
115. Nagy-Lengyel	460	443	
Csehi	345	323	9
Tót-Szerdahely.	1361	1293	
Kerka-Tótfalu .	237	229	
Oroszf. (Háromsz.)	374	358	

A végeredmény az, hogy az országnak a szláv népfajokról elnevezett 214 községéből ma is 95 szláv jellegű, elvesztette pedig e jelleget 119. Ez utóbbiakból 56 *magyar*, 41 *oláh* és 15 *német* jellegű; a többi 7 községben most foly a kiválasztási processus, a mennyiben azokban az egyes népfajok csak viszonylagos, de nem abszolút többséget mutatnak s így e községek egyik faj tekintetéből sem mondhatók még most határozott jellegűeknek.

Érdekes és nem jelentőség nélküli tünemény az, hogy az *erdélyi* részek területén 30 olyan község fordul elő, melyek *szláv* népekről vannak elnevezve. Ezek közül ma 25-ben vagy csak kizárólag, vagy tulnyomó nagy többségben *oláh* nép lakik.

Végül a *magyarral rokon, régi és beolvadt népek* (besenyők, jászok és kunok) emlékét is számos községünk nevei őrzik. Így a besenyőkről 20, a jászokról 11 és a kúnokról ismét 11 község van elnevezve. A *besenyő* nevüekből ma 9 magyar (3 német, 6 tót, 1 oláh és 1 bolgár); a *jász*-előnevüekből magyar 9 (2 tót); a *kun*-előnevüekből 8 magyar (1 tót, 1 német és 1 horv. szerb) jellegű. Összesen tehát 42 ilyen nevű község és városból ma 26, tehát a többség magyar, 16 pedig más ethnographiai jellegű. (Mellesleg legyen még megemlítve, de a mire különös súlyt nem fektetünk, hogy a tatárokról 6, s a kazárokról szintén 6 község van elnevezve. A tatár előnevüekből ma 2 magyar, 4 oláh; a kazarnevüek közül 3 magyar, 1 német, 1 oláh, 1 vegyes.)

Külföldi népekről is találunk községneveket. Így az *olaszokról* 10 község van elnevezve. melyek közül ma 4 magyar, 3 német, 3 tót jellegű.

Az *örmények* nevét 5 s a *czigányokét* ismét 5 község viseli. Az örmény elnevezésüek ma egytől egyig mind *oláh* jellegűek; a czigány elnevezésüek közül pedig 4 *oláh* és 1 *rutén*.

*   *   *

E fáradságosan összegyűjtött adatok evidenssé teszik azt az átalakulási és felszívódási processust, mely a hazai népfajok közt az idők folyamán végbe ment és végbernegy ma is.

A nyereséget és veszteséget egybe vetve, azt látjuk, hogy a magyar elem ellenállási, illetőleg expansiv ereje nem oly nagy, mint kívánatos volna. Ezen, nem éppen nagyon energicus erőnek fokozására semmi sem olyan alkalmas, mint az *óvoda* és *népiskola*. Egy okkal több arra, hogy e két intézményt a nemzet minden factora áldozatkészen felkarolja.

(1887.)

VIII.

Az erdélyi szászok és a magyar nyelv.

Az erdélyi szászok hétszázados ünnepélye alkal-
mából időszerűnek látjuk az utolsó népszámlá-
lási statistika alapján néhány adatot azon megyékre
nézve csoportosítani, melyekben a szászok nagyobb
tömegekben laknak. Népszéki, ethnographiai és
művelődési szempontokból igen tanulságosak ez ada-
tok s a szászok részéről ellenünk felhozatni szokott
némely vádakra igen hangos czáfolatot képeznek.

Főleg négy *vármegye* az, mely ugyyszólva szász
jellegűnek mondható: Besztercze-Naszód, Brassóme-
gye, Szebenmegye és Nagy-Küküllő. De mert Kiskü-
küllő megyében is 16,000 szász lakik, ide vesszük
ezt is, mint szász-lakta területet. E területen a népes-
séki viszonyok következők:

	oláh	magyar	német
Besztercze-Naszód	62.048	3.540	23.113
Brassómegye	29.250	23.948	26.579
Szebenmegye	90.802	2.991	40.723
Nagy-Küküllő	51.632	12.026	57.398
összesen:	233.732	42.505	147.813
Kis-Küküllő	44.372	21.604	16.976
Együtt:	278.104	64.109	164.789

Összesen tehát a szászok számát 160—170 ezerre lehet tenni s mint ez adatok mutatják, az öt megyei törvényhatóság közül *egyetlen egyben sem bírnak abszolút többséggel*, mégis a négy elsőben ők dominálják a helyzetet. Ezt csak azért jegyezzük meg, mert ők gyakran élnek irányunkban ilyen észrevételekkel. Legerősebbek Nagy-Küküllőben és leggyengébbek Kis-Küküllőben. Kitűnik ez adatokból az is, hogy a szászlakta területen a *magyar* elem igen kevésbé van képviselve, 100.000-rel kevesebb mint a szász, ellenben az *oláh* számerőben majorisálja a magyart és szászt együttvéve, s számban 114.000-rel mulja felül a szász elemet.

Az oláhság nagy számának befolyása érezhetően látszik meg a három faj *nyelvismeretén*. Erre nézve az adatok a következő tanulságos felvilágosítást nyújtják.:

Magyar beszél:

	csak magyarul	még németül	még oláhlul
Besztercze-Naszód	1.134	556	1.837
Brassó megye	16.996	2.294	9.645
Szeben megye	1.315	1.043	603
Nagy-Küküllő	6.915	1.160	3.933
Összesen:	26.360	5.053	16.018
Kis-Küküllő	12.132	831	8.576
Együtt:	38.492	5.884	24.594

Német beszél:

	még magyarul	még oláhul	csak németül
Besztercze-Naszód	1.847	15.247	5.981
Brassó megye	7.703	5.435	13.426
Szeben megye	1.862	19.288	19.426
Nagy-Küküllő	6.426	28 154	22.732
Összesen:	17.838	68.125	61.565
Kis-Küküllő	2.436	7.288	7.244
Együtt:	20.274	75.413	68.814

Oláh beszél:

	még magy.	még ném.	csak oláhul
Besztercze-Naszód	1004	1598	59.137
Brassó megye	1672	548	27.000
Szeben megye	868	1951	87.435
Nagy-Küküllő	1959	1089	47.893
Összesen:	5503	5186	221.465
Kis-Küküllő	3856	169	40.242
Együtt:	9359	5355	261.707

Bizonyítják ez adatok a következő tényeket:

Az említett öt megye területén, mi először a *magyart* illeti, majdnem minden 11-ik magyar beszél *németül*, ellenben majdnem minden 3-ik magyar beszél *oláhul* is.

Ami a *szászt* illeti: majdnem minden 8-ik szász beszél *magyarul*, ellenben minden 2-ik szász beszél *oláhul* is.

Mi az *oláhot* illeti: majdnem csak minden 30-ik oláh beszél *magyarul*, ellenben *németül* még keve-

sebb tud, mert majdnem csak az 52-ik oláh beszél a német nyelvet is.

Vagyis, ha már az anyanyelven kívül más nyelveknek a beszélése veszélyt involvál a nemzetiségre, mint a szászok ezt hinni látszanak, legalább többszöri nyilatkozataikból ezt lehet következtetni, akkor nemzetiségöket nem a *magyarosodástól*, hanem igenis az *eloláhosodástól* kell féltetniök, mert kevés hián *négyszer annyi* szász beszél olá hul, mint a hány a magyar nyelvet beszél. Mi különben abból, hogy a szászoknak jóval több mint fele beszél anyanyelvén kívül a magyart és oláhot is, csak a szászok műveltségére következtetünk.

Bizonyítja ezt az *írni-olvasni tudók* számának csoportosítása is. Olvasni-írni tud:

	magyar	német	oláh
Besztercze-Naszód	1.518	13.542	7.582=22.642
Brassóm.	11.205	20.000	8.221=39.426
Szebenm.	968	30.801	16.816=48.585
Nagy-Küküllő	4.301	38.678	7.149=50.128
Összesen:	17.992	103.021	39.768
Kis-Küküllő	5.189	9.926	2.016
Együtt:	23.181	112.947	41.784

Tehát az intelligencia minimumát, az olvasni-írni tudást véve alapul, a szászok a nevezett öt megyében nagy fölényben vannak a magyarok és oláhok e nemű együttes száma fölött. (Ezen adat mel-

lékesen egy igen fontos körülményt illusztrál; — azt, hogy ily nemzetiségi vidéken a magyar népoktatásügy el van hanyagolva, a miből természetszerűleg következik, hogy azt különös hatálylyal és áldozatkészséggel kellene minden tényezőnek fölkarolni.) De viszont, ha a szászok is látják az országos átlagban a magyarnak ilyen fölényét, ne akarják elvitatni az azzal természet szerint egybekötött előnyöket tőle.

Láttuk eddig a megyei viszonyokat, érdekes lesz most egy pillantást vetni a *városokra* is, hogy teljesebb képet nyerjünk a helyzetről, — játszván oly jelentékeny szerepet a városlakók a nemzet s az ország cultur-életében.

Megjegyezzük, hogy — mint jelentékenyebbeket — csak a rendezett tanácsu városokat vesszük szemügyre és pedig először is a *szász* jellegű városokat. A stat. adatok a következőket mutatják:

	magyar	német	oláh
Besztercze	561	4.954	2.064
Brassó	9.508	9.599	9.079
Szászváros	1.227	1.427	1.531
Teke	441	1.049	355
Szászrégen	1.718	2.922	999
Segesvár	1.140	4.963	2.029
Medgyes	719	3.470	1.909
Nagy-Szeben	2.018	14.001	2.746
Összesen :	17.519	44.471	24.354

Mint a megyéknél láttuk, úgy a szász jellegű városokat is az oláh elem erős invasiója jellemzi, habár itt nem annyira, mint az öt megyében, de a városlakó szászok felénél több az oláh. A szászjellegű városokban lakó magyarok és oláhok együttes száma majdnem akkora, mint a szászoké s így a városokban, e kisebb-nagyobb cultur centrumokban a szászok számerő dolgában nem sokkal jobban állnak, mint a megyékben. Nem birják az abszolút többséget: Brassóban, Szászvároson és Szászsebesen, tehát a volt királyföld szélein. Sőt Szászsebesen az oláhok már abszolút többségben vannak.

Ha most ezzel szemben a szintén rendezett tanácsu és szabad királyi városokat tekintjük, melyek *magyar* jellegűek, azt fogjuk látni, hogy a magyar elem e városokban sokkal erősebb, mint a szász a szász jellegűekben. Lássuk:

	magyar	német	oláh
N.-Enyed	3,943	168	1,058
Csikszereda	1,486	32	7
Bereczk	1,704	5	1,213
K.-Vásárhely	4,975	47	25
Sepsi-Szt.-György	4,986	74	31
Erzsébetváros	1,018	190	511
Kolozs	1,425	17	1,320
Kolozsvár	22,761	1,423	3,855
M.-Vásárhely	11,028	508	657
Deés	4,217	211	1,528

	magyar	német	oláh
Sz.-Ujvár	1,958	129	1,661
Szék	2,191	1	391
Torda	6,959	128	1,794
Felvincz	1,261	7	124
Sz.-Udvarhely	4,587	154	47
Gy.-Fehérvár	2,520	1,229	3,112
Abrudbánya	1,008	53	1,689
Vizakna	1,104	72	2,274
Déva	1,442	451	1,794
Hátszeg	281	198	1,221
Vajda-Hunyad	469	210	1,531
Összesen	81,223	5,207	25,846

Vagyis míg a szász jellegű városokban a szász elem csak harmadfélezerrel mulja felül a magyarok és oláhok együttes számát, addig a magyar elem az erdélyi magyar városokban 50.000-rel haladja túl a németek és oláhok együttes számát. Az erdélyi összes városlakókból 98.642 magyar, 49.678 német és 50.200 oláh. Ezen adatok tán még sem azt bizonyítják, hogy a magyar culturelles faj. Jónak látszott constatalni ezt most is, bizonyos oldalról többször tapasztalt fenhéjázó elbizakodottsággal szemben.

(1884.)

IX.

Az írók és művészek Erdélyben.

Az írók és művészek társasága egy idő óta a nyári évszakok folyamán kirándulásokat, hosszabb utazásokat hozott divatba s ez nagyon helyes, sőt hasznos is, kivált ha az üdülés, szórakozás és ünnepélyességek mellett marad elegendő idő a bejárt hazai vidékek különböző, főleg gazdasági, *kulturális* és *nemzeti* viszonyainak *komoly megfigyelésére* is. Mert a magyar fajt (nem véve itt ki az intelligenciát s ebben a politikusokat sem) épen nem lehet vádolni azzal, mintha az országot, annak különböző vidékeit alaposan ismerné, vagy közvetlen szemléletből megismerni óhajtaná. Nagy hiba. E közöny és indolencia magyarázza csak meg, hogy a szlapon megyék ugyszólva észrevétlenül kerültek Horvátországhoz. E hibát pedig jóvá tenni, a nemzet társadalmi osztályainak egyike sincs annyira hivatva, mint épen a toll emberei, kiket a nemzeti élet érlüktetéseinek lehet tekinteni. De ehhez, ismételjük, szüksé-

ges, hogy ne pusztán touristai kirándulásokat, hanem bizonyos mértékig *tanulmányutakat* is tegyenek. E kettőt pedig nagyon jól össze lehet egyeztetni. Minden a helyes beosztástól függ. Aztán a látottakat és tapasztaltakat se csupán a magok számára gyűjtsék, hanem vegyék tollhegyre, hasznosítsák a köz érdekében s hívják fel rá a társadalom, a kormány, a törvényhozás figyelmét. Nagyon-nagyon sok volna nyerve, ha ily uton hozzá szoktatnók lassanként a hazai publikumot, hogy itthon utazzék s míg egyebek felé járna, előbb ismerje meg alaposan a saját hazáját, annak vidékenként változó viszonyait, érdekeit és szükségleteit.

Főképen a *magyar határszéli megyék és vidékek* gyakoribb fölkeresése mutatkozik nagyon kíváncsnak: első sorban azért, mert az egy székelyföld kivételével, az országban köröskörül éppen a határmegyék lévén magyarság tekintetében nagyon vérszegények, a nem-magyar ajkú népfajok tengerének hullámai által veszélyesen csapkodott apró magyar szigetek fölkeresése, viszonyainak megismerése, istápolása, ezek és a magyar szellemi és közélet tényezői között a buzdító, serkentő összeköttetés fentartása hazafi kötelesség. De meg azért is, mert ugyancsak e határmegyék természeti kincsek és szépségekben úgy, mint történeti emlékekben is a

leggazdagabbak, — minél fogva többszörös vonzerőt kell, hogy gyakoroljanak a magyar utazóra.

E szempontokból igen öröndetesnek lehet mondani azt a sok tanulsággal kínálkozó utat, melyre az írók és művészek társasága Budapestről Aradon át az erdélyi részekbe kelt. A fővárosból az alföldnek ugyszólva magyarral sűrített levegőjén át vezet ez ut, mely azon mértékben, a mint az erdélyi hegylánczhoz közelg, mind kevesebb és kevesebb magyarságot érint. *Mező-Berény, Békés-Csaba* magyar *kisebbségeket* mutatnak fel, *Kétegyházánál* (melynek 3324 lakosából 2101 az oláh és csak 903 a magyar) már kezdődik az *oláh* nyelvhatár, mely tovább haladva Arad felé, mind márkánsabbul lép előtérbe, úgy hogy *Kurtics* közel 5000 lakosából majdnem 4000 oláh és már csak 500 magyar. Elhagyva Aradot, az arány még kedvezőtlenebb a magyarságra, úgy hogy Aradtól Hunyadvármegyéig a vasut vagy 14 állomást érint, melyek lakosainak összes száma mintegy 22,000. Ebből azonban magyar alig 15%, oláh majdnem 58%. Nagyban és egészben *ezt* az ethnografiai arányt és állapotot találják az írók Aradtól Erdély szélében-hosszában egész a Székelyföldig. Sok helyen az arány annyira romlik, hogy magnak is alig van magyar, sok helyen *még magnak való sincs*. Különösnek tetszhetik, pedig nagyon természetes, hogy minél fogyatékosabb e nagy területen a

magyarság létszáma, annál melegebb érdeklésünk iránta, mert minél komolyabb veszélyek tizedelik meg sorait az eloláhosodás által és fenyegetik fennmaradását: annál inkább kell áldozatkészen segélyre és megmentésére felbuzdulnunk. Miként lepte, miként árasztotta el e vidékeket az oláhság századokon keresztül, azt elmondja *Hunfalvy Pál* és *Réthy László*.

De haladjunk az utazók nyomában. Az írók és művészek a kies Hunyadmegye több nevezetesebb pontjának meglátogatását vették fel uti programjukba. Ilyenek többi közt Déva és Piskitelep. Szóljunk ezekről pár szót.

Déván Bethlen Gábor idejében telepedett meg az első kis oláh colonia a város végére, s ma már úgy áll a dolog, hogy Déva 3935 lakosából *oláh* 1794, *magyar* 1442, *német* 451. Ezen arány daczára s mind a mellett, hogy még magában a városban is vannak eloláhosodott magyarok (a vidékén meg éppen tömegesen, ezrével fordulnak elő): mégis Déva jellege és szelleme határozottan magyarnak mondható s e tekintetben, mint megyei központ megállja helyét. *Aradtól Nagy-Enyedig* terjedő marosmenti hosszú vonalon *Déva egyedi magyar kultur-centrum*, melyet minden lehető állami és társadalmi eszközzel gyarapítani és fejleszteni: egyik legfontosabb nemzeti érdek és kötelesség. Nagy kár, hogy a

mostoha viszonyok nem kedveztek a város erőteljes fejlődésének. A város maga igen szegény, minden jövedelmi forrás a kincstár kezén. E bajon azonban a regale tervben levő megváltása által remélhetőleg segítve lesz. Az a nagy hiba azonban, hogy mindazok a vasúti intézmények, melyek Piski-telepet megteremtették, de nem Déván helyeztettek el, helyrehozhatlan marad a jövőben is, mert jelentékeny számu lakossággal, magyar szellemü intelligenciával való gyarapodástól, s mintegy 2—300,000 frt évi pénzforgalomtól fosztá meg a várost.

Mindazáltal Déva a viszonyokhoz képest elég szépen fejlődött, az újabb alkotmányos korszak alatt. És fejlődik folyton, mert lelkes, tettvágó polgármester áll az élén. Hogy pedig mit tehet arra való ember, mint polgármester, ilyen végpontokon: azt megmutatta Temesváron *Török* János. Dévának pedig *Issekutz* Antal ugyanaz, a mi volt Temesváron *Török* János.

Hogy Déva, a kedvezőtlen viszonyok daczára ma oda fejlődött, a hol látjuk, ezt leginkább a benne összpontosított nagy számu hivatalnoknak és intézményeknek lehet köszönni. A megyei központi hivatalokon kívül van itt honvédség, csendőrség, törvényszék, járásbiróság, tanfelügyelőség, adófelügyelőség, főreáliskola, tanítóképezde, állami népiskola, erdészeti, építészeti, posta- és táviró hivatalok stb.

Mindezek együttvéve, míg egyfelől a város anyagi föllendülését segítették elő, másfelől a helybeli magyar intelligencia sorait gyarapíták tetemesen. A társadalmi és szellemi élet oly élénk és mozgalmas is e kis városkában, hogy e tekintetben messze föltötte áll sok más jóval nagyobb városnak. Lakosságának műveltségi fokáról és kifogyhatlan áldozatkészségéről tesz bizonyosságot az egyesületeknek egész serge, mint: nőegylet, szegény *tanulókat* segélyező egylet, *kultur-egyleti* fiók, dal-kör, tűzoltó-egylet, két temetkezési egylet, rabsegélyező egylet és a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat. Van kaszinó s van redoute (mely utóbbi színi előadásokra is használtaik.)

Elképzelhető, hogy mindez mennyire igénybe veszi a társadalom zsebeit! Mindezeknek a fentartása és működéséhez tetemes társadalmi adó szükséges, mely egyeseknél nem ritkán felülmulja az állami adót. És mindezt egy maroknyi, kis, művelt, de éppen nem vagyonos közönség viseli: viseli, mert a művelt társadalom igényeivel bír s főleg, mert a *magyar kulturális érdekeknek* tesz vele szolgálatot és hoz vele áldozatot.

Szép számmal vannak az alföldön magyar városaink, melyeknek lakossága számra és vagyonságra messze felülmulja Dévát, de e városokban még megközelítőleg sem viselnek az emberek ennyi tár-

sadalmi terhet, mint az ország szélein, a magyarság végpontjain a művelt magyar emberek viselnek és viselniök kell. Bár e körülmény minél gyakrabban jutna eszébe az ugy nemzeti, mint vagyonossági tekintetben hasonlíthatlanul kedvezőbb viszonyok közt élő alföldi városaink lakosságának! . . .

Déva viszonyainak illusztrálása végett még csak azt említem meg, hogy falai közt három pénzintézet és két nyomda működik s három ujság, illetőleg szaklap lát napvilágot. — Mi a külső csint és a városias kinézetét illeti, míg némely városaink (a nagyobbakat sem véve ki), e tekintetben főképp elemi katasztrófáktól, tűzvész-, árviztől datálják fejlődéseiket, Déva csendesesen, fokozatosan évről-évre haladt. Most azonban a király közelgő látogatása alkalmából gyorsabb tempóban szépül és pallérozódik.

Mi a Dévához közel fekvő *Piskitelepet* illeti, már egészen modern alkotás; teljesen a modern ujkor szülötte. Az első erdélyi vasut-társaság által alapítva, csak ugy támad a földből s másfél évtized alatt az amerikai községek módjára oda fejlődött, hogy az utolsó népszámláláskor már 871 lakosa volt (köztük 410 magyar, 247 német, 75 oláh stb.) Jóllehet egészen fiatal, neve mégis oda fűződik nemzeti történetünk egyik legfényesebb epizódjához: ott fekszik azon a térségen, a hol a Bem híres piskii győzelmét aratta Puchner felett 1849. febr. 9-én.

Piskitelep szomszédságában látható az a történeti nevezetességű csárda is, mely körül akkor oly hevesen folyt a csata s a melynek falai a legujabb idő-kig hordták magukon honvédeink golyóinak nyomait. A legujabb kor gyermeke tehát a telep, de eminenter hazafias hagyományok légkörében támadt és azok hatása alatt fejlődik. A közszellem, mely e vasuti telepen dominál, minden izében magyar és hazafias. Így volt az első erdélyi vasut korában, melynek e pontban nagy érdemei vannak és természetesen így van most is, az államvasutak uralma alatt.

E tekintetben a telepi hatosztályos *népiskola*, melyben igen jó tanerők működnek, nagyon fontos *missziót* teljesít és pedig örvendetes sikerrel. A siker oroszlánrésze tagadhatlanul a már szélesebb körökben is ismert nevű Daruvári *Paulé* Iván állomási főnököt illeti, ki mint *gondnoksági elnök* oly tevékenységet fejt ki s oly *tetemes pénzbeli áldozatokat* hoz, hogy e téren valóban speczialitásnak mondható tán az egész országban.

A tanítókat serkenti, az igyekvő tanulókat sokszor busás jutalmakban részesíti, nem különben a közel környékről általa ide édesgetett *oláh* fiukat, ha a *magyar nyelv elsajátításában* magukat kitüntetik. A tornászattal egybekötve itt a katonai gyakorlatra is nagy súlyt fektettetvén, Paulé maga látja el a ta-

nuló sereget egyenruhával és fegyverrel. Az ő érdeme, hogy e telep közönségében annyira föl van keltve az érdeklődés az *iskolaügy* iránt, miszerint azt *első* közügynek tekinti s az iskolával ugyyszólva annyira összeforrtnak mondható, hogy valóságos *népiünnepekké* alakulnak a *záróvizsgák*, az iskolás gyermekek karácsonyi ünnepélye és évi kirándulásai, melyek két utóbbikát szintén Paulé a sajátjából, nem jelentéktelen áldozatokkal szokta rendezni. De gyarapszik is az iskola népessége évről-évre. A múlt tanévben 256 gyermek járta az iskolát (141 fiu és 115 leány), anyanyelvre nézve 156 magyar, 91 német, 28 román és 11 szláv ajku.

Sokáig időzénk a telepi iskolánál, fogja tán valaki megjegyezni. De ha az olvasó beleképzei magát az ugynevezett *nemzetiségi vidékeken* lakó magyarság helyzetébe, meg fogja érteni, mily rendkívül fontos magyar szempontból az iskolaügy s mily nagy szolgálatot tesz a nemzetnek az olyan ember, mint Paulé, az ország olyan vidékén, mint Hunyadmegye. — Ha a nemzetiségi vidékeken működő többi gondnoksági elnökök is így fognák fel és teljesítnék hivatásukat, mint Paulé, az ország határ- és végvidékeinek néprajzi arculata rövidebb-hosszabb idő alatt, de biztosan magyar typust nyerne.

Ugy a kulturális, mint az egyházi élet érdekeinek kiváló szolgálatot tett *Lönhart* Ferencz erdélyi

püspök, a ki Piskitelepen kath. templomot és paplakot építtetett, melyek együtt hetvenötezer forintba kerültek. Ezenkívül az áldozatkész püspök a templom pénzalapjaként hatezer forintot adományozott, melynek kamatai a plébános javadalmazásának fedezésére fordíttatnak, sőt hirlik, hogy Lönhart az összeget tizezer forintra fogja kiegészíteni.

Mint a közlöttekől kitűnik, Piskitelep bírja a továbbfejlődés előfeltételeit és tekintve fekvését, megkörményékét, nevezetes közmívelődési és nemzeti miszsiót teljesíteni van hivatva; teljesíti azt ma is, de hogy hatályosabban tehesse, ehez szükséges, hogy úgy az állam, mint a megye részéről minden eszközzel és tervszerűen támogattassék.

(1886.)

X.

Magyar szempontok.

I.

Bizonyára nagy és magas cél tüzetett ki a mai nemzedék és törvényhozás feladatául a magyar *állam* reconstruálásában. Olyan cél és olyan feladat, mely köré tettvágygal, lelkesedéssel sorakozik a nemzet minden tényezője, minden szerve. De nem szabad szem elől téveszteni azt a kétségbevonhatatlan igazságot sem, hogy Magyarország csak azon mértékben lesz igazán magyar állam, a mily mértékben sikerül a magyar *nemzet* számbeli és faji gyarapodását előmozdítanunk. Az állami restructióval tehát lépést kell tartani a *nemzeti* restructiónak is.

A mi ez utóbbit illeti, tagadhatlan, hogy az újabb alkotmányos korszak alatt, legfőképpen iskolai intézményeink hatása és kifolyásaként, a magyar faj számbeli ereje gyarapodást mutat, még pedig aránylag jobbat és nagyobbbat, mint a minőt és mekkorát

például az 1870-től 1880-ig terjedő évtizedről a magyar birodalom általános népesedési viszonyairól a népszámlálás kimutatót. És bizton merjük hinni, hogy a legközelebbi népszámlálása magyar elem számerejének további gyarapodását fogja documentálni.

Ugy de mindaz, a mit ez irányban eredményként constatálhatunk, a célhoz képest, mely szemek előtt lebeg, vajmi csekély és kisméretű. És ez a lassu tempóju faji gyarapodás mindaddig fog tartani, — ha ugyan esetleg még visszaesést nem tapasztalunk — míg az általános egészségügyi, nevezetesen a mód nélkül kedvezőtlen halálozási viszonyok meg nem javulnak. Statistikai felvételek és számítások kétségtelenné teszik, hogy a magyar faj eléggé szapora, de mit ér, ha olyan vidékeken, minő például a magyar alföld, a halálozási arány oly nagymérvű, még pedig éppen a kisdedek közt, hogy paralysálja a szaporodást. És a magyar faj szaporaságának a nagymérvű halandóság általi ellensúlyozása az oka legfőképpen annak, hogy a magyar elem nem rajzik, nem árad ki a par excellence magyar vidékekről s nem képes észrevehetően colonisálni az ország határszéli megyéit és területeit, melyek méltán neveztettek, a magyarság szempontjából, vérszegényeknek s melyekre magyar faji, culturalis és nemzeti szempontból pusztán csak iskolai uton hatni akarni, mindig kétes és minimalis eredményű lesz.

Azért a *közegészségügy* gondos és hatályos felkarolása egyik eminens nemzeti érdek. Nem elég, az adatok és eredmények mutatják, hogy nem elég, mi e téren hatáságilag történik, hanem kell, hogy a *társadalom* is egész buzgalommal és öntudattal e térre vesse magát, melyen a nemzet érdekében igen hálás és igen fontos feladatok várnak reá. A mi viszonyaink közt rendkívül nagy hivatásu közegészségügyi egyesület ad ugyan életjelt magáról, de szerveznie kellene minden megyében, minden jelentékenyebb ponton fiók-egyesületeket, melyek aztán a társadalomban fölébresztenék egyszer a még mindig szunynyadó érdeklődést s kicsiszolnák a még mindig tompa érzéket a nálunk nem pusztán humanisticus, de háttározottan nemzeti érdekű közegészségügy iránt. Mert mindaddig, míg az egészségügyi törvény intenciója és hatósági intézkedés nem nyer támaszt magában a társadalomban, míg az éppen említett érdeklődés és érzék nem mutatkozik kellő arányban; míg föl nem érezzük és meg nem értjük a közegészségügynek nemzeti érdekű nagy fontosságát és horderejét, mindaddig sem az ország általános népessége számbavehető szaporodást, sem pedig a magyar faj oly számbeli gyarapodást és absolut tulsulyt, mely magasabb politikai és állami érdekekből nemcsak kívánatos, de szükséges is, nem fog felmutatni.

Különösen az alsóbb, szegényebb néposztályok-

ban, magyarnál és nem magyarnál egyaránt, megdöbrentő számban pusztul a gyermek a legzsengőbb korban; pusztul, mint az eb-kölyök — gondatlanságból és értelmetlen ápolás következtében. Értelmes gondozással egy-egy decennium alatt milliónyi lelket lehetne megmenteni a nemzet számára — hasznos polgárokkul.

Valóban e téren a magyar társadalomra, nevezetesen az intelligentiára, már akár minél több közegészségügyi egyesületben szervezkedve, akár a nélkül, épp oly humanus, mint hazafias és igazán magyar érdekű feladatok várnak. A magyar intelligencia minden tagjának érdeklődéssel kellene viseltetni, gyakorta be-betekinteni az alsóbb néposztályok életviszonyaiba és szemmel kísérni ott a kisdedek sorát, mely valóban több, mint szánsalomraméltó. Felvilágosítással, tanácsccsal, segélylyel sok jót és hasznosat lehetne művelni. De amint most van, e tér jóformán egész parlagon van hagyva a társadalom által. Az alsóbb néposztályok minden más tekintetben inkább érzik a művelt társadalmi rétegek hatását, jótekonyságát, mint ezen.

Van egy-két szegény-gyermekekórház az országban, de mily kevés ez! Ujabb időben divatba jöttek a minden dicséreten felül álló szünidei gyermektelepek (s azok az emberek, kik ilyenek létesítésén fáradoznak és buzgólkodnak, országos kitün-

tésre volnának érdemesek) — de az ily telepek száma is vajmi szórványos és vajmi csekély!

A *lelenczügy* — egy régi, vérző sebe az országnak s ha törődünk valamit a faji érdekekkel, ezt az ügyet is előbb-utóbb rendezni és megoldani kell. Annyival inkább bizunk benne, hogy ez meg fog történni, mert a kormány részéről is többször elismertett ezen ügy fontossága s biztató nyilatkozatok is tétettek.

Szám adatokkal kimutathatólag, az *óvodaügy* térfoglalása is helylyel-közel némi jótékony hatással volt a gyermek-halandósági százalék apasztására. De hát circa 500 óvoda, mintegy 50,000 kiseddel — nem akkora tényező, hogy mélyreható és nagy átalakulást idézzon elő a viszonyokban. Áldásos hatásnak ígérkezik a gróf *Csáky* Albin miniszter által kiállításba helyezett törvény is a kiseddóvásról s hihetőleg, jelentékenyen fogja általánosítani a kiseddóvódákat, melyek aztán meg fogják óvni és nevelni ama gyermekeket, kik az óvodába vagy menhelybe járás koráig életben maradtak. De még akkor is ki kellend terjeszkedni a gondoskodásnak és figyelemnek arra, hogy lehetőleg megmentessenek az életnek a legzsengőbb kora gyermekeket, mert a halandóság ezek közt mutatkozik legnagyobb arányúnak.

Reméljük, a közvélemény, a társadalom, nem is szólva a kormányról és parlamentről, meg a sajtó

is, tüzetesen kiterjeszti nemsokára figyelmét s komoly érdeklődését ezen és más idevágó hasonló ügyekre. Mi a sajtót általában és nagyban illeti, tisztelettel legyen mondva, sokkal több hasznot és sokkal jobb szolgálatot tenne a nemzetnek, ha a temesvári lutri-históriáról szóló, hasábokra és columnákra terjedő közlemények helyett, gyakrabban szólna ilyen kérdésekhez.

A *kisdednevelési* kiállításnak, melynek előkészületeiről minden nap olvasunk egy-egy ujdonságot a hirlapokban, abban fogjuk legnagyobb hasznát és érdemét látni, hogy — mit remélünk és óhajtunk — rátereli a közfigyelmet arra az ügyre, melynek érdekében e sorok irattak.

(1889.)

II.

Van a magyar társadalomban egy igen nemes és eléggé nem dicsérhető nesus, melynek jelenségei és tényeivel újabb időben is igen gyakran találkozunk. Értjük: a *culturai czélokra* tett *adományozásokat* egyesek részéről.

Nem is szólva most a Magyarországon levő roppant számu jótékony és közmívelődési egyesületekről, melyek czéljainak előmozdítására milliókat és milliókat adakozott a társadalom, ezuttal csak olyan adakozásokról kívánunk megemlékezni, melyek az egyesületi kereteken és kötelékeken kívül történnek. Ezeknek száma és összege is igen jelentékenyre rug évenként. A ki nemcsak a kinevezések kedvéért kíséri figyelemmel a hivatalos lapot, bizonyynyal észre vette, hogy az első, a ki ilyen adakozásokra leggyakrabban jár elől jó példával, maga »a legelső magyar ember: a király.«

Az elemi csapások által sujtottaknak juttatott királyi segedelman kívül mindegyre találkozunk a templomi czélu adakozások mellett *iskolai* czélu se-

gélyösszegekkel is, melyek a király magánpénztárából folyósíttatnak. Számokban kifejezhetlen eme fedelmi bőkezűség erkölcsi, humanisticus és kulturai hatása, mely a trónról majdnem folytonosan gyakoroltatik.

És ugyancsak a hivatalos lapban igen gyakran olvashatni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter hol x-nek, hol y-nak majd azért, hogy óvodának vagy népiskolának telket, vagy építő anyagot adott; majd azért, hogy óvodát, vagy népiskolát fölszerelt s az óvónőt, vagy tanítót tisztességes díjazásban részesíté stb. — »köszönetét,« »elismerését,« »elismerő köszönetét« fejezi ki. Az ilyen adakozásokat ezután a közoktatásügyi miniszter fel fogja venni az országgyűléshez intézett évi jelentésében, melynek eme része méltán fog »*arany könyv*«-nek nevezetni. Nagyon is érdemes, hogy azok nevei — adományaikkal együtt, — kik ily módon a magyar faj kulturai és nemzeti érdekeinek áldozatkészségükkel igen jó szolgálatokat tesznek, hivatalosan is az országgyűlés tudomására hozassanak.

Alig telik el nap, hogy a sajtóban elszórva ilyen célú adakozásokról hirt hozó közleményekkel ne találkoznánk. Legutóbb olvasók, hogy egy kulai birtokos, nem is valami hangzatos magyar nevű ember, Gvosgyák, 170,000 frtos alapítványt tett, szegénysorsu és hozzá még első sorban olyan feleke-

zethez tartozó gyermekek iskoláztatására, melynek hivei közt nem valami nagy számmal találhatók magyarok. És kiköti az alapító, hogy a segélyezett hazai nép-, közép- és felső iskolákban nyerjék műveltségüket. Nem szükséges fejtegetni, mily jelentékeny emeltyüi az ilyen alapítványok a *közművelődéssel együtt a magyarosodásnak is*. Csak azt tesszük hozzá, hogy *Gvosgyák* neve méltán sorakozik a gróf *Kun* Kocsárdok, *Röck* Szilárdok és *Semsey* Andorokhoz, kik nagyszabásu alapítványaikkal tették nevüket országszerte ismertté és köztisztelet tárgyává.

Majd meg azt olvassuk, hogy a szabolcsi főispán *Mária Valéria* főherczegnő egybekelése alkalmából ezer forintos alapítványt tett — a legkiválóbb *tanító* jutalmazására. — A mily szép és magasztos az alkalom, mely az alapítványt szülte, épp oly nemes és helyes a cél is, melyre az tétetik: *az érdemes tanító jutalmazása*. Mert nagy factor ám a magyar nemzet élete- és fejlődésében a néptanító, kiváltképpen pedig köröskörül az ország szélein és végein, mintegy 28—30 vármegye területén. Csak pár adattal kívánom ezt illusztrálni, melyeket ismét a sajtó legujabb társadalmi közleményeiből meritek:

Zólyomból írják a következőket: »Az államilag segélyezett zólyomi községi iskolában a gyermekek *szabatos magyarsággal* feleltek, különösen az 5-ik

és 6-ik osztályuak s ha továbbra is ily szép eredményt ér el a jól vezetett iskola, úgy *két-három év-tized alatt a város lakossága teljesen magyarra lesz.*» — Képzeltető-e az itt elért eredmény s remélhető-e a jövőre ugyancsak itt kilátásba helyezett siker a tanító, illetőleg tanítók hatályos közreműködése nélkül? Ez a sok közül egy példa a *felvidékről*, de vessünk most egy pillantást a *délvidéknek* egy nevezetes pontjára:

Ujvidékről így szól a tudósítás: »Az ország délvidékének e fontos pontján a magyar iskolák culturalis missiót teljesítenek, mert e városban, holt egykor a magyar elem számba sem vétetett, biztosítják a *magyarság hegemoniáját*. Ma Ujvidéken az összes elemi népiskolák tannyelve *kizárólag magyar* s e népiskolákban, melyeknek növendékei *tulnyomó részben nem magyarajkuak*, a negyedik osztály tanulói kivétel nélkül *tisztán és folyékonyan beszélnek a magyar nyelvet.*» — Ha *Bende Imre*, mostani besztercebányai püspököt, azelőtt ujvidéki apátplébánost és ez utóbbi állásban mostani utódát illeti is az érdem oroszlánrésze az ottani catholicus iskolák magyarosításában, — tagadhatlan, hogy a tanítók megfelelő buzgalma és hivatásérzete nélkül a mai öröndetes eredmények nem állhattak volna elő. — És forduljunk most *délkeletre*:

Temesvárról mit olvasunk legujabban? Azt,

hogy az ottani községi népiskolák *tanítótestületének* kezdeményezése és indítványa folytán az iskolaszékek elhatározták, hogy a *magyar nyelv sikeresebb oktatása céljából* a német nyelv tanítása az *első* osztályokban teljesen mellőztessék. Nevezetes ujtás ez Temesvárott. A kik kezdeményezték, úgy, mint azok, kik elfogadták, egyaránt tarthatnak számot közeliismerésre, — még pedig a reform érdemleges célján kívül már azért is, hogy ez által sokat mondóan manifestálták, mily hatalmas lendületet vett e nagy missióju s tulnyomóan nem-magyar lakosságu városban a magyar közszellem.

Az érintett ujtásnak távolról sem célja: a német nyelv elnyomása. Nem is volna ez lehetséges, mert hiszen e nyelv széleskörü ismerete mélyen gyökerezik az ottani társadalomban; de igenis célja az államnyelvnek lehető érvényre juttatása s e tekintetben a temesvári példa méltó rá, hogy azt az ország hasonló ethnographiai viszonyok közt levő más városaiban is kövessék. Remélhetőleg fog is követőkre találni.

És végül tekintsünk most Temesvárral ellenkező irányba, *nyugotra*.

» *A magyar-brucki* állami népiskola — így szól a jelentés — a *határszélen* hazafias missiót teljesít. Az iskola évváró vizsgálatain a hallgatóság örömmel győződött meg, hogy a két osztályu iskola tanulói,

kiknek *anyanyelvük jobbára német, horvát és morva*, egy év alatt elsajátították a magyar nyelvet. *Most valamennyi növendék jól beszél magyarul.*» — Az eredmény érdeme, forrásunk szerint is, természetesen az illető tanítót és tanítónőt illeti.

És hogy az *erdélyi* részekből is vegyek egy példát, az erdélyi magyar cultur-egylet által a híres *Balázsfalván* állított elemi fiu- és leányiskoláról ezeket jelentik: »A vizsgálat eredménye meggyőzte a küldöttséget, hogy ez iskola Balázsfalván hivatást teljesít. A növendékek, kik közt sok a *nem-magyar ajku*, hazafias szellemben feleltek. A *nemzeti nevelésnek* a lelkes és hivatásukat teljesen átértő *tanítók* már a kezdő osztályokban kiváló *érvényt szereztek*.

Igy építgetik ki, így reconstruálják a tanítók a nemzetet északon és délen, keleten és nyugaton, — mindenütt, a szélrőzsa minden irányában. Nemcsak, de még az u. n. nemzetiségi iskolák tanítói is néhol igen jó szolgálatokat tesznek az államnyelvnek. Így csak a napokban is olvashatók, hogy egy (székesuti) oláh népiskolában a tanító magára vonta a pópa nagy haragját, mivel tanítványai a magyar nyelv elsajátításában kitünő előmenetelt tettek.

Mint ez utóbbi esetből is látszik, az 1879. XVIII. törvényczikk, mely kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását, kezd mindinkább érvényesülni nem-magyar tannyelvű iskolákban is. Így haladva, nem so-

kára elérjük azt az időt, mikor vagy nem fordulnak elő többé, vagy csak a legritkább esetek közzé fognak tartozni az olyanok, minő egy bonyhádi tanintézetnél legutóbb fölmerült, melynek növendékei az államnyelvben való feltűnő járatlanságuk által mindenkit megbotránykoztattak.

Egy szóval, a ki óvodai és népiskolai czélokra, avagy a tanítók jutalmazására, — elismerésül a multra és buzdításul a jövőre nézve, — áldozatokat hoz, a lehető legjobb szolgálatokat teszi a nemzet faji és kulturai érdekeinek. Ezért kelt mindenfelé oly igen jó hatást az is, hogy a magyar kormány elnöke s a közoktatásügyi miniszter a tanítók egyik legfontosabb ügyének, az egyetemes gyűlésnek előmozdítására sajátjukból számottevő összegeket irtak alá.

(1890.)

XI.

Faji megizmosodás: telepítés által.

Rég óta táplálom azon erős meggyőződést, hogy czélszerű telepítések által köröskörül az országban, oly pontokon, hol a magyarság vagy megfogyott, vagy nyelvileg elnemzetietlenedett, avagy általában kezdettől fogva csak irmagul található, jelentékenyen lehet a magyar faji megizmosodást szolgálni és előmozdítani. Czélszerű telepítések által az *iskolák* ez irányu hatását is, mely néhol problematikus és nem egyszer sok kívánnivalót hagy fenn, nagy mértékben fokozni lehet.

Nem szorul bővebb fejtegetésre, mily hátrányos nemzeti és állami szempontból, hogy a magyarság zöme az Alföldön és Dunán tul koncentrálódván, az ország széleit és végeit nem gyarmatosítja, melyek ennél fogva ugyyszólván evacuálva vannak a magyarságtól.

A dolgok illetén állásából önként következik, hogy ha tiszta magyar vidékeken nemzetgazdasági

tekintetek ajánlatossá teszik is a kincstári birtokok eladogatását, magánkézre juttatását, — viszont az ország szélein és végein első rangú nemzeti érdekek elengedhetlenül követelik, hogy az állam — a legsa-játabb érdekében — telepítésekre használja fel birtokait, melyeken aztán az ország határain kívül (Bukovinában és Oláhországban) lakó magyarságot, vagy annak nagyobb részét, a székelység népfölöslegét s az anyaországi túlnépes magyar megyék lakosságának egy részét gyökereztetné meg. A faji reconstructionnak, a nemzeti erők egyenletes megoszlásának ezáltal nagy szolgálat volna téve. Ez ügy annyira fontos, annyira belevág a nemzet s az állam életébe, hogy megérdemelné egy e célra szolgáló külön organum szervezését s egy külön, öntudatos és tervszerű actio megindítását. És mikor, ha nem most? A mi pedig most, újabb időkben a telepítések dolgában történt, az csak félkézzel végzett és igen problematikus sikerű munka, a mi annál sajnosabb, mert a magyar historia tele van jól megfogamzott, meggyökeresedett telepítésekkel. Magyarországon az Árpádok legrégibb kora óta nagy tömegek, egész néptörzsek telepítették le, melyek mind prosperálnak, némelyek plane a nyakunkra nőttek s még ma is az ország egyes részeire külön ethnographiai jel-leget nyomnak rá.

Csak a mai nemzedék, csak a mai államhata-

lom ne volna képes — nemzeti érdekekben — hasonló alkotásokra? — Képes, — csak másként kell megfogni a dolgot, mint a hogy eddig történt. Fődolog, hogy oly emberek vegyék kezökbe az ügyet, kik egész lényökben át vannak hatva annak tudatától, hogy a telepítés nem robot — és nem chablonmunka, hanem oly véghetetlenül fontos nemzeti érdekü vállalkozás, melyet a férfi egész énjének összes erejével, eszélye, buzgalma, lelkesedése és szivósságával *jól* megcsinálni, hogy a talajban erős gyökeret verjen s a nemzeti ügyet sikeresen szolgálni századokon át képes legyen: hazafi kötelesség is, érdem is.

A nemzetiségi vidékeken való magyar-telepítés eszméje egyébiránt tért kezd foglalni illetékes körökben is. Így *Fejér* Miklós államtitkárról péld. tudva van, miszerint már évek óta tervezi, hogy *Temesvár* és *Lugos* közt kincstári birtokokra ugyszólva egész lánczolatát telepítse a magyar községeknek. Igen szép és helyes terv. Kár, hogy eddig meg nem valósulhatott. De remélni lehet, hogy a mi késik, nem mulik s a telepítésekre szánt állami birtok-complexumoknak a földmivelesi miniszterium kezelése alá jutásával nem sokára megvalósul ez eszme is. *Nagy-Becskerek* közelében, ugyancsak kincstári birtokon szintén foly a telepítés. Megjegyzem, hogy a torontáli főispánnak határozott érdeme, hogy ez ügyet kezébe ragadta és fölkarolta.

Hanem, hogy sajátképi tárgyamhoz visszatérjek, az ügy fontosságától áthatva, még 1885. év október havában kimerítő emlékiratot terjesztettem volt illetékes helyre a kincstári birtokokon való telepítésekről — különös tekintettel az erdélyi részekre. 1887. vége felé megtörténtek az előzetes lépések a *dévai* kincstári uradalmon leendő csángó-telepítés ügyében, mely azóta, főkép az aradi jószágigazgatóság lanyhasága és egyéb emberi gyarlóságok folytán csak igen-igen lassu tempóban halad előre.

Azért is, hogy a csángónak nevezett bukovinai székely népet közelebbről megismerjem; leginkább pedig azért, hogy az aldunai telepítvényeket, melyekről jót és rosszat hallottam is, olvastam is, a helyszínén megtekintve, az itt szerzendő tapasztalatokat és tanulságot esetleg a dévai csángótelepítésnél értékesíthessem, s az Al-Dunán netalán elkövetett hibáknak elkerülésére hathassak a dévai telepítés további folyamán: aug. hó második felében lerándultam a pancsova-vidéki és gyoroki csángótelepítvények megtekintésére.

Észleleteim egy részét következőkben foglalom össze.

A 17—18,000 lakossal bíró Pancsova városhoz legközelebb, $\frac{1}{4}$ órajárásra fekvő telepes község: *Her-telendyfalva*. Lakosainak száma 2000, melynek *keisebb* része ref. vallásu csángó, mintegy 900 lélek. A

többség ágostai vallásu, tulnyomó részben tót és kisebb részben német. (Temploma egyik felekezetnek sincs még.) És épen ebben van lényeges hibája a község telepítésének, hogy a magyar elem már most kezdetben kisebbségben van, minélfogva a faji *assimilatio* munkáját alig teljesítheti, a miben még az is gátolja a magyarságot, hogy a községnek az utra eső részét, tömör ház- és utczasorokban a tótok lakják, míg a község *hátsó* részében, ismét külön tömbben a csángók telepítettek le. Tehát más-más fajú s más-más vallásu népelem egy községben bár, de mégis *elkülönítve* lakik, — a helyett, hogy vegyesen laknának : egyik házban székely, a másokban tót család, egymáshoz tőszomszédságban s a székelység. vagy csángóság pár száz fővel többségben volna. Állami *népiskola* van ugyan (két tantermű) Hertelendyfalván, de annak működését és hatását nem kis mértékben paralyzálhatja az a körülmény, hogy a lakosság többségének nyelve nem azonos az iskola tannyelvével.

Hanem remélhetőleg meglesz a jelzett hibának correctivuma a létesíteni szándékolt *kisdedóvodában*, mely célra, ugyszintén községháza építésére, már 4000 frtja van a községnek. Hogyan fog Hertelendyfalva consolidálódni, anyagi és szellemi tekintetben prosperálni, az függ más tényezőtől, a kormány közegein kívül, főkép a jegyzőtől is, kinek működése,

kivált ilyen, alig képződésnek indult, alig-alig megfogamzott telepítvényes község életére áldás, vagy romboló átok lehet, a szerint, a mint képes, vagy nem képes felfogni feladatát e sajátlagos viszonyok között. Általában, ha igaz az, hogy az adminisztrációban nagy nemzeti és állami alkotó erő rejlik, no itt a csángó-telepítvényes községekben igen szép tere nyílik a közigazgatásnak ezt megmutatni és igazolni. A torontáli fő- és alispán le ne vegyék szemöket e községekről; jól teszik, ha föl-váltva minél gyakrabban ellátogatnak ide és éber szemmel figyelik meg a viszonyokat a helyszínén. A megye részéről ott van ugyan a telepközségek központján (Sándoregyházán) mint helyhatósági biztos, gróf *Bethlen* Miklós, tett-vágyó, buzgó fiatal ember, kinek működésére még jó ideig lesz szükség, mert az állapotok, a mint ma vannak, még nagyon sok kívánnivalót hagynak fenn. Perczre se tévesszük szem elől, hogy e telepítvényeknek ott az ország szélén, a dunamenti határon csak úgy van értelme és jelentősége magyar szempontból, ha azok megszilárdulnak, életképesek lesznek és fölvirágoznak; ha nem úgy lesz, akkor jobb lett volna egyáltalán nem telepíteni, nem hozni meg annyi áldozatot, mert az ügynek nemcsak nem használunk vele, sőt compromittáljuk. Azért *minden* hivatott tényezőnek meg kell tenni a magáét: hogy e községek átmenve a provisorius és többé-kevésbbé

még mindig ephemer állapotokon, első sorban is anyagilag és gazdaságilag megszilárduljanak.

Igy Hertelendyfalván megtörtént, hogy egyes munkátlan és rossz magaviseletű emberektől, példaadás kedvéért, elvették a külsőséget és szorgalmas gazdáknak adták. Ha kissé drasticus is ez eljárás, tekintve a célt, melynek érdekében történt, alig lehet kifogásolni. De a gondoskodásnak nem volna szabad itt megállapodni. A néppel érintkező, vagy máskülönben hivatott tényezők és közegeknek már most előre rá kellene vezetni és szoktatni a népet a szoros értelemben vett mezőgazdaságon kívül még más új keresetforrásokra és fő- vagy mellékfoglalkozási nemekre. Ha valahol, e telepeken kellene állandóan gondoskodni arról, hogy a téli idő ne teljes munkátlansággal és kereset nélkül teljék el. Pancsova közelsége ajánlatossá tenné Hertelendyfalván pl. a konyhakertészetet. A bolgár, a mint az országban több helyen láttam, bár primitív eszközökkel, busás jövedelmet huz a földből konyhakertészet útján. A csángók egy részét is rá lehet szoktatni. Ugyancsak a most nevezett község széles utczasorai fiatal eperfákkal vannak beültetve. Nem tudhattam meg, történtek-e már lépések az iránt, hogy a telepeselek vagy egy részök a selyemtenyésztést felkarolja. De az ebből kínálkozó jövedelmi forrás komolyan kiaknázandó lesz stb. stb.

Azért is szükséges a népet földmivelésen kívül a helyi viszonyok által indokolt még más keresetforrásokra is rávezetni, mert a községi adó és ármen-tesítési költség miatt már is szól a panasz és nem ke-vés az elégtelenség. Pedig a kincstárral szemben a telepések még el sem kezdték törleszteni a földvált-ságot. E tekintetben se Hertelendyfalván, se Sándor-egyházán, se Székelykevény a telepések és a kincstár közt még nem jött létre szerződés, de előbb-utóbb meg fog köttetni s jöllehet a váltságdíj holdanként és félévi részletekben — mint értesültem — nem lesz nagy, a törlesztéssel újból szaporodik a telepések közterhe, mely rossz termések idején, mire eddig is több példa volt, nagyon nehezen elviselhető, esetleg végzetessé lehet.

Az ép most említett s a kincstár és a telepések közt megkötendő szerződésekről azt hallom, ugy lesznek szerkesztve, hogy a telepes 40 félévi rész-letben törleszsze a föld váltságdíját s ha a felét le-törlesztette, már terhes szerződéseket is köthessen birtokára. Szóval ugy van contemplálva a dolog, hogy a telepes bizonyos évek leforgásával s a vétel-ár részletes letörlesztése után, a földnek, melyet ve-rejtekés munkával megmivel, önálló *tulajdonosává* legyen. Ez nagyon fontos és feltétlenül helyes dispo-sitio. Sőt egyedül *csak így* helyes a telepítés.

Valamennyi aldunai csángó-község közül Her-

telendyfalvának fekvése a legkedvezőbb, mert legközelebb esik Pancsovához, hol a nép terményeit, avagy munkaképességét értékesítheti. A csángó-asszonyok tódulnak is be reggelenként tömegesen a városba — tejjel. Alig 4—5 éve, hogy Pancsova vidékén a közel 7000 lelket számláló, tulnyomóan magyar népeségű 3 telepes-község megalakult, már is az a hatása Pancsovára, melyben az utolsó népszámlálás 1100 magyart, 6000 németet és 8000 szerbet mutatott ki, hogy a kereskedésekben szeltében találni magyar, vagy magyarul is beszélni tudó segédeket is, minek ismét további hatását lehet észlelni. Ehhez járul, hogy más oldalról a 4000 főnyi magyar lakosságu Debelyácsából folyton szivárog be és telepszik meg Pancsován városi polgárnak, minélfogva e határszéli jelentékeny városban is lassan bár, de egyre tőrt foglal a magyar elem.

Pancsovától Hertelendyfalván át a Duna, illetőleg Kubin felé tartva, a második telepes község két óra járásnyira Pancsovától: *Sándoregyháza* (így nevezve Bonnáz Sándor püspökről, ki 20,000 forint adományozott a templomra, melynek építését már megkezdték.) Ez valamivel nagyobb, mint Hertelendyfalva, lakosainak száma 2300. Előbből 190 csángószékely család, a többi bolgár és német. Az összes lakosság mind róm. katolikus. E községben elkerülték ugyan a hertelendyfalvi hibát, a mennyiben a

különböző ajku lakosság nem külön csoportokban, hanem vegyesen egymás melletti tözsomszédságban lakik. Mindazáltal az a hiba mégis megvan, hogy a csángóság számra nem elég erős. Van különben Sándoregyházán két tantermű állami *iskola*, melyben — mint mondják — a *magyarosodás* szépen halad.

A legtávolabb fekszik Pancsovától s közelebb Kubinhoz, a harmadik telep: *Székely-Kere*. Ez a legnépesebb. Lakik benne 380 csángó-család és 120 más magyar, német és bolgár család, circa 2500 ember. Valamennyi mind róm. kath. Temploma már tető alatt s 4 tantermű állami *népiskolája* 3 tanítóval és 1 tanítónővel szépen működik.

A beltelkek nagysága a három telepes községben lényegesen különbözik: Hertelendyfalván 800, Sándoregyházán 400 és Székely-Kévén 300 □ öl, mely utóbbi nyilván kevés és szűk. — Mi a házakat illeti, ezek mind a három telepen túlnyomóan földből vannak verve; Székely-Kévén mind, Hertelendyfalván nagy részben cseréppel, Sándoregyházán vegyesen szalmával, náddal, cseréppel vannak fedve a házak.

Emlékezhetünk még, hogy midőn 1883. év elején a csángó-telepítés kezdetét vette, az akkor támadt országos nagy lelkesedés hatása alatt (mely mint sok más magyar szalmatűz, csakhamar teljesen kialudt), 1000 csángó helyett, kiket az Aldunán ak-

kor tisztességesen el lehetett volna helyezni, majdnem *négyannyi* özönlött be, Ez okozhatta a bevándorlás után csakhamar előállott kapkodást, rendetlenséget s nem egy visszásságot. Ez okozhatta azt is, hogy belsőségről sokaknak kevés hely jutott s tán azt is, hogy az előbbi kilátásba helyezett gazdálkodási területből nem mindenütt kaptak annyi, a mennyi ígérve volt. A teljes quantum még ma sincs mindenütt kiosztva a telepéseknek. Hertelendyfalván péld. csak 7—7 holdat kaptak ki s ugyanitt, mint Sándoregyházán, zsellérek is vannak. Székelykevéen és Sándoregyházán 600 holdnyi első minőségű földet 32 frtjával még csak exután fognak kiosztani. Ez és sok más mutatja, hogy a telepítési actió még korán sincs végleg befejezve.

Konstatált tény az is, hogy az 1883-ban beözönlött csángók majdnem kivétel nélkül a legszegényebb osztályból valók voltak, a miből szintén nem egy nehézség és baj támadt. A dunamenti három telepen az embereknek nem volt marhájok.

Most Hertelendyfalván 7—800, Sándoregyházán 1000 és Székely-Kevén 550 darabra megy a szarvasmarha-állomány száma. Baj, hogy jóformán egyik telepen sincs legelő; a mi van, közép vizállás mellett s a belvizek és csapadékok által hasznavehettenné lesz. Annál nagyobb érdem, hogy Hertelendyfal-

ván mindamellett is lábrakapott némileg a marhakupeczkedés.

Már utaltam arra, mily nagy mértékben indikálják a telepések sajátlagos viszonyai, hogy a nép új meg új keresetforráshoz jusson. Ilyen volna még a többi közt, minő a gyümölcs-tenyésztés, a *csángó varrottas* értékesítése. Ugyanis a csángó asszonyok igen szép és hasznavehető házi ipart folytatnak, melynek productumai, ahhoz értő emberek ítélete szerint, semmiben sem állnak hátrább a kalotaszegi varrottasnál. Azért egy-két ügybuzgó magyar tisztviselő el is határozta, hogy mindent elkövet a csángó varrottas-készítmények forgalomba hozatalára.

Tán nem lesz érdektelen, ha e csángó női készítmények neveit ide jegyzem. *Szőnyeg*-minták nevei: »borzas«, »nagy-virágos«, »borozdás«, »vetőlős«, »kis-virágos«, »kégyós«, »koczkás kis virágos«. *Himzés*-nevek: »kégyós«, »fenyő-tuskós«, »bokrétás«, »eczetfalevelű«, »pántikás«, »almás«, »kakastaréj«, »keresztes«, »csatlós«, »tányéros«, »beszterczés forma«, »uras-tarisnya«, »lipován pálvás« (lithvánoktól vett minta), »nagy-almás«, »kőlábos«, »csipke-rózsás«, »galamb-dúczos«, »macska nyomós«, »fenyő-ágas« és »madárkás«. A »bokrétá«-son kívül a többi minta szélein levő kivarrás »mesterkének« neveztetik.

Valamennyi közt a leggyarlóbb s legszánalmasabb kinézésű a *gyoroki* csángó-telep (Arad mellett). Mintegy 110 bukovinai székely család van itt megtelepedve. Vallásra nézve mindnyájan katolikusok. Ethnographiailag tekintve, nem mondható hibás combinációnak az itteni telepítés, mert Gyorok 1048 lakosából 565 magyar és 380 román; topographiailag azonban azért van elhibázva, mert nedves, vizenyős talajon fekszik, mely a hegyoldaltól leszüremkező nedvességnek, főleg tavasszal, mondhatni, felfogó medenczéjét képezi. A házak itt is földből vannak verve, zsindelylyel fődve. A föld-falakon egyre szivárogo fel a nedvesség s rongálja azokat. A mész itt is, ott is lemállik a falakról. 1884. óta létezik e telep, de mai napig se iskola, se kerítés a belső telkeken, se istálló, se a kincstárral szerződés a földváltásra nézve még nincs.

Az egész telepen alig látni egy-egy szál csenevész fát. Ugy néz ki az egész telep, ott a község végén, a mezőn, pusztán és elhagyottan, mint egy valószínűs czigánysor. Vagy 10—13 házat, mint értesültem, a csángók ott hagytak és visszabujdostak Bukovinába. A viszonyokat és állapotokat illusztrálja az is, hogy az egész telepen 33 szarvasmarha van és 22 két-két lovas kocsi fogat. Istálló hiányában az állatokat télen a konyhában tartják.

Ez a telep van legközelebb az (aradi) jószág-

igazgatósághoz, úgy szólva a szemei előtt van s még is, (vagy tán épen ezért?) a legmiserabilisabban van megcsinálva. Még Aradnál is közelebb fekszik Glo-govác, a hol a kincstári ispán lakik s mégis ilyen állapotok! E tompa közöny és érzéketlenség a leg-főbb okozója annak is, hogy a dévai csángó-telepítés két év leforgása alatt is alig tett egy-egy lépést előre s most is a kezdet elején van.

A gyoroki csángók eddig 5—6 holdnyi földet kaptak; belsőségeik 800 □ ölet tesznek. Boldogulásukra a viszonyok épen nem kedvezők. A nap-szám: 30—35 krajezár, étel nélkül. A phylloxera által megtámadott szőlő-cultura alig nyújthat nekik mellék-foglalkozást és kereset-forrást — s ez topo-graphiailag a második hiba, hogy e helyen történt a telepítés. Házról-házra jártam e telepet s azzal a nyomasztó impresszióval távoztam, hogy azoknak, a kik e telepet itt és így csinálták, se agyát, se szivét nem járta át a nemzeti eszme és nem tudták, mit cselekednek.

. . . Hallottam sok panaszt a csángókról, hogy nem dolgoznak, nem szorgalmasak, nem igyek-vők; renyhék, lusták; pálinkára adják magokat sat. — Isten őrizzen, hogy a kasza-kapa-kerülő elemek szószólója legyek, ha mindjárt magyarok is azok. Nem. A merre csak a csángók közt megfordultam, óvakodtam a tapasztalt viszonyokért más tényezőket

hibáztatni, hanem mindenütt a magyar becsületre és jó hírnévre apellálva, igyekeztem a telepeseket kintartó munkára és szorgalomra buzdítani, mint boldogulásuk egyedüli eszközeire. Utaltam az illető vidékek svábjaira, kik vagyoni jóllétokkal minden tekintetben kitűnnek és ebben semmi boszorkányság nincs; a sváb boldogulásának titka: a józan élet, kintartó szorgalom és takarékoság. Csinálja hát utána a csángó-székely is, mert hát »csak nem fajult el még a székely vér!« És figyelmeztettem arra, hogy tartoznak ezzel az országnak s a nemzetnek is, mely őket tetemes áldozatok árán az anya-haza drága földjére visszatelepítette.

Megengedem, hogy vannak a csángók közt is kivetni való, — selejtes, munkakerülő elemek; melyik népfajban, vagy társadalmi rétegben nincsenek ilyenek? De hogy egészben véve a csángóság kaszákapa kerülő, henye nép legyen, már azért sem hihető, mert ha így volna, akkor e népnek ott idegen földön, idegen és ellenséges népfajok közt a siculicidium óta el kellett volna pusztulnia Bukovinában. Pedig nem pusztult el; messze földön, Oláh- és Oroszországban keresve élelmét, tartá fenn magát, családját — és tartá fenn nemzetiségét is a bukovinai csángó, sőt mint egyes vezetékeveik is mutatják, még assimilált is, mig nálunk ide haza sok ezer magyar vetközött ki nemzeti tulajdonaiból.

Hanem hát úgy kell lennie néppel is, mint a nővénnel, melyet egy helyről kitépve, más talajba ültetnek: eleinte fonyniad, hervad s megsínyli a helycserét, míg gondos ápolás után ismét gyökeret eresztve a talajba, nem sokára felvidul. Így kellene bánni legfőképp a gyoroki telepésekkel, mert ezek vannak még ily bánásmódra leginkább rá szorulva.

És szól ez a jószágigazgatóságnak, de szól a csángó-magyar egyesületnek is. Ami ez utóbbit illeti, nagyon üdvös és szükséges volna, hogy pillanatra se vegye le szemeit a csángó-telepekről; hogy tagjai önként vagy egyesületi megbizásból minél gyakrabban és nyitott szemekkel tekintsék meg és ellenőrizék e kolóniákat, mert azzal, hogy tető alatt vannak a csángók, még nincs befejezve a telepítés munkája. Járt-e az egyesület részéről valaki, mikor és hány-szor Gyorokon? Látt-e az ottani viszonyokat s a jövőre biztatóknak tartja-e azokat? Nem tudom.

Pancsova vidékén egy illetékes szavu ember nem valami nagy dicsérettel emlékezett meg az egyesület működése és buzgalmáról az utóbbi években. Hát annyi bizonyos, hogy az egyesület részéről több agilitás, több érdeklődés a telepések ügye és sorsa iránt, teljességgel nem ártana.

Hátra van még, hogy pár szót szóljak a *dévai* csángó-telepítésről is. Mint már említém, a kormány még 1887-ben tette meg ez iránt az előzetes lépése-

ket; először is, mivel a kincstári uradalom bérlete még pár évig tartott volna, a bérlőket kárpótlás v. végkielégítés útján eltávolítá, hogy a betelepítendő csángóknak helyet csináljanak. A mi azóta történt, röviden a következőkbe foglalható össze. A telepesek házhelyei számára Déva közvetlen közelében megfelelő földterület vásároltatott (mivel a kincstári birtok nem a város közvetlenségében fekszik,) úgy hogy a telepesek ezután építendő házai a város folytatását képezendik s a csángók dévai polgárokká lesznek. A város több évre előre fölmenté őket a községi adó alól. Telepesek eddig még kevesen vannak, a kik vannak, már tavaly megmivelték földjeiket s az idén betakarítottak. Ideiglenesen kincstári épületekben laknak. Nem régebbe tiz egy néhány csángóval a kincstár meg is kötö a szerződést s házhelyeik is kijelöltettek. Pár nap mulva néhányan bejönnek, illetőleg visszatérnek Bukovinából. Ezeknek *Baross* miniszter azt a kedvezményt adta, hogy M.-Vásárhelytől Déváig személyükre ingyen jöhetnek a vasuton, marháikat pedig 50%-os kedvezménynyel szállíthatják. — A mi eddig a dévai telepítés körül történt, lassan és vontatva történt. Egy ideig a tagosítás is hátráltatta. Ezután remélhetőleg gyorsabban fog menni. Déván elég kedvező viszonyok közé jönnek a csángók s ha szorgalmasak, munkások lesznek, minden esetre boldogulni fognak. A dévai magyar intelligencia örökös

szemei előtt fognak élni és működni. Aztán az is remélhető, hogy Dévára jobb csángó-anyag kerül, mint a milyen másfelé jutott.

Végül még csak arra a kérdésre kívánok röviden megfelelni, hogy miért irtam én meg mindezeket? Egyrészt azért, hogy a közönségnek némi tájékozást nyujtsak az említett telepítvények mai mibenlétéről; másrészt azért, mert a magyar virtusok egyike, a csángók beköltözködése idején támadt szalmatűz-szerű egetverő lelkesedés teljesen lelohadt s alig mutatkozik még némi érdeklődés a betelepültek további sorsa iránt, pedig nagyon szükséges, hogy mindazon tényezők és közegek, melyek és kik a telepeken működni, azok consolidatiójára hatni hivatva vannak, érezzék, miszerint a társadalom még se vette le egészen figyelő tekintetét ama telepekről és abban a tudatban működjenek, hogy működésük a társadalom ellenőrzése, bírálata és ítélőszéke előtt is áll, mely jutalmaz, de esetleg sújt is.

(1889.)

XII.

Faji érdek és közoktatás Hunyadmegyében.

a)

Most, midőn mind általánosabbá lesz azon meggyőződés és belátás, hogy az oktatás, a műveltség terjesztése híztosíthatja csak jövőnket, s hogy a cultura érdekeinek ápolása azonos nemzeti főnnmaradásunkkal: lehetetlen elfojtanom egy keserű érzést és méltó megbotránkozást ama népoktatási állapotok fölött, melyek ma Hunyadmegyében tapasztalhatók.

Ime a tények. Tudva levő dolog, hogy az idő és körülmények következtében Hunyad megye messze hátul maradt értelmi fejlettség tekintetében a többi megyék mögött. A magyar alkotmányos aera felviradásával méltán várni lehetett, hogy szétozlik majd az ázsiai sötétség, mely Hunyad megyére borult. Várta azt minden jóra való ember, hogy lelkesen fel fog karoltatni azon maroknyí magyarság érdeke, mely a mult hibái és a tanügy lelkiismeretlen, lanyha vezetése következtében — majdnem egészen — el-

nemzetietlenedett s elfelejtette saját édes magyar nyelvét! — Mind hasztalan; — ábránd volt az egész!

Megalkottatott az 1868. 38-ik népoktatási t. czikk s az 1870-ki népszámlás kimutatta, hogy Hunyadmegye 188,971 lakosa közül 180,294 vagyis 94.50% *sem írni, sem olvasni nem tud.* Hunyad megyénél az összes magyar területen csak egyetlen egy állott hátrább, egy %-kal: *Zaránd* megye, hol az írni olvasni nem tudók száma 95%-kot tesz. Ez ép oly elijesztő, mint elszomorító tényrt természetesen nem tudhatjuk be a tanfelügyelőnek, mert hiszen annak okai messze a multban keresendők. De minden esetre azt lehetett tőle várni, hogy most már minden erejét és törvény adta hatalmát, befolyását oda fogja irányozni, hogy az iskolaügynek uj, erős lendületet adjon. S ugyan mi történt?

Ennek kimutatására, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a *közoktatás* 1870. és 1871. évi *állapotáról* szóló, s az országgyűlés elé terjesztett *jelentéséből* meritem az adatokat.

E miniszteri jelentés szerint Hunyadmegyében volt 1869-ben 29,533 tanköteles gyermek, iskolába járt 4247, vagyis csak 14%. 1870-ben volt 30,547 tanköteles gyermek, iskolába járt ezek közül csak 2995, vagyis 9%. 1871-ben 32,407 tanköteles gyermek közül az iskolát csak 3430, vagyis 10% láto-

gatta. Az iskolába járók apadása e szerint 1869—1871-ig 817-et tesz! A helyett tehát, hogy előbbre vitetett volna a közoktatás s főleg, hogy a legszigorubban szorgalmaztatott volna az iskolába járás, melynek elhanyagolása volt épen a roppant hátramaradásnak legfőbb kutforrása, még hathatósan hátra felé ment az ügy. Mondhatom, szép eredmény! — 94% irni, olvasni nem tudó és 10% iskolába járó!!

Ezen ministeri előterjesztés alapján készítette el *Gönczy* Pál ministeri tanácsos Magyarország térképét, világos, sötét és még sötétebb szinekkel jelölve a különböző megyéket az iskolába járók viszonya szerint; találó célzatossággal jelölve egyszersmind az illető megyék s tankerületek cultur-állapotát is. E mappán legvilágosabb szinben tündöklék *Mosony* megye, mert iskolaköteles gyermekeinek 99 százaléka járja az iskolát és legsötétebb szinben sötétlik Hunyadmegye, miután tanköteles gyermekeinek csak 10 százaléka jár iskolába. Tehát a magyar korona összes megyéi között Hunyad a legeslegutolsó megye e tekintetben. Még Zaránd is különb 12 fokkal Hunyadnál, mert itt a tankötelesek 22%-ka jár iskolába. Ott sötétlik a délkeleti szegleten — mint egy félre eső zugban levő ronda pókháló — egy fekete pont! — Ez Hunyadmegye, 94% irni, olvasni nem tudó és 10% iskolába járó!!

Már most azt szeretném én tudni, hogy miért alkották azt az 1868. 38. t.-cikket, és ebben a t.-cikkkben mire való a 4. és 128. §.? Vajjon hihető-e, hogy a népoktatás ilyenén vezetésével *visszaadhatjuk a magyar nemzetnek* azon 10.000 főnyi magyarságot, mely leginkább épen azért felejtette el anyanyelvét, mert ezelőtt is ily lelkiismeretlenül gondoskodtak *iskoláztatásáról, az előtt is isten szájába* hagyták? — 94% irni olvasni nem tudó és 10% iskolába járó!!

Hiszen minden igaz magyarnak arczába kell, hogy szökjék a vér, ha látja, hogy a saját nemzetiisége-, a saját fajabelivel idegen nyelven kell beszélnie.

Én nem vagyok nemzetiséggyűlölő, s nem akarok pánmagyarizálni, de mint magyar, megkövetelhetem, hogy nemzetem egy része visszatereltessek azon testhez, melyhez a mostoha viszonyok elszakították. Megkövetelhetem ezt leginkább attól, kinek törvényes joga és kötelessége, hogy ez irányban működjék: a tanfelügyelőtől.

94% irni, olvasni nem tudó és 10% iskolába járó!

Hiszen nincsen nemzet, melynek beléléteben az itt felhozott esetre példa volna! Ugy nem gondolunk mi magunkkal, mintha százmillión volnánk!

Az absolutismus alatt féltünk a germanisatiótól, féltettük nemzetiségünk elvesztését, — ime most az önkormányzatot arra használjuk, hogy öngyilkosok legyünk, hogy összefont karokkal nézzük, mint málik el lassankint a szikla: a nemzettest.

94% irni, olvasni nem tudó és 10% iskolába járó!!

Igaz, hogy Hunyadmegyében már nem feltűnő, s megszokottá lett, hogy a magyar »bocskoros nemes«-sel nem magyarul kelljen beszélni! De valljuk meg, hogy biz' ez nagy szégyenránk nézve. És »szerefném én látni istennek azt a szentelt vizét, mely lemossa rólunk e szégyenfoltot!« Hanem épen, mert így áll a dolog, a tanfelügyelőnek — érintkezve a megye értelmiségével és birtokosságával — rá kellett volna mutatni a bajra. Ezek közreműködésével egy társulati mozgalmat idézni elő a *visszamagyarosodás* érdekében, mely mozgalom szerteágazott volna az egész megyében. Vagy legalább a törvényt kellett volna szigorú pontossággal végrehajtani és hajtatni *legkivált az eloláhosodott magyar községekben*. Mily szép lendületet nyert volna az ügy az ilyen iniciativa által!

94% irni, olvasni nem tudó és 10% iskolába járó!!

Hunyadmegyében a tanfelügyelőnek azon ma-

gasztos hivatáson kívül, hogy általában a civilizáció terjesztője és zászlóvivője legyen, még azon nemzet-apostoli küldetése is van, hogy letegye alapkövét azon utnak, melyen később visszatérhessen a nemzet egy része azon közös akolba, honnan elszakadt.

Hiszen kérem alásan, annyi értelmiségi százalékot, annyi irni-olvasni tudót, mint mennyivel Hunyadmegye bir, akár köves Arabia pusztáin, tán az eszkimók között s Afghanistan — Beludzsisztánban is találni. És mégis ily ázsiai állapotok mellett ugy kezelni a tanügyet, hogy 3 év alatt 817-re menjen az iskolába *nem-járók* — *növekedése*: ez több, mint a mit szónélkül hagyni lehet.

94% irni-olvasni nem tudó, 10% iskolába járó és az iskolalátogatók 817-re menő apadása!!

Ily körülmények között én az égető baj orvoslására csak egy módot tudok.

Olvastam ugyanis ezelőtt nem sokkal, hogy Hunyad-megyében jóhangzásu és általánosan tisztelt nevekből egy kör vagy testület alakult, melynek célja, örködni a megye érdekei fölött, s azokat lehetőleg előmozditani. Én most e tisztelt testülethez fordulok, tegye magáévá ez ügyet, mely ugyancsak Hunyadmegye érdekei körébe tartozik, vesse mérlegbe tekintélyét és befolyását, testületileg

vagy más módon a tanfelügyelőnél, vagy a kormány-
nál, hogy e megyében *a tanügy s ezzel kapcsolato-
san a visszamagyarosítás új lendületet nyerjen*. Ra-
gadja kezébe az iniciatívát s ne engedje továbbra is
így blamálni a megyét, mert ez ázsiai állapot nem
tarthat tovább. •

(1872

---

b)

Midőn tollat fogok, hogy pár percze az olvasó figyelmét igénybe vegyem és egy oly pontra irányozzam, mely valóban nagyon méltán nevezhető vérző sebnek a nemzet testén, akaratlanul is eszembe jut egy jelenet, melynek ezelőtt pár évvel a magyar tud. akademia heti ülésterme volt a színhelye.

Azon jelenetet értem, mikor érdemes tudósunk, *Budenz* az iramszarvas-bőrbe öltözött *lappokat* bevezette az akadémiába (minő helyen ők nehezen fordulhattak meg Lapponiában) — s őket maga mellé ültetve jobbra és balra, elkezdett értekezni fölöttök. Az értekezés oda csattant ki, hogy mi magyarok közel atyafiságban vagyunk a lappokkal. Sokan, kik az összehasonlító nyelvészet Izraelében járatlanok, mosolylyal s hitetlen fejcsóválással fogadták az új atyafiságot, de végre mégis belenyugodtak a tudós szavába, — azzal a vigasztaló tudattal, hogy hála isten, csakhogynem állunk egyedül magunkra a világban, vannak már rokonaink, ha mindjárt kissé *távoli* rokonaink is.

És megkötöttük az atyafiságot a lappokkal, habár sem arczvonásaikból, sem ruházatukból, sem neveik hangzásából nem igen merithettünk érveket a rokonság mellett. De volt egy főérv, a *nyelv* — s ez döntött.

Ezen érzékeny atyafiságos ismerkedési estély folyama alatt elgondoltam, hogy van még a haza egyik zugában egy maroknyi néptöredék, mely vér és tér szerint sokkal közelebb áll hozzánk, mint a lappok, de melyről hazaszerte ép oly sokat tudtak azelőtt, mint a lappokról.

És ez a néptöredék: a hunyadmegyei eloláhosodott magyarság.

Számuk mintegy 10,000-re megy. Ha a román, germán vagy szláv néptörzs veszít el ennyit soraiból, ez oly csekélység volna, mely figyelmet sem érdemel; ha a tengerből kimeritnek egy cseppet, az meg sem érzi, de ha mi magyarok, kik tudvalevőleg oly csekély számmal vagyunk, elveszítünk mintegy 10,000 főnyi magyarságot, ez a magában véve csekély veszteség — nagy veszteség. A milliomos ha egy pár ezret elveszít, föl sem veszi, de a szegény embernek egy pár forint veszteség már nagy csapás. Mi magyarok pedig szegény és csekély számu nemzet vagyunk, mi nem nézhetjük közönyösen, mint morzsolódik, mint hull szét oldott kéve gyanánt nemzetünk.

A hunyadmegyei eloláhosodott magyarság jobbára a sikon lakik, a Maros, Sztrigy és a Cserna völgyeiben, Hosdát, Keresztur, Alpestes, Kis- és Nagy-Barcsa, Rákosd, Bácsi, Tordas és számos más községekben. E nép az ugynevezett »bocskoros nemeséget« teszi ki. Vezetéknevek, viselet, vallás és érzelm tekintetében magyar, csak *nyelvre* nézve nem az. Tehát itt a lapok magyarságával fordított viszonyban áll a dolog.

Hogy csak néhány *vezetéknevet* említsek, mint Farkas, Papp, Bujti, Bányai, Gábor, Udvarhelyi, Sebesi, Körtvélyesi, Bekes, Balog, Köpeczi, Biró, Budai, Kónya, Csanádi, Kara, Kis, Fehér, Brassay stb. világosan mutatják, hogy itt tulajdonképen magyar néppel van dolgunk. Olyan magyarokkal, kiket Hunyadi János telepített Hunyadmegyébe, a hunyadi vár, az ország határai és a magyar nemzet védelmére a keleti hódítások ellenében. És a kiket a nagy hazafi és hadvezér ezelőtt négyszáz évvel amaz őrállomásokra kiállított, azok a magyar nemzet előőrsei ott Oláhország tözsomszédságában, oly veszélyes pontokon és oly kevés számmal, — rég megszűntek megfelelni hivatásuknak. Az őrállomások pusztán állnak, az örök kivesztek. Nem az a magyarság többé, mely volt akkor, midőn oda telepítettett, hanem egy korcs faj, mely ellefejtette nemzeti nyelvét.

Mi a *viseletet* illeti, a férfiaké sötét-szürke darócz-

ból készült lábikráig nyúló czondra vagy suba; ugyanezen kelméből készül a harisnya. A lábbeli: csizma vagy bocskor. Feltűnően hasonlít a székely népviselethez. A nők viselete szintén nem különbözik a székely nőkéétől. Csin, tisztaság és egyszerűség jellemzik mindkét nem ruházatát. — Az oláhok rendszeren hófehér czondrát, az oláh nők pedig u. n. tarsolyt viselnek; szoknyát vagy rokolyát kivételesen, csak oly községekben, hol vegyest laknak a magyarokkal. Ily községekben általában mindkét nembeli oláh öltözete magyaros, úgy, hogy a magyart és oláhot külsőleg az öltözetből nem, csakis az arczvonásokból, a típusból lehet egymástól megkülönböztetni.

És itt feltűnő a szomorú tapasztalati tény — tapasztalásból beszélek, mert e vidék szülöttje vagyok, — hogy a magyar elem a vele egy községben lakó oláh elemet csak lényegtelen külsőségben, azaz öltözetben tudta magához assimilálni, — de cserében az öltözetből az oláh nyelvet sajátította el. A ruházatért oda adta nyelvét, mint Amerika vad törzsei üvegdarabokért a valódi becszel bíró nemes érczet. Ép oly veszedelmes, mint drága csere a magyar elemre nézve, mert aggasztó kételyeket támaszt bennünk fajunk életrevalósága és ellenállási ereje iránt.

Külön elzárt tömbekben megtartani a nemzeti jelleget minden tekintetben, — nem érdem; de meg-

tartani vegyes lakosságu helyeken, nemcsak, de más faju elemeket is beleolvasztani: ez érdem és életrevalóság. Ezen érdemmel és életrevalósággal a hunyadmegyei magyar köznép nem dicsekedhetik. Kirívó kivételként az eloláhosodás általános szabálya alól áll *Lózsád* községe, mely a mai napig megtartotta tiszta magyarságát. De ennek magyarázata az, hogy a községben ezelőtt nem lakott oláh: hanem újabb időben szaporodik az oláhság s vele rohamosan terjed a magyarok közt az oláh nyelv.

És lássuk most a *vallási* viszonyokat. Az eloláhosodott magyar nép valamennyi községben mind református. E vallást az oláhok »magyar« vallásnak nevezik s követőit »magyaroknak« (Unguroknak). Az oláh nép a vallási különbséggel azonosítja a nemzetiségi különbséget. És helyesen, mert a magyarság — a hunyadmegyei értelemben vett magyarság — túlnyomóan református vallásu s így a nemzetiségi differencia teljesen összeesik a vallással. Viszont a magyar nép oláhnak tekinti és mondja azt, ki a görög egyesült vagy nem egyesült egyháznak hive.

A vallási vagy jobban mondva egyházi intézmény volt az egyedüli eszköz, mely a magyarságban azután is, hogy elfelejtette nemzeti nyelvét, fentartotta, úgy a hogy, a nemzeti öntudatot. Az a 10,000 főnyi eloláhosodott magyarság »Ungurnak,« azaz magyarnak nevezi magát s habár ezen elnevezéssel

inkább vallási, mint nemzeti fogalmakat köt össze, mindamellett egy szerencsés fogantyut képez, melynek segítségével visszavezethetjük azon táborba, honnan elszakadt.

Az eloláhosodott magyar látva, hogy vele ugyanazon templomba jár az értelmes, a »kaputos« magyar ember, hogy papja a szószekekről magyarul szól hozzá, megtanulta némi különbséget tenni a magyar és oláh között, habár — mint mondám — nyelvre nézve a magyar nép sem egyéb, mint oláh.

Az egyház, a magyar pap s az iskola nem voltak képesek megakadályozni a nép eloláhosodását. Ott, hol az állat hajléka palota azon épülethez képest, melyet *iskolának* gúnyolnak; ott hol a disznópásztor souverain urnak képzelhette magát — és nem minden ok nélkül — a *kántortanító* mellett, ott iskola és tanító nemzeti missiót nem teljesíthetett. Ez bizonyos.

És Hunyadmegyében ilyen állapotok voltak. Ugynevezett iskola hol volt, hol nem volt. Ha volt, a gyermeket nem szoritották az iskolába járásra, vagy ha járt is a nép fia a téli hónapokon át az u. n. »iskolába,« mihelyt kitavaszkodott, a könyvet fölcserélte a pásztorbottal s jövő télig mindent elfelejtett, a mit netán tanult. Mihelyt a gyermek kitette a lábát az iskolából, egy idegen világba lépett, melyben csak az oláh nyelvnek vehette hasznát.

A magyar községekben is vegyest lakik az oláh a magyarral. A megye többi részét pedig kizárólag oláhok lakják. A legutóbbi megyei kikerekítés előtt Hunyadmegye 185,000 főnyi lakosságából 170,000 oláh volt. Ekkora nem-magyar elem között a szét-szórva és vegyesen lakó magyarságnak el kellett pusztulni.

Az az ugynevezett szerencsétlen iskola pedig legtávolabbról sem volt képes ellensúlyozni a tulnyomó oláhság veszedelmes hatását. Hozzájárult e kedvezőtlen viszonyokhoz a *határőrség* felállítása. A csekély számú magyarság az oláh határőrezredekbe osztatván, ez még inkább siettette és mozdította elő az eloláhosodást, a nemzeti pusztulást.

Ily körülmények közt a magyarságnak nemzedékről nemzedékre el kellett korcsosodni s oda sülyedni, a hol most sajnosan látjuk. Természetes, hogy ha már népességi, lakási viszonyok, iskola, szegénység, katonai intézmény — mindmegannyi megölő betüje lett a magyarságnak, maga a magyar pap nem sokat, vagy épen semmit sem tehetett a nemzeti nyelv megőrzésére. A pap magyarul prédikál, magyarul mondja el hiveinek urvacsora osztása közben a szokásos bibliai czitatumokat. Mit ér? A nép nem érti meg. Arczpirító gondolat, elképzelni, hogy a magyar nyelv Hunyadmegyében egy lithurgiai nyelvvé sülyedt, melyet mint valami szent mysteriumot csak

a papnak szabad érteni, a profánus népnek pedig nem. Arczpiritó jelenet, látni, mint társalog magyar pap magyar hiveivel oláhul — mert másként meg nem értik. Lehet-e, szabad-e ennek továbbra is így maradni? A hunyadmegyei magyarságra nézve templom és iskola, e két óvszere a nemzeti létnek, — mint ilyenek, nem léteztek.

Miután a kifejtett okoknál fogva a magyarságra se az iskolának, se a templomnak hatása nem volt, a mint hogy ily körülmények között nem is lehetett, azért épen az elkorcsosodott magyarság erkölcsileg is a legalásülyedtebb.

A társadalmi élet bármely oldaláról tekintsem is e magyarságot, mindenütt észreveszem rajta a sülyedés és elkorcsosodás mély nyomait. Nagyon sok jellemző vonást tudnék e tekintetben kiemelni, de csak épen a legszükségesebbre szoritkozom.

Az elkorcsosodást látom abban is, hogy a reformatus magyar a görög-keleti oláhval olykor vegyest tartja meg a bőjtöket s keresztet vet magára, mikor megkondulni hallja a harangot, mint az oláh.

Az elkorcsosodást, a nemzeti pusztulást látom a tánczban, népdalban, zenében. A táncz igen esetlen vegyülete a csárdásnak az oláhos tempókkal és ug-rándozásokkal. Mélyen elkomorulva és szégyenkezve hallgatám nem egyszer, mint kurjant tánczközben

oláh verseket a magyar legény. Épen ilyen jellegű a zene s a népdal. Az eloláhosodott magyarság népdala: keserves, fájdalmas oláh dana, melyen itt-ott mint homályos visszaemlékezés dereng csak át a magyaros dallam. A míg a magyar népdal száz meg száz cigány hegedűjén és brügőjén keresztül Hunyadmegyébe érkezik, úgy ki van vetköztetve eredeti szépségéből, úgy eltorzítva és elcsavarva, hogy csak a leggyakorlottabb zeneérzék képes felismerni benne az eredetit.

Szem- és fültanuja voltam egy ízben annak, hogy egy n.-enyedi diák, mint légátus betanított az oláh-czigánynak egy magyar népdalt s daczára a cigány zenetalentumának, csak nagy nehezen tudta azt úgy játszani, hogy megtartsa a népdalnak magyaros jellegét. Alig távozott el a légátus, a magyar népdalt a cigány csakhamar az oláh danák chablonjára alakította át. Él most is e népdal a nép ajkán, de már tökéletesen átalakítva és assimilálva oláhos zamattal. Ekkora erőt vett az eloláhosodás a magyarságon!

És itt helyén van megemlékeznem coriosum kedvéért egy igen furcsa népszokásról, mely a legutóbbi időkig divatozott az ily eloláhosodott magyar községek egyik legnagyobbikában. Én részemről legalább nem tudom, hogy valahol e sajátságos népszokás megvolna. Ez abból állt, hogy a husvéti

nagyhét szerdáján este ugy 8 órától kezdődőleg a falu összes legénysége szénakazlok, fák, kertelések tetejére mászva, hangos kiabálással kipublikált minden, még oly pikáns történetkét, a mi a faluban az év folytán megesett vagy nem esett, vagy pedig megeshetett volna. A közhírrétételnek ezen furcsa módja úgy volt megcsinálva, hogy minden egymáshoz közel lakó legény már jóval ezen este előtt tisztába jött az iránt, kiket és hogyan állitson a »közvélemény« itélőszéke elébe. Az egyik legény aztán a mondott estén előadott egy valódi vagy képzelt pikáns történetkét, — versben, a másik pedig megtette rá csipős észrevételeit ismét — versben. Persze mind oláhul. A közvélemény ezen hangos nyilvánulása eltartott éjfélig. Az egész faluból egy zugó láрма és kiabálás hangzott fel. Nem lett ilyenkor megkímélve senki. Ur, paraszt, bocskoros, nemes; asszony, leány, családos férfi, vagy nőtlen legény — mind egyaránt kikapta a maga részét. Istenért sem lehetett volna ilyenkor szobában tartani az asszonyszemélyt. Mind kifutott az udvarra, hallani a közvélemény nyilvánulását. Mindenki biztosra vehette, hogy róla is lesz szó. Mint mondtam, ezen az éjjelen minden napvilágra jött. A leggyöngédebb viszonyok a leggyöngédtelenebb módon lőnek kommentálva és közhírré téve. Volt aztán hetekig mit beszélni a faluban.

Ez a pajkos népszokás háborítatlanul addig tartott, míg az utóbbi években e vidéknek egy fiatal szolgabirája akadt, kinek éppen ama község volt a székhelye. Egy ily éjjelen a legénység a fiatal szolgabíró urat is odaállította a hangosan nyilvánuló közvélemény ítélő széke elébe, még pedig oly kommentárok kíséretében, neki oly viszonyokat és viselt dolgokat tulajdonítva, melyek éppen nem voltak alkalmasak a szolgabírói tekintély emelésére. Ennek vége aztán az lett, hogy a rá következő évben a szolgabíró egy-két nappal nagy szerda előtt maga elébe citáltatta a falu legényeit és szabad elhatározásukra bízta választani a kettő között: nem adni szokott módon kifejezést a közvéleménynek, — vagy becsukás. — Ez aztán megtette a hatást. Azóta megszűnt működni a különös areopág.

*

*

*

Hej, ha így egy parancsszóra meglehetne szüntetni a magyarság eloláhosodását is! De nem lehet. Ehez nagy és kitaró munka, nevezetesen a *közoktatás* erőteljes felkarolása szükséges. Így aztán lehet; erről meg vagyok győződve. A magyar társadalomnak itt egy ép oly üdvös, hazafias, mint hálás tere nyílik a közreműködésre. Megmondom röviden.

Nem egy hunyadmegyei intelligens magyar tépelődött már az eszmével, miként lehetne gátot vetni

a nemzeti pusztulásnak; miként lehetne ismét viszszanyerni a nemzet számára azt az elhagyatott magyarságot. De nem tudták, hol kezdjék a dolgot. Végre létesült a megye székvárosán egy állami főreáltanoda, melynek lelkes hazafias tanárai, lelkökben felháborodva a magyarság szégyenletes állapotán, hozzá fogtak a nagy munkához. Alapítottak egy segélyző egyletet, melynek célja tanszerekkel, élelemmel, ruházattal, lakással ellátni az eloláhosodott szegény sorsu magyar szülők gyermekeit, hogy így ezeknek lehetővé tegye a népiskolán túl is a tanulást és így a biztos megmagyarosodást. Az egylet jótékony és nemzeti működését egyelőre csak a reális-kola tanítványaira terjeszti ki, de ha egyszer anyagi eszközei gyarapodtak, szélesebb körre, népiskolára és óvodára is kiterjesztheti áldásos működését. A lelkesedés és öröm tüze ragyogott e derék tanférfiak szemében, midőn tudatták velem, hogy meg van alapítva az egylet, el van vetve a mustármag, mely erős fává fogja kinőni magát, ha a nemzet hazafias áldozatkészsége nem vonandja meg tőle az éltető ápolást, a segélyezést.

Annak a segélyző egyletnek Hunyadmegyében nagy hivatása van s én nem hiszem, hogy találkozék jó érzésű magyar, ki ne kívánná amaz egylet hazafias céljait előmozdítani.

Az egylet alapszabályai szerint annak tagjai le-

hetnek a) alapítók, kik egyszer mindenkorra 25 frttal, vagy többel járulnak a segélytőke gyarapításához: b) évdíjasok, kik évenként 3 frtot és c) rendkívüliek, kik tetszés szerinti összegekkel támogatják az együletet nemes törekvéseiben. — Ezen kategóriák bármelyikébe is lép be valaki, nagy jótéteményt tesz vele a nemzeti ügynek.

Végül egy másik pontja az alapszabályoknak azt mondja, hogy ha az egyület bármely okból feloszlának, az addig begyűlt segélytőke, mint *nemzeti ösztöndíjalap* a magyar kormány kezelése alá jut hunyadmegyei szegény sorsu tanulók segélyezésére. — Hogy ez utóbbi pont is mily jelentőségteljes és fontos, nem szükség tovább fejtegetnem. A czél elérésére elkerülhetlenül szükséges, hogy az eloláhosodott magyar szülőknek lehetővé tétessék, miszerint gyermekeiket a *népiskolákon túl is*, tehát középiskolákban legalább még pár évig taníttathassák. Mert ha a gyermek a népiskolából egyenesen az életbe lép, sok esetben a helyi viszonyok nyomása folytán ismét eloláhosodik. A népiskola falain kívül egy oláh világ van, mely őt elnyeléssel fenyegeti, mihelyt belelép. De ha még pár évig középiskolába is jár, ott a magyar nyelvben és szellemben megerősödik, hogy aztán többé el nem oláhosodik. A szülő pedig oda adja gyermekét, ha további taníttatása költségbe nem kerül. Évtizedeken át folytatva ezt a

munkát, — a hunyadmegyei magyar köznépnek, legalább egy jó része, meg lesz mentve. De ez csak úgy lehetséges, ha van elegendő segély tőke. Segítsük elő annak gyarapodását. Itt hathatós segítség szükséges, mert a magyarságot most már az eddigieknél is nagyobb veszélyek fenyegetik. Ugyanis tudva van, hogy a legujabb megyekikerekítési törvény által Szászváros-szék és Zarándmegye Hunyadmegyéhez csatoltattak, miáltal ez utóbbi a már létezőkhöz kapott még 80,000 románt. Ha nem sietünk visszahódítani azon véreinket, kiket az eloláhosodás tőlünk elszakított, még megérjük, hogy saját fajunk, de mely nyelvünket nem érti, hazacellenes üzelmek eszközözül fog felhasználtatni — nehéz napokban.

En pár év előtt a »Hon« hasábjain e nemzeti ügyet a nagy magyar közönség foruma elébe vittem. Felkarolta felszólalásomat úgy a fővárosi, mint a vidéki magyar sajtó. A szó, örömmel mondhatom, nem hangzott el a pusztában; mert azóta e mozgalom és agitáció folytán a nevezett segélyegylet alaptőkéje 1400 frtról 10,000 frtnál többre emelkedett. De még ennek kamataival sem lehet valami jelentékeny eredményt elérni. Nagyobb tőkére volna tehát szükség.

Háromszor-négyszer ekkorára nőhetne volna ki magát a segély-tőke, hahogy mozgalmasabb, hatalmasabb események le nem szorítják vala a napi rendről a hunyadmegyei eloláhosodott magyarok

ügyét. Ilyenek voltak : az orosz-török háboru, segélygyűjtés a török sebesültek számára, a szegedi katasztropha, adakozások Deák Ferencz szobrára. Mindezek természetesen más irányba terelték a társadalom, a közönség figyelmét és áldozatkészségét.

Az állam itt megtette a magáét. Ma már egyetlen törvényhatóság sincs, melynek területén annyi *állami* népiskola volna, mint Hunyadmegyében, hol eddig 24 ilyen tanintézet működik. Csak az a baj, hogy a tankötelezettség nem vitetik s nem is vihető teljes szigorral keresztül, a birságolások nagyon sokra mennének s a népben leküzdhetlen ellenszenvet támasztanának az iskola iránt. Tehát a tankötelesek csak egy része jár iskolába rendesen, jó része többé kevésbé nélkülözi az iskola áldásait. E bajon két irányban lehet segíteni. Egyik a *kisdedóvodák* nagyobb számban állítása (ilyen eddig egyetlenegy sincs Hunyadmegyében). A másik a dévai reáliskolai segélyegylet tőkéjének gyarapítása.

A reáliskolai tanulók száma országszerte évről-évre csökken. Mindenütt baj ez, de különösen Hunyadmegyében nagy baj és veszteség. Ha az intézet nagyobb segély-tőkével rendelkeznék, mind nagyobb számban vonhatná magához az eloláhosodott magyar szülők gyermekeit, kiknek nem volna épen szükséges mind a nyolcz osztályt végezni, elég, ha három-négy alsó osztályt végeznének : értelmes iparo-

sokká, vagy földmivelőkké lennének, kik magokkal az intézetből nemzeti öntudatot vivén ki, többé vissza nem oláhosodnának, nem csak, de az általuk alapítandó családokat is, mint családapák, megmagyarosítják.

Nem akarjuk mi az oláhokat megmagyarosítani. Ez eszünk ágában sincs. De nem is tehetnők, mert nem rendelkezünk az arra szükséges eszközökkel. Csak az elnemzetietlenedett magyarságot akarjuk megmenteni, visszamagyarosítani. Ezt pedig tenni, nem csak jogunk, de szent kötelességünk is. Hanem, fájdalom, még saját elkorcsosodott fajunk visszamagyarosítására sem állnak rendelkezésünkre a szükséges eszközök, nem hogy még az oláhság tömeges megmagyarosítására gondolhatnánk komolyan!

Még csak pár szót. A haza egyik legbecsesebb műemléke, a vajdahunyadi várkastély országos költségen már-már restaurálva és középkori szépségében szemeink elé állítva van. A várkastély egyik tornyán ott áll a nagy Hunyadi János életnagyságu ércszobra. A szobor arczczal kelet felé fordulva, kezében zászlót lobogtat, jelképezve Magyarország keleti missióját.

Soha nemzet ily satyrát magára és maga ellen ércbe nem öntött, mint a minőt jelent ama szobor. Keleti missió! Nagy missiókra csak oly nemzetek

képesek, melyek önmagukat becsülni tudják, melyek nem hagyják elpusztulni saját fiaikat! Missiókra erős nemzet kell és nem szét hulló kéve. Ha missiót akarunk, erősödnünk, magunkat összeszednünk kell. És pedig mielőbb. Nehogy elkéssünk vele. Hunyadi ősi vára restaurálva, — de a nép, mely hajdan ama falakat védte, még mindig romokban hever. Ha a falakat restauráltuk, segítsünk restaurálni a népet is. Ha azon szobor érezni tud vala, rég alá zuhant volna a magasságból szégyenében, látva a pusztulást! Az a szobor már csak arra való, hogy a pusztulásnak gyászolója legyen! Csak arra való, hogy emlékeztessen minket arra, mik voltunk hajdan és mik vagyunk most. Ne hagyjuk meg továbbra is a kínos ellentétet egy restaurált várkastély és egy kipusztulásnak indult nép között.

(1883.)

XIII.

Szerző képviselőházi beszédeiből.

(Töredékes közlések.)

a)

Közoktatás és állami szempontok.

(A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor a képv. ház 1883. márcz. 6-án tartott előadói bevezető beszédéből.)

. . . . . T. ház, azokhoz, kik netalán az *autonomia* szempontjából vannak elhatározva, megtámadni e javaslatot, néhány tiszteletteljes szavam lenne; méltóztassék azokat meghallgatni. (Halljuk!) Ne tekintsék azt a képviselő urak, hogy homo novus mondja, hanem tekintsék inkább azt, a mit igaz, tiszta és mély meggyőződésből mond. Senki a felekezetek autonomiája ellen merényletet elkövetni nem akar (közbekiáltás a szélsőbalról: a javaslat!) ez senkinek sem áll szándékában; ez bűn volna. (Helyeslés jobbfelől). De t. ház, meg akarjuk adni az államnak, mi az államé; meg akarjuk adni az államhatalomnak a megélhetés eszközeit, legalább minimális mértékben; meg akarjuk adni legalább oly mértékben, hogy az állam, mely már természeténél

fogva is legfőbb culturtényező, teljesíthesse magas ethikai és kulturális hivatását. Ne méltóztassanak a magyar államot fegyvertelenül hagyni a cultura harczában; hanem méltóztassanak megadni a szükséges eszközöket, hogy a legjogosabb téren, a cultura téren, a nemzet főlényét biztosíthassa és az állam érdekét megóvhassa. (Helyeslés jobbfelől.)

Miféle államnak kívánjuk mi ezen kismérvű ellenőrzési jogot? Valami idegen, gyűlöletes, valami ismeretlen államnak; Plato republikájának, vagy minek? A *magyar államnak* kívánjuk. (Helyeslés jobbfelől.) És méltóztassanak kezöket szivökre téve, megfontolni, hogy a magyar állam hatalmát e téren annyira-mennyire gyarapítani, annyit tesz, mint a *nemzet* hatalmát erősíteni. (Igaz! Úgy van! jobbfelől.)

A mi pedig a másik szempontot, a *nemzetiség* szempontját illeti, e tekintetben azzal vádolják a magyar nemzetet és törvényhozást, hogy az e hazában lakó különféle fajú nemzetiségek erőszakos megmagyarosítására törekszik. — Ily törekvés azonban szerintem agyrém és képtelenség, — a nemzetiségi szellemnek oly foku fejlődöttsége mellett, mint azt ma tapasztaljuk. Még talán meg lehetne kísérteni, ha Magyarország azon helyzetben volna, hogy mint állam évenként 20—25 milliót fordítson közoktatási célokra, — de ez lehetetlen. Hanem még akkor is csak *talán* meg lehetne kísérteni, ha az összes tan-

intézetek államosíttatnak. De ez is épp oly lehetetlenség, mert az állam szemben találná magát az összes felekezetekkel. Mindaddig pedig, míg oly erős a nemzetiségi és felekezeti szellem és míg Magyarország ily nagymérvű kulturális kiadásokat nem tehet, a nemzetiségeket Magyarországon komolyan féltetni nem lehet s a ki mégis azt hirdeti, az rosszhiszeműleg cselekszik. (Igaz! Ugy van!)

T. ház! A magyar nemzet osztogatott »fehér lapokat;« megalkotta a nemzetiségek egyenjogusításáról szóló törvényt; osztogatott jogokat jobbra és balra, barátoknak és ellenségnek; lovagias magyar bőkezűséggel gondolt másokra: *ideje, hogg gondoljon most már magára is*. (Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)

b)

Népoktatás és az államköltségvetés.

(A képviselőház 1889. május 20-ki ülésén.)

. . . . Ha futó pillantást vetünk *népoktatási* viszonyainkra, a miniszteri jelentés alapján, magunk előtt látjuk, mit alkottunk, mit műveltünk ezen az óriási nagy téren, a népoktatás terén, az újabb alkotmányos korszak alatt. Majdnem husz esztendő eredményei állanak előttünk és a ministeri jelentésnek adatai, ha részben csak megközelítő értékűek is,

mégis a *haladás és fejlődés*, melyet az alkotmányos korszak alatt tettünk, valóban szép és lélekemelő. Csak egy adatot említek fel, t. képviselőház. Az iskolába járó tankötelesek száma ezen idő alatt 777,000-rel szaporodott, a mi mindennél jobban jellemzi az alkotmányos korszak azon jótékony hatását, mely a közélet minden pontján, minden terén munkára és tevékenységre felsekített, ugyszólván felsarkantyúzta az erőket. S ép az a tény, hogy 777,000-rel szaporodott az iskolábajáró tankötelesek száma, mutatja, hogy az alkotmányos korszakban a művelődés mind nagyobb és szélesebb rétegekre terjedt ki és mindnagyobb körök vonattak a cultura hatásai alá. (Ugy van! Ugy van! jobbfelől.)

Pedig t. ház, az *állam a cultura érdekeit jóformán csak félkézzel szolgálta*. Ha nagyobb mérvű anyagi eszközöket bocsáthattunk volna a culturalis törekvések és feladatok rendelkezésére, bizonyára legalább közel két akkora eredményt volnánk képesek felmutatni. Kiváncos azért, t. ház, hogy a törvényhozás egész komoly figyelmét ráirányozza arra, hogy *milyen szerepe van az államnak, mint népiskola-fentartó tényezőnek?* Az állam fedezi az összes népiskolai és óvodai költségeknek 10—12%-át, fentartja az összes magyar tannyelvű népiskolák 8%-át, fentartja az összes népiskoláknak, a melyeknek száma több mint 16.000, 4%-át és bizonyos töredé-

két és neveli az összes iskolába járó tankötelesek 3%-át, majdnem 2 millióból csupán 70,000-et. Tár-
gyilagosan szólva, t. ház, ez minimális mértéke an-
nak, a mit az állam ez irányban tehet. És ha nézem
a költségvetést, az az összeg, a melyet az állam
1887-ben — a mely évre a ministeri jelentés vonat-
kozik, a melyet a bizottságban tárgyaltunk — a *nép-
oktatásra* fordított, az összes állami rendes kiadá-
soknak $\frac{1}{2}\%$ -át teszi; az pedig, a mit az állam az
összes közoktatási és közművelődési ügyekre költ,
az összes kiadásoknak 1·86%-át képezi.

Itt önként merül fel a kérdés, vajjon a mi
viszonyaink közt a magyar államot a népoktatás
csak 3, 4, 8 és 12% erejéig érdekli-e? Nem,
t. ház, ez az ügy a magyar államot és a magyar
nemzetet, hogy úgy fejezzem ki magamat, csontig és
velőig érdekli (Ugy van! Ugy van! jobbfelől) és kell
hogy érdekelje. Mert arról van szó, hogy ezen kor-
ban, midőn a nemzet sorsa saját kezében van letéve,
a nemzetet ott lenn, a népmilliók körében kiépítsük;
(Helyeslés jobbfelől); arról van szó, hogy ott lenn a nép-
milliók tengerében a korallok munkáját végezzük;
hogy a jövő Magyarország számára minél több szí-
lárd pontot alkossunk, (Helyeslés jobboldalon); hogy
a népmilliók körében jól szervezett és hazafias szel-
lemben vezetett népiskolákkal a jövő Magyarország
számára öntudatosan államhű polgárokat minél

nagyobb számban neveljünk. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)

Költségvetésünk jelen keretében ezen czélt lassú lépésekben megközelítenünk lehet, de nagyobb nyomokat hagyó actiót alig fogunk végezni.

Igaz, hogy a continens művelt államainak költségvetéseiben sem foglalja el a culturalis kiadás a legnagyobb positiót. Ebben a tekintetben tehát mi egyformán vagyunk a külföldi művelt államokkal, csakhogy ott a közoktatási és közművelődési kiadás sokkal nagyobb százalékát teszi az állami kiadásoknak, mint nálunk, pedig amott is a culturalis érdekeket és feladatokat az államon, mint tényezőkön kívül még más tényezők is szolgálják és hozzá még — s ez teszi a nagy különbséget — a külföldi művelt államoknak sokkal több idejük, módjuk és otiumjuk volt arra, hogy culturalis érdekeiket és feladatukat szolgálhassák, mint nekünk. (Igaz ! Ugy van!)

De ha sehol e világon nem fordítanának különös gondot a culturalis, nevezetesen népoktatási érdekekre, nekünk, a mi viszonyaink közt különös gondot kellene rá fordítanunk ; (Általános helyeslés) mert hisz, t. ház, az iskola nem pusztán a Schulmeisterség ügye, nem pusztán a didactica és paedagogia kérdése, hanem a társadalmi és *nemzeti politikának* ha nem is egyetlen, de mindenestre legha-

tályosabb, legbiztosabb eszköze. (Általános helyeslés.) S a mi viszonyaink közt ezer szerencsének kell mondanunk, hogy rendelkezünk ily eszközzel, az iskolával, melynek *fajfentartó* és — alkalmas viszonyok közé helyezve, — *nemzetizmosító* ereje van. (Ugy van! Ugy van!) Ezért azt hiszem, t. ház, hogy a közoktatás és különösen a népoktatás ügyének hatályos felkarolása, a közoktatási politikának egyik legsarkalatosabb program-pontját kell, hogy képezze jövőre nézve.

Egy sajátságos tüneménynyel találkozunk, t. ház, a társadalomban, mely intő például szolgálhat az államra nézve is. A *magasabb* művelődési intézetek tekintetében és érdekében *alig észlelhető* valamelyes mozgalom a társadalomban, de bezzeg van a *népoktatás* és *kisdednevelés* ügyében hatalmas mozgalom társadalmi téren: értem alatta a *culturegyesületeket*. A társadalomnak legjóravalóbb, legtevékenyebb, legbuzgóbb, legáldozatkészebb elemei sorakoznak össze s lelkük egész buzgóságával szolgálják az ügyet. Miért van ez, t. ház? Talán divat ez, sport vagy időtöltés? Nem. A társadalom ott künn az életben látja, érzi, tudja, hogy a népnevelés és kisdedóvás terén *még igen sok tenni való van* és nagyon sok tér van még, a mi kiaknázatlan. Ezért az állam jól teszi és saját érdekében teszi, hogy a mennyire csak a pénzügyi viszonyok engedni fogják

— s óhajtandó, hogy minél inkább engedjék — e téren minél többet tesz, áldoz és minél előbbre halad. (Általános élénk helyeslés.) Hogy mit hoz a jövő e nemzetre, ez országra; hogy minő sorsot tartottak fenn a világesemények a mi számunkra: az a gondviselés titka; de ha — mitől Isten óvjon, — ismét nehéz megpróbáltatások napjai súlyosodnának a nemzetre, akkor fog kitűnni csak, hogy a mit a nemzet és állam érdekében e téren alkottunk, minő nagy mértékben fogja vagy fogta a nemzet ellentállási erejét fokozni és emelni. (Általános helyeslés.)

De miért hangsúlyozom én mindezeket itt ez alkalommal, t. ház? Azért, mert a ministeri jelentés első kötetében, mely a népoktatásról szól, egy igen sajnós kifejezéssel találkozom. A jelentés bár dicséretre méltó őszinteséggel bevallja, hogy az 1887-iki évben újabb iskolák alkotása és újabb tanítói állások rendszeresítése tekintetében »bizonyos *megállapodás*« következett be s emlékezhetünk mindannyian, t. ház, hogy boldogult Trefort minister nem sokkal halála előtt így szólt: »Én reám hat legkevesebben pénzügyi helyzetünk, mert én kénytelen vagyok ez évben *szünetelni*.« És ha nézzük a költségvetést, azt látjuk, hogy népoktatási célokra a tavalyihoz képest csupán 7.000 frttal van több felvéve; s az *összes szakministeriumok költségvetései közt ma is azt látjuk, hogy a magyar cultura költ-*

sége, a közoktatási ministerium költségvetése a *legszerényebb*. Ezen szempontokat azonban nem azért hoztam fel, mintha akár én, akár a bizottság zavarni kívánnók a pénzügyi politika circulusait. A pénzügyi rendezkedés, a megközelített államháztartási egyensúly oly nagy érdeme a t. kormánynak, melyet alterálni nem akarhatunk. Jó pénzügyi politika: jó nemzeti politika is egyszersmind. Nem akarjuk a közoktatási költségek fokozását az államháztartási egyensúly megbontásával is sürgetni. De kérve-kérem a t. kormányt a bizottság nevében is, hogy a *költségvetés keretében* tegye lehetővé, hogy a *közoktatási tárcza jobb dotatiója* által mentől nagyobb mértékben megfelelelhessen a működéséhez fűződő nagy nemzeti és állami feladatoknak. (Élénk helyeslés.)

c)

Közoktatásunk iránya: hazai nem-magyar népfajok mivelődése; fogyatkozások; állami népiskolák elhelyezése.

(A képv. ház 1886. febr. 4-ki ülésén.)

Az újabb alkotmányos korszaknak legszebb és legmaradandóbb értékű vívmányai közé a nemzet és az uralkodó ház közt létesült benső, szívélyes viszonyon kívül épen a tanügy körében tapasztalható

nagy arányú fejlődést lehet sorozni a legméltóbban. Ez idő alatt a közoktatásügyi organismus legalsó szervétől a legfelsőig pezsgő és versenyző tevékenység indult meg. Iskoláink nemcsak benépesültek, hanem azok száma is tetemesen szaporodott. És a mire a közoktatásügyi politika szempontjából különös súlyt fektetnek: *nagyban és egészben rányomódott az egész tanügyre az a jelleg, mely egyúttal az állam jellege is*; még pedig rányomódott *kisebb részben az állam és nagyobb részben a más iskola-fentartó tényezők közreműködése által*. Nagy súlyt fektetnek erre azért, mert ebben nyilvánul igazán a nemzet realis ereje . . . . .

Igy például a 16,000 *népiskola* közül 49%-nak kizárólagos tannyelve a magyar; az iskolába járó tankötelesek 50 $\frac{1}{2}$ %-a magyar anyanyelvű, 23,000 néptanító közül a magyar nyelvet anyanyelvi képességgel 82 $\frac{1}{2}$ % bírja; 70 tanító-képezde közül 78 $\frac{1}{2}$ % tisztán magyar tannyelvű. És hogy a *középis-iskolákról* is említsek pár adatot; az összes középiskoláknak 70%-a magyar tannyelvű; a középiskolai tanulók közül magyar anyanyelvű 71 $\frac{1}{2}$ %; a középiskolai, rendes tárgyakat tanító tanárok közül 93% magyar. A mi a *felsőbb tanintézeteket* illeti, 52 theologiai tanintézet növendékei közül magyar anyanyelvű 59%, a theologiai tanárok közül 58%; a 13

jogacademia hallgatói közül magyar anyanyelvű 91 %. Az egyetemekről a ministeri jelentésekben ily adatok nem soroltatnak föl, de ismerve a viszonyokat, feltehető, hogy ott ez arányok még kedvezőbbek.

Mit jelentenek ez irányjelző adatok? Bizonyítják egyfelől azt, hogy az állam nyelve hatalmasan tért foglalt a tanintézetek körében. Bizonyítják másodszor, hogy a magyar elem, bár a népiskolákban, tehát a legalsóbb régiókban még aránylag a leggyöngébb, mert csak fél perczenttel mulja fölül a többi ajkúak összes számát, valamennyi kategóriában túlnyomó, jelentékeny abszolút többséggel bír és pedig ezen többség annyival nagyobb, minél magasabb kategóriába tartoznak az illető intézetek. Miből önként következik az, hogy a magyar faj nemcsak nem idegenkedik a művelődéstől, sőt fokozott erővel igyekezik annak eszközeit felhasználni s azt ezen alkalommal annyival inkább szükségesnek tartom constatalni, mert még ma is emelkednek itt-ott hangok, melyek a specialis magyar fajtól nemcsak a műveltséget magát, hanem még a művelődési hajlamot is megtagadják.

Igen t. ház! A magyar faj, valamint a politikában, az irodalomban, a tudomány és művészetek terén vezérszerepet visz, úgy a tanügy terén, miként ezen adatok mutatják, vezértényező és teljesíti ezen feladatát úgy, hogy nemcsak önmagát műveli, ha-

nem műveli és segíti művelődni a vele egy államban törvény szerint egy politikai nemzetet képező *többi hazai népfajokat is.*

Például 1870-ben a Királyhágón túli részekben az összes román ajkú gimnasialis tanulóknak 48%-a, a német ajkúaknak 15%-a tanult tisztán magyar jellegű középiskolákban. Ezen arányok tíz év múlva is csekély eltéréssel ugyanazok maradtak.

De tovább menve, félszáznál többre megy azon állami népiskolák száma, a melyek állami pénzből tartatnak fenn, de a melyek tannyelve nem kizárólag magyar, hanem csak párhuzamosan, hol némettel, hol tóttal, hol más hazai nyelvekkel használtatik; azon községi iskolák száma pedig, melyek államsegélyben részesülnek, éppen százakra megy, melyekben a tannyelv vagy nem a magyar, vagy csak vegyes.

És t. ház, csak nem régiben alkottuk meg a középiskolai törvényt, mely jellegkülönbség nélkül kötelezővé tette az ország valamennyi középiskolájában, a német nyelv oktatását.

De mindenekfelett bizonyítja az újabb alkotmányos aera civilisatorius hatását a haza minden fájára nézve az, hogy 1869-től 1884-ig, tehát 15 év alatt, a szerb ajkú tankötelesek 56%-kal, a horvát ajkúak 35%-kal, a tót ajkúak 33%-kal, a magyar ajkúak 31%kal, a német ajkúak 29%-kal s a román

ajkuak 20%-kal, végül a ruthének 17%-kal nagyobb számban jártak iskolába.

Ez azt jelenti, hogy ma az országban valamenynyí népfaj jelentékenyen nagyobb számban járattván gyermekeit a művelődés hajlékaiba, tehát jelentéke-nyebben művelődik is. Köszönhetni pedig ezt a magyar országgyűlés által alkotott iskolai törvényeknek s azon magyar kormánynak, mely ezen törvényeket végrehajtotta.

Ilyen adatokkal szemben, melyek megczáfolhatlanok, azt állítani, a mint állítják s a mint a napokban volt alkalmam olvasni — mondhatom — mély megütközéssel, állítólag még magyar részről is, hogy a magyar állam és a magyar faj hátráltatja, akadályozza a velünk egy politikai nemzetet képező többi népfajok culturáját; valóban, ha ellenséges oldalról jön ez a vád, épen olyan tájékozatlanságot, mint rosszakaratot árul el; ha, állítólag, magyar oldalról jön, valóban annak nem lehet más alapja, a bűnös könnyelműségnél. Én nem is hiszem, hogy magyar részről jöhetett volna és iratott volna azon munka, a melyre czélozok, inkább azt gondolom, hogy magyar bárányszerbe bújt panszláv agitator a szerző. Nem akarok más tere menni az adatokért ennek czáfolására, csak egy rokontermészetű adatscsoportot kívánok felhozni, mert igen eclatans és meggyőző. Vonatkozik ez a sajtóra. Ha valami biztos

criteriumul szolgálhat a műveltségi viszonyok megítélésére, kétségkívül a sajtóviszonyok azok.

E tekintetben igen érdekes adatok vannak kezemen. Ugyanis 1867. évben, tehát az újabb alkotmányos korszak első évében, volt Magyarországon *német* nyelven szerkesztett lap és folyóirat 51, ma van 160, gyarapodás 313%. *Szláv* nyelven szerkesztett hirlap volt 1867-ben 18, ma van 45, szaporodás 250%, *román* lap volt 1867-ben 6, ma van 27, szaporodás 450 percent. Összesen az újabb alkotmányos korszak első évében volt 79 *nem-magyar* hirlap, ma van 242, az átlagos szaporodás 306%.

Ha tehát igaz volna azon vád, hogy a magyar faj és magyar állam hátráltatja, akadályozza a velünk egy politikai nemzetet képező többi népfajok culturalis fejlődését, lehetetlen volna ilyen adatokat felmutatni; akkor meglátszanék a hátráltató befolyás a sajtóviszonyokban és akkor vagy visszaesés vagy a legjobb esetben stagnatio mutatkoznék e téren. De itt sem egyik, sem másik nincs, sőt haladás, lendület constatálható.

Civilisatorius hatását az újabb alkotmányos korszaknak, melynek bevégzett tényeit, fájdalom, némelyek még ma sem hajlandók elismerni, bizonyítja, hogy míg 1869-ben az összes tankötelezettek 50%-a járt iskolába, ma e százalék 79%-ra emelkedett, ugy

hogy ma 648,000 tankötelessel több jár a művelődés hajlékaiba, mint ezelőtt 15 évvel; bizonyítja, hogy a tanítók száma 17,000-ról 23,000-re emelkedett, hogy a népnevelésre fordított költségek 2 millióról majdnem 13 millióra emelkedtek. Ezek képezik közoktatási viszonyaink fényoldalait. De ha tárgyi-lagosak akarunk, a mint kell is lenni, nem szabad, hogy ezen fényoldalak kápráztassák szemeinket, meg kell látnunk a kevésbé kecsegtető momentumokat is.

Ilyen mindenekelőtt az, hogy az iskolába járó magyar tanulók csak $\frac{1}{2}\%$ -tel mulják felül a többi iskolába járó nem magyar ajkú tankötelesek számát együttvéve. Vajjon honnan van ezen igen csekély többség? Talán az összes magyar tankötelesek nagy csoportjából a népiskolákban is nem kerülne ki azon nagy abszolút többség, a mely a többi magasabb fokú tanintézetekben tapasztalható? bizonyára kikerülne, csak az a baj, hogy ma közel 200,000 magyar tanköteles nem jár iskolába. Akkora contingens, olyan nagy massa ez a hátramaradásban, hogy én ennek sem mint magyar ember, sem mint a cultura barátja örvideni nem tudok; sőt megval-lom, bánt e gondolat és bánt ez a tény annyival inkább, mert mint a gyakorlati élet számos példája bizonyítja, kellő iskoláztatás hiányában fajunk a legalsó régiókban nagy hajlandóságot tanusít a más

nyelvcsoportokba való beolvadásra s így ez a kellő iskoláztatás hiánya nemcsak culturailag káros, de nemzeti és állami szempontból is hátrányos.

Én őszintén örvendek, ha valamennyi hazai népfajt a közművelődésben előrehaladni látom és a felsorolt adatok mutatják, hogy ez tényleg így is történik; de ép oly őszintén óhajtom és ezen óhajtásomat tartózkodás nélkül ki is fejezem, hogy a *magyar faj mutasson jó példát első sorban és sehol vezérszerepéből ki ne essék*. Annál kevésbé örvendek azután ama ténynek, melyet szintén a ministeri jelentésből meritek, hogy iskoláztatás dolgában a magyar faj nem az első, hanem csak a harmadik helyen áll: első helyen állanak a német anyanyelvű tankötelesek, kiknek 89%-a jár iskolába, második helyen a tót ajkúak 84%-kal és csak harmadik helyen következik a magyar faj 82%-kal. Ezt azért említem fel, még pedig megrovásképen, hogy a társadalom figyelme is fel legyen híva e pontra; mert tagadhatatlan, hogy a hatóságokon kívül a társadalom és különösen az intelligentia e részben sokat tehet.

Csak egyet-kettőt említek még az e részbeli hiányosságok közül. Ilyen az, hogy 3500 nem-magyar tannyelvű iskolában, tehát összes népiskoláink egy harmadában az 1879: XVIII. törvénczikk a ministeri jelentés szerint is jóformán végrehajtva nincs, tehát a magyar nyelv tanítása igen gyarló lábon áll.

Van az országban 364 *kisdedóvoda*; ezeknek a fentartása kerül 290,000 frtba; a kisdedóvodák közül *állami* intézet 7 csupán és az összes költségeknek csakis 8%-át viseli az állam. És midőn ezt constatólom t. ház, eszembe jut az igen t. minister urnak egy nem régiben tett megjegyzése, midőn egy idevágó kérvény tárgyalatott a házban, azt jegyezvén ő akkor meg, hogy ha a kisdedóvodákról törvényt alkotnánk, jóval többet ártanánk az ügynek, mint a mennyit használnánk.

Hát én elismerem, hogy törvény hiányában is lehet fejleszteni ezt a fontos közművelődési és humanisticus intézményt, tényezőt; nincsen törvényünk a felső leányiskolákról sem és annak daczára a kormány aránylag igen szép eredményt tud e téren felmutatni.

De akkor hát törvény hiányában is fejlesztjük a kisdedóvodákat! Mert hét állami óvodával s az összes költségeknek 8%-ával — valljuk meg őszintén, — vajmi keveset tett az állam ezen a téren.

. . . . Ha az állam birná és ha szükség volna rá, kétségtől az volna a leghelyesebb, hogy az országnak mind a 12,000 községében az állam állítson népiskolát; de erre részint nincs szükség, mert az államon kívül még tíz más iskolafentartó tényezővel dicsekszünk, a melyek nagyban és egészben megfelelnek hivatásuknak és — meg kell vallani — hogy

az állam görnyedő vállairól igen sok terhet emelnek le, de másrészt ezt nem is bírná az állam, mert a többi iskolafentartó tényező hiányában csupán népoktatási célokra kénytelen volna évenként 10—15 milliót elkölteni, ilyenről pedig a mai viszonyok közt — és ki tudja, meddig — álmodni sem lehet. De ha már épen és különösen pénzügyi szempontból — nagyon meg kell néznünk az utolsó garast is, hogy hova, mire adjuk ki, azt gondolom, a népiskolák felállítására nézve úgy kell eljárunk, hogy az a költség, aránylag csekély költség, a mit az állam ezen célra fordíthat és szentelhet, minél dúsabb kamatokat hozzon.

Nem elég csak az országnak egyes nagyobb részeit vagy vidékeit szemügyre venni és ezen *vidékek* vagy részeknek a keretében akárhova csak elhelyezni az iskolát, csak állami iskola legyen.

Nagyon fontos, t. ház, hogy milyen *pontra*, minő *községbe*, milyen közművelődési és ethnographiai viszonyok közé helyezzük el az állami népiskola. Mint némely növény csak bizonyos talajban fogamzik meg, más talajban nem, úgy van az állami népiskolára nézve is kedvező és kevésbé kedvező talaj.

Minden iskola kedvező viszonyok között két érdeknek tehet komoly szolgálatokat. Az egyik a didacticai — culturalis érdek, a másik a nemzeti —

vagy mondjuk — állami érdek, melyet így nevezek, tekintettel az 1879: XVIII. törvényczikkre, mely kötelezővé teszi a magyar nyelv oktatását.

Az állami iskolát tehát oly viszonyok közé kell helyezni, hogy mindkét czélt eredményesen szolgálhassa. A kérdés csak az, lehet-e in abstracto, elvben megállapítani, hogy mely pontok azok, a hol legczélszerűbben lehet és kell az állami népiskolát elhelyezni? Én azt hiszem, lehet.

Magyarországnak 12,000 községe közt van tisztán magyar, tisztán nem-magyar és pedig egy-nyelvű és vegyesnyelvű község. A vegyes nyelvű ismét kétféle: magyarral vegyes és magyarral nem vegyes.

Ezen kathégoriák közül melyik van leginkább hivatva arra, hogy ott állami iskolák helyezettessenek el? Válaszom az, hogy a magyar kisebbséggel vegyes községek. (Helyeslés.) Miért? Mert míg a tisztán magyar községben az iskola csak az egyik czélnek felel meg, miután a másik cél iskola nélkül is el van érve; miután továbbá a tisztán nem magyar községben inkább csak a didactikai — culturalis czélt szolgálhatja az iskola, a második cél szolgáltatásban pedig nagy nehézségekre talál, a mennyiben az iskola nyelve összeütközésbe jön a családi tüzhely nyelvével s az ily conflictusban — mint Kossuth is észlelte és megjegyezte, — rendesen az iskola húzza

a rövidebhet; addig a magyarral vegyes nyelvű községben az iskolának alkalmas támasza van; itt élet és iskola egymást egészítik ki, egymást támogatják és ha az iskola nyelve és a család nyelve közt némi eltérés forog is fenn, ezt az élet kiegyenlíti ott helytt a községben, még pedig a nem magyar nyelvűeknek a magyarokkal való mindennapi, természetes és elkerülhetlen érintkezése által. (Ugy van! Ugy van!)

Midőn tehát arról van szó, hogy állami népiskolát állítsunk, azt hiszem, a helyes közoktatási politikának első sorban a magyarral vegyes községeket kell szemügyre venni, azaz a nyelvhatárok ezen pontjain kell elhelyezni a cultura és az államiság védbástyáit. Ha lesz az államnak valamikor annyi pénze és ha szükség lesz rá, ám következzenek a többi községek; de első sorban azt hiszem, az általam említettek állanak.

Ha már most a mondottakat a tényleges viszonyokra alkalmazom, azt találom, hogy nagyban és egészben az egyes *vidékek* culturalis érdekei, a mennyire a 450 fennálló állami elemi iskola által lehet, megközelíthetőleg ki vannak elégítve. Így a Királyhágón túl van 142 állami elemi iskola, Felső-Magyarországon 178, a déli vidékeken 44 stb.

De ha már most nézem, hogy mely *községekben*, milyen ethnographiai viszonyok közé helyeztetek el

ezen iskolák, akkor már komolyabb és alaposabb kifogások tehetők.

Csak egy példát hozok fel arra, hogy néha el van mégis helyesen találva az iskola részére megválasztott hely. Ilyen Bilke. Összes lakosainak száma 3,347; ebből *német* 19, *ruthen* 2,900, *magyar* 324, tehát a magyarság majdnem 10%. *Ilyen* községekben óhajtanék én minél több állami népiskolát látni és az ilyen, *magyar kisebbségekkel vegyes* községek száma Magyarországon több ezerre megy és büszkék lehetnénk, ha legalább ily községeket volnánk képesek ellátni állami iskolákkal. Nagyon is nem mindegy, t. ház, hogy mily pontokon helyeztetnek el az állami iskolák. A kik megfigyelték az iskola hatását különböző viszonyok közt, meg vagyok győződve, hogy nekem e pontban igazat fognak adni.

Végül, hogy beszédemet befejezzem, még csak egy momentumot vagyok bátor a t. ház figyelmébe ajánlani. (Halljuk!) Ez vonatkozik a középiskolákra. Eszembe jut itt az igen t. miniszter ur egy nagy fontosságú nyilatkozata, mely midőn azt olvastam, megvallom, aggodalomba ejtett. Nem régen pozsonyi választóihoz intézett levelében azt mondá ugyanis a t. minister ur, hogy a »magyar állam dissolutiójának előjelei mutatkoznak.«

Ha ez így van, ebből az következik, hogy a kormányzat minden ágazatának egybevágólag kell az

ily előjelek ellen dolgozni s tényleg meg is történik az, a mi megtörténhetik; de következik az is, hogy a t. minister ur is tegye meg a lehető az ily előjelek ellen s úgy a ministeri nyilatkozat, mint általában a mi viszonyaink kézzelfoghatóvá teszik a *hazafias nevelésnek* rendkívül nagy fontosságát.

Hazafias nevelésnek kiváltképen a középiskoláknál, a melyekből az ország intelligentiája kerül ki, a melyekben körülbelül 40,000 főre menő ifjuság nem neveltetik, mert erre alig van mód, hanem inkább oktattatik, volna a legnagyobb jelentősége. (Ugy van !)

Én a nevelést és specialiter a hazafias nevelést viszonyaink közt legsikeresebbnek képzelem a középiskolákkal kapcsolatos internatusokban. Látjuk, hogy ama tényezők, melyek legeszélyesebben tudják megválogatni a céljaikra vezető legalkalmasabb eszközöket, a hadsereg és az egyház, internatusokban nevelik az ifjakat az illető pályákra. Miért? Mert csak internatusban lehet bizonyos évek során át következetesen bizonyos szellemet és fegyelmet meghonosítani. És nem tudom elgondolni, miért ne lehetne az internatus kipróbált intézményét állami érdekek szempontjából is hasznosítani. Igaz, vannak egyes disciplinák, a melyek alkalmas eszközökül kiálkoznak a hazafias nevelésre. Ilyen a hazai történelem és földrajz, magyar nyelv és irodalom. De mit

ér mindez, midőn viszonyaink közt megtörténhetik és tényleg sok esetben meg is történik, hogy a mit az iskola talán egy évi fáradságos munkával a tanulón a hazafias nevelés tekintetében épít, azt egynem épen kifogástalan érzelmű társadalom egy rövid óra alatt halomra döntheti és így történik azután, hogy még a magyar jellegű iskolákban is nem ugyan neveljük, hanem oktatjuk a — hogy is fejezzem ki magam, — megbizhatlan elemet.

Azt gondolom tehát, hogy az internatus kérdése kapcsolatban a középiskolákkal és különösen állami középiskolákkal s oly vidékeken, a hol a t. minister ur ama jeleket látja, vagy véli látni, nagyon fontos és méltó arra, hogy magyar államférfiú ezzel az eszmével komolyan foglalkozzék és ne csak foglalkozzék, de azt meg is valósítsa. (Helyeslés jobb-felől.)

d)

Közegészségügy: magyar érdek.

(A képvis.-ház 1889. decz. 6-iki ülésén.)

T. képviselő ház! Midőn ily előrehaladott időben csak egynéhány perczre vagyok bátor a t. ház figyelmét kikérni, mindenek előtt köszönetet mondok a t. belügyminiszter urnak a közegészségügyre

vonatkozólag tegnapelőtt itt a házban tett fontos nyilatkozataiért. Én e nyilatkozatokhoz őszinte lélekkel szerencsét kívánok neki és óhajtom, hogy e téren minél szebb és minél jobb eredményt mutathasson fel. (Helyeslés jobbfelől.) Mert t. ház, röviden szólva, úgy vagyok meggyőződve, hogy a közegészségügy a nemzetre nézve a szónak nemcsak etimologiai, hanem politikai értelmében is egyik főfontosságú életkérdés. A mi a *kormány és törvényhozás* részéről megtörténhetett és a minek megtörténnie kellett, meg is történt. Hisz egyike a legelső törvényeknek, a melyek a Tisza-kormány ideje alatt keletkeztek, a közegészségügyi törvény volt, mely a kormány megalakulása után egy év múlva: 1876-ban létrejött. De mit ér a jó törvény, mit ér a kormányzat buzgalma és igyekezete, ha a *társadalom* e kérdésben oly véghetetlen közönyt és barbarismusig menő érzéketlenséget tanusít. (Ugy van! jobbfelől.) Addig, míg e tekintetben a társadalmi viszonyok meg nem javulnak, a közegészségügyi viszonyok sem fognak javulni, melyeket ma Hermann Ottó képviselő ur igen marcans vonásokkal jellemzett. (Ugy van! jobbfelől.) Csak kettőre akarok utalni. Az egyik azon nagymérvű gyermekhalandóság, mely szerint a gyermekeknek csaknem 50%-a pusztul el, mielőtt az 5 évet elérné. És e csapás főkép a *magyar* vidékeket, a *magyar* lakosságot sújtja.

A Dunántul, a mint egy szakembernek könyvében olvasom, nagy vidékeken, éppen a magyar nép között egy szerencsétlen felfogás, egy oly irányzat pusztít, a mely generációk kiirtására vezet. És ezek a viszonyok ne érdekelnék a magyar társadalmat? Az a magyar társadalom, a mely a közélet s a közügyek minden terén, legyen az a culturalis, humanisticus, legyen az közgazdasági, politikai, egyaránt tudja magát érvényesíteni s csak ezzel nem törődne? Bizonyosan fog törődni, ha minden lehető eszközt felhasználunk arra, hogy a magyar társadalom megértse, miszerint ez nem közönyös ügy, hanem, hogy ez a nemzet érdekébe mélyen belevág. A t. miniszter ur, a mint a lapokban olvastam, felhívta a főispánokat, gondolom a Fehérkereszt egylet érdekében. Nagyon helyesen tette, és most, midőn előttem az a cél lebeg, hogy lehetőleg a magyar társadalmat ebből a káros lethargiából felrázzuk, arra akarom kérni a t. miniszter urat, találjon valamely utat és módot, felhívni az ország összes városainak polgármestereit arra, hogy ezek kezét fogva a helyi intelligens elemekkel, közegészségügyi egyesületi fiókokat létesítsenek.

Van itt Budapesten egy igen nagy hivatásu egyesület: a Közegészségügyi egyesület; eddigelé az országnak csak néhány nagyobb városában tudott fiók-egyesületre szert tenni; ha sikerülne min-

den városban, főként a magyar városokban — mert éppen a magyar városok környékén történik ez a nagy fajpusztítás, hogy úgy fejezzem ki magamat, ilyen egészségügyi fiók-egyesületeket létesíteni, melyek azután az illető városokhoz gravitáló vidékek és a nép egészségügyi viszonyait éberem szemmel tartanák, hiszem akkor, hogy lassanként az intelligencia és a társadalom bele lesz vonható ezen fontos ügynek a szolgálatába.

A mi viszonyaink között, t. képviselőház, nem egészen elég a nemzetnek műveltségi, vagyoni és politikai tulsulya: törekedni kell számbeli tulsulyra is. (Igaz! Ugy van!) És ez nem ábránd, t. ház. A magyar faj szapora, csak hogy tulságosan nagy a halandóság és ezt kellő eszközökkel gátolni lehet és kell. (Helyeslés jobbfelől.) Mig ezen viszonyok nem javulnak, érvényben marad az a plasticus hasonlat, melyet ezelőtt tiz esztendővel használt e háznak egy kiváló tagja, midőn azt mondotta, hogy ezen nagy országhoz e kis nemzet úgy illik, mint egy törpére az óriás ruhája, a mely a végtagokon lig-lóg, mert a kis test nem képes betölteni a nagy ruhát. — Én tehát ebben az irányban jelentékeny javulást remélek attól, ha a városokat sikerül az actióba bevonni, és ezt az eszmét vagy javaslatot ajánlom az igen t. belügyminiszter ur figyelmébe. (Helyeslés jobbfelől.)

XIV.

Történeti emlékek és benyomások

egy dunai utazás alatt.

(Függelék.)

Nem hiában mondja a Dunáról a költő:
» . . . Buda-, Mohács-, Nándornál elfolyó, Tán
honom könnye vagy te nagy folyó!« — Mert a ma-
gyar nemzetnek hajh, sok keserű, sok gyászos em-
léke fűződik e nagy folyó mindkét partjának majd
minden pontjához. — kezdve Dévénytől, le Orsováig,
sőt még azon túl is, a Fekete-tengerig; kezdve a
honfoglalástól egész a legujabb korig; az Árpád-
kor elején történt azon eseménytől kezdve, midőn
(1052) Zothmund az ellenség hajóit megfurja és el-
sülyeszti, egész addig, amikor az Al-Dunán Orsová-
nál 1849. augusztus 23—24-ikén éjjelén a magyar
szent koronát elássák és szabadságharcunk vezér-
egyénségei elhagyva a vérrel áztatott hazai földet,
az egykori halálos ellenség, a török védszárnyai
alatt keresnek menedéket, az események zajló fo-

lyama a Duna folyó völgyébe jobbról és balról egész hosszú sorozatát rakja le a történeti emlékeknek.

Bár a Tiszát mondják legmagyarabb folyónak, mivel magyar földben fakad és magyar földön is ér véget pályafutása, a Duna jóllehet folyásánál fogva nemzetközi jellegű, mégis a magyar historiai emlékek-, városok-, várromok nagy számát tekintve, melyek szőke hullámaiban fürödnek és partjait kegyeletessé teszik, e tekintetben magyarabb. A Duna és Duna-völgy nagyobb és jelentősebb szerepet játszik a magyar historiában, mint a Tisza. Az itt lezajlott események elhatározóbb befolyást, nagyobb nyomokat hagytak hátra a nemzet történetében. Külső ellenséggel vívott csatákban két koronás magyar király esik el. Mindkettő a Duna mentén. Egyik Várnánál (1444) I. Ulászló; a másik Mohácsnál: (1526) II. Lajos. A Duna-völgy egy nagy csatatér; a Duna-vonal hadiút.

E nagy medenczében csinálták a magyar történelmet a nevezetteken kívül Salamon, I. Géza, II. István, II. Géza, Imre, V. István, Róbert Károly, Zsigmond, a Hunyadiak és mások.

A kinek érzéke van a történeti múlt emlékei iránt, az nem tehet élvezetesebb utazást, mint az öreg Dunán hajóval. Ily utazás alatt, melynek hatását a helyenként festői és elragadó tájrészletek fokozzák, átéli lelkében a nemzet ezer éves történeté-

nek nagy részét. Hogy csak futólag érintsek egy pár nevezetesebb pontot a Dunamentén, az utas, ki nyugat felől keleti irányba kél utra, ott találja *Pozsonyt*, az országgyűlések, királyválasztások és koronázások városát, színhelyét a »*vitam et sanguinem*« magasztos jelenetének, melyre még magasztosabb jelenetek következtek a harctéren, hol a magyar nemzet a Habsburgoknak az egész Nyugat-Európa által fenyegetett trónját és monarchiáját megmenté; — útjában találja *Komáromot*, a melynek nevéhez szabadságharcunk nevezetes epizódja fűződik, majd jön Párkány, *Esztergom* és Vác, hol a török hatalmat a bécsi ostrom catastrophája után mintegy folytatólag csapásokra csapások érik úgy, hogy a török e pontokat visszafoglalni és birni soha többé nem vala képes. Különösen Esztergom ébreszti föl hálás kegyeletünket, mert itt vette föl a keresztséget az első apostoli magyar király, Szent István, ki e ténnyel lerakta alapkövét annak az utnak, melyen a magyar nemzet a kereszténység és nyugat-európai műveltség sodrába tereltetett. Sokszor ismételt igazság, hogy a kereszténység felvétele s ez által a nyugati civilizációhoz való simulás nélkül letűnt, megsemmisült volna a magyar nemzet, mint ama rokon népek, melyek előtte e földet birták vala. A magyar históriának egyik legkimagaslóbb, a nemzet életére és fennmaradására legmeszszebb kiható ténye tehát: a

magyar kereszténység e dunaparti város, Esztergom nevéhez fűződik.

És alig, hogy az utas átengedi magát gondolatainak azon thema fölött, hogy a mit a honfoglaló szilaj magyarok fegyverrel szereztek, azt István király a kereszténység újjáteremtő kötelékei által állammá megszilárdulni segíti; — hogy míg a honfoglaló magyarok Konstantinápolytól az Oczeánig keresztül-kasul száguldva Európát, kalandos haditetteik és becsapásaik által a különböző népek ellen-szenvét s boszuvágyát kelték föl maguk ellen, István bölcsesége szolidaritást hoz létre nemzete és a többi népek között, — már is *Visegrád* festői képe tárul a szem elé, emlékeztetve arra, hogy itt egykoron nagy és dicső magyar királyok, mint Nagy Lajos és Mátyás tartottak fényes udvart; emlékeztetve Magyarország fénykorára, a mikor a költővel szólva, »Magyar tenger vizében hunyt el észak, kelet és dél hulló csillaga.«

Ujabb időben gyakran volt alkalmunk olvasni fejedelmek, uralkodók találkozásáról, de ezek ma csak ritkán történnek Magyarország földjén. Visegrád emlékeztet rá, hogy hajdan Magyarország gyakran látott fejedelmi találkozásokat. Ugyanis János cseh és Kázmér lengyel király közt egyfelől, másfelől a Kázmér és a lovagrend közt czim és területkérdés miatt oly viszályok támadtak, melyek már-már

háborura vezettek. De a békebiróul felkért magyar király, Róbert Károly, az érdekelteket ünnepélyes összejövetelre hívta meg visegrádi udvarába, kik is ott 1335. november második felében megjelentek, u. m. János cseh-, Kázmér lengyel király, Károly morva herceg, a János király fia, továbbá a szász, a ligniczi és a luzsiczai hercegek és végül számos egyéb egyházi és világi főúr. — A magyar király latba veté nagy tekintélyét s a kényes természetű viszályok békés uton, valamennyi fél megalégedésére kiegyenlítőnek. Eszerint Kázmér fizet Jánosnak 20,000 ezüst girát és átengedi ennek a sziléziai herczegségeket; viszont János lemond a lengyel királyi czimről, a gnéznai és kalisi tartományokról, a német lovagrend pedig kapja keleti Pomeraniát, a kulmi és thorni kerületekkel, Kázmér viszont Kujaviát és Dobrozinát bírja békében. Így diktálta akkor a magyar király a békét Visegrádról más királyoknak!

Hogy pedig mily mérvű vendéglátás volt ez akkor a visegrádi udvarban, meglátszik azon egykorú följegyzésből, mely szerint a cseh király és vele levő főrangú urak és kíséreteik élelmére naponként 2500 kenyér, a lengyel király udvarának ellátására 1500 kenyér volt szükséges. Természetesen a bor sem hiányzott, annyira nem, hogy naponként 180 átalag bor fogyott el. Egy kis hadjárat fogyasztásával ér fel

e vendéglátás, de szerencsére itt nem vér, hanem bor folyt el sok.

Igy éledegre a mult emlékein, ér az utas ama parthoz, ahol Árpád hadaival Ó-Buda felett Megyernél a Dunán átkelt, hogy a Dunántuli terület elfoglalására induljon. Átkelve a folyón, Árpád a császárfürdőnél tábornok ült s mint a krónika mondja, Árpád és hősei, mielőtt további hadi utjokra keltek volna, Ó-Budán, Atilla városában husz napig mulatoztak, dáriidóztak. »Naponként — írja a krónika — nagy vigassággal lakmározának Etele városában, dal és zene mellett, az étel és ital a fejedelmeknek és főembereknek arany, a vitézeknek ezüst edényekben hordatott föl. A fiatalság naponként harci játékokat intézett a nemzet vezérei előtt s Árpád jókedvében különféle arany- és ezüst edényekkel és birtokokkal adományozta meg azokat, kik magukat kitüntették.«

Eszerint tehát a honfoglaló »üstökösök« a fegyverforgatás mellett meglehetősen értettek — a kupák forgatásához is. A honfoglalás nehéz és véres munkája között is tudtak csinálni maguknak »görbenapokat« még pedig hétszámra menőket egy végtiben. És az ősi erények közül tán egyiket sem őrizték meg az utódok oly nagy mértékben, mint épen ezt. Azaz a külömbiséggel mégis, hogy a míg a honszerző magyarok ilyen poharazások után újabb és újabb területeket foglaltak el a haza számára, az utódok

közül sokan megfordítva gyakorolják ez ősi »erényt« addig és oly mértékben folytatva a dáridózást, hogy újabb meg újabb hazai földet veszítenek el a talpuk alól. (Jellemző, hogy az ily fajta időtöltésekre igen szép számu nemzeti műkifejezéssel bírunk, mint például áldomás, lakmározás, lakzi, tivornya, hejje-hujja, poharazás, laczikonyha, rianás, dinom-dánom, eszem-iszom, görbe nap, »bengsez« mint Szabolcsban, »karbaczári«, mint Szathmárban mondják, dáridó, czéczó, muri, stb.)

Elég az hozzá, hogy Ó-Budához is a honfoglalás emlékei fűződnek s így Ó-Budának van más nevezetessége is, mint a miről újabb időben tréfásan szoktak megemlékezni, t. i. a sok zsidó gyermek.

Az Ó-Budával átellenben levő partvidékre tekintve pedig ama tájakon révedez a szem, a hol a mogyoródi csata volt, melyben Salamon királyunk a csatát s vele koronáját veszté és a hol a rákosmezei országgyűlések tartattak.

De im Budapestet, az ország fővárosát érinti a hajó s az utasnak alkalma van ismét részint föl-emelő, részint lesújtó gondolatoknak adni át magát. Lelki szemei előtt vonulnak el a jelenetek, a mint a »harmincz nemes Budára tart, szabad halálra kész« — a mint ártatlanul vérpadra hurczolják a Szent-György téren Hunyady Lászlót; majd hallani véli Szilágyi Mihály 40000 főnyi seregének a Duna jegéről

fölhangzó, egetrázó kiáltásait, a mint ez Hunyady Mátyást királyul élteti : és látni véli, a mint a török 1541-ben csellel hatalmába keríti ős Budavárát, hogy onnan 145 évre megteremtse a török világot Magyarországon. De üt a szabadulás órája : 1686-ban megtörik Budán örökre az ozmanok hatalma s midőn a várban az ostrom alatt a löportorony a légből röpköd, a rémitő rázkodástól, vagy mondjuk : az esemény fölötti örömében az öreg Duna is kiugrott ezredéves ágyából és szétloccsan a partokon. Majd meg egy új véres jelenet merül föl : a magyar jacobinusok, Martinovicsék kis csapatának kivonulása a vérmezei vesztőhelyre ; később honvédeink hősi rohammal veszik be a várat s egy gyászos emlékű korszak után ismét fölvirrad a magyarnak. A fejedelmével őszintén kibékült nemzet rajongó lelkesedéssel, országra szóló ünnepélylyel koronázta meg itt I. Ferencz Józsefet alkotmányos királylyá és erőt és reményt merit a jövőre.

De mindezt és sok mást, a mi itt végbement, alig van ideje végigfutni a képzeletnek és emlékezésnek, mert a hajó kerekai már a Gellérthegy alatt dübörögnek s e roskadozó alaku, ős kinézésű sziklatömb új impressiókat támaszt. Ugy néz ki, mintha a nehéz idők súlya alatt, melyek rajta s körülötte elviharzottak, életuntan és összegörnyedve, azzal a fakó citadella-föveggel együtt már-már a Duna hullámaiba akarná vetni magát. Mintha szégyelné az

emléket, mely nevéhez fűződik, pedig már rég lemosta ránczos arczatáról az idő Gellért-püspök vérét, kit az akkor még jó részben pogány magyarság e szikla ormairól letaszított.

De folytassuk tovább az utat. A hajó nemso-kára a *Csepel* táján evez, mely Árpád kun lovász-mesteréről vette nevét s a hol Árpád palotát építtetve, székel; a Csepel-szigeten keresztül vezette a szerencsétlen II. Lajos is maréknyi hadát a biztos veszedelembe; jön aztán *Tolna*, hova ugyan e királyunk találkoztát adott a magyar hadaknak, a hol Mátyás király is tanácsot ül az ország rendivel, készülődve a török elleni hadjáratra, és jön most a »hős vértől pirosult gyásztér«, *Mohács*, mely a magyar nemzetet ért egyik legnagyobb szerencsétlenségről lett gyászosan nevezetessé: itt esett el 1526-ban a messze túlnyomó török haderővel harczolva, II. Lajos királyunk és 20,000 főnyi magyar vitéz ..,

»Ki halt meg, hogy annyit lőnek, Tisztességül a dicsőnek?« —

Kérdi a költő s megadja rá a feleletet:

»Ki halt meg? oh mit kérdeitek,

Közös árvák, könnyeztetek!

Azt bömböli, azt morogja

Háromszáz bős ággyu torka:

»Jaj Magyarországnak!«

Mohácsnál veszett el hazánk nagy részének állami függetlensége hosszú időre s a halálos sebet,

mit akkor kapott, a nemzet alig-alig tudá kiépülni. De kiépülte.

»Él magyar, áll Buda még!«

161 esztendő mulva ugyanezen Mohácsnál adta vissza a töröknek a véres kölcsönt s csakhamar le is rázta magáról a török rabigát. Voltak ugyan még ezután is harczaink a törökkel, de a dunamenti békekötések, mint a pétervárad, karloviczi, belgrádi, passaroviczi és szisztovai békekötések, csekély eltéréssel a töröknek folytonos meghátrálását és a Balkánra visszavetetését jelzik.

De im már *Zimony- és Belgrádnál*, vagy mint ez utóbbit a régi magyarok nevezték, Nándorfehérvárnál jár a hajó, a hol Hunyady János utolsó nagy és fényes győzelmét aratta a törökökön 1456-ban. »Itt törtek össze rabigát Hunyadnak karjai« ; itt rántotta le magával a törököt Dugovics Titusz a várromról ; itt lelkesíté harczra a vitézeket Kapisztrán János, a hős barát. Hunyady e nagy diadala nélkül, melyet némelyek szerint 40,000 török fizetett meg életével, valószínűleg már ekkor borult volna Magyarország a gyászos korszak, mely csak 200 évvel később Mohácsnál következett be. — De pár napra a nádorfehérvári győzelem után Zimony lett nevezetessé egy fájdalmas esemény által. Itt hunyta le szemeit örök álomra a magyar történelem egyik

legnagyobb alakja, egyik legtisztább jelleme: Hunyadi János. Végperceinek megható jelenetét így írja le Czuczor:

» . . . Pihen táborszerű ágyon Zimonyban
Az egykor ércz, most hervatag Hunyad,
Pajzsára dölve ül ugyan nyugodtan,
De lankadása vég veszélyt mutat.
Jámbor papok s baráti körben állják
S az istent drága élteért imádják.«

Nándorfehérvártól nem vehetünk búcsut a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk egy nő tettéről, bár több, mint 800 esztendeje, hogy történt. — Salamon magyar király hadai ostromolták ugyanis e várost (1072.), melynek falait görög és bolgár harczosok védték. Nagy erővel, de sikertelenül folyt az ostrom 2 hónapig. Ekkor egy fogoly magyar leány úgy bosszulá meg magát hazája ellenségein, hogy éjjel, midőn éppen nagy szél dühöngött, több ponton felgyújtá a várost s a miért ezernyi erős kar hónapokig hiában küzdött, azt lehetővé tette egy gyenge női kéz: Nándorfehérvárt bevette a magyar sereg.

De kövessük útjában a hajó futását. Im előttünk állnak a jobb parton az al-dunai legszebb várromok: a hajdani *Galambóc* várnak romjai. Ezek is hőstettekről, véres harczokról beszélnek az utasnak. E vár fokán 1391-ben ragyogott fel először a félhold. Ez volt az első török becsapás Magyarország

területére. Nem sokára kiüzi onnan ugyan a törököt Perényi Péter, de később megújultak itt a harczok, melyek közt legnevezetesebb az 1428-iki. Ekkor vételkedett hősi bátorságban a férfiakkal Rozgonyi István temesi bán fiatal neje, Szentgyörgyi Czeczilia, a magyar honleányok egyik legkiválóbb történeti alakja, a ki mint egy dunai gálya parancsnoka, oly sikerrel támadta meg a török hajóhadat, hogy abból több hajót el is sülyesztett. A bekövetkezett fegyverszünet alatt azonban a törökök hitszegőn rácsaptak a balpartra még át nem kelt magyar seregre és maga Zsigmond király is csak a legnagyobb életveszély közt menekülhetett egy csolnakon. Galambócz török kézre került újból.

Ilyen emlékek hatásával lelkében halad az utas mind tovább és tovább lefelé a Dunán s annyira beleéli magát a nemzet multjába, hogy midőn a *Kazán-szoros* valóban nagyszerű és hatalmas sziklafalai közt evezve megpillantja a magasban koválygó sást, képzelete elragadja és abban az ős magyarok turulmadarát véli látni és nem is jut eszébe megirigyelni a rómaiaktól azok bámulatos technikájának és építészeti ügyességének egyik legcsodásabb művét, a dunaparti sziklába vágott Traján-utat, mely ma, mintegy 1800. év mulva is látható; mert ime, föl-emelő önérzettel látja, hogy a Duna másik partján

hasonló titáni művet alkotott a »legnagyobb magyar« : gróf Széchenyi István !

Orsovánál vagyunk, a magyar határ végpontján. Itt szálljunk partra ki és nézzünk szét egy kissé. (A ki tovább folytatja útját a Dunán, talál innen is, tul is elég magyar történeti emlékü pontot, részint közvetlen a parton, részint attól kisebb-nagyobb távolságban. Ilyenek Viddin, vagy régi magyar nevén *Bodony*, majd *Nikápoly*, hol Zsigmond királyunk (1396.) nagy csatát veszít a törökök ellenében s bár 60,000 török esik el és csak 20,000 keresztény, a király csak nehezen mentheti meg életét egy hajón, melyen a Fekete-tenger felé menekült; *Gyurgyevo*, hol Báthory Zsigmond fejedelem (1595.) az egyesült erdélyi és oláhországi hadakkal megveri a 100,000 főnyi török hadat (és ki tudja, hogy mint akkor a multban, nem fognak-e ismét a jövőben a magyar és oláh hadak együttesen harczolni és győzni is egy uj közös ellenség ellen?); *Sumlu*, hol a szabadságharcznak menekültjei belebbezve voltak s végül a Feketetenger partján *Várna*, hol mint említve volt, I. Ulászló királyunk a török ellen csatát veszítve, el-esik s levágott fejét a törökök dárdanyélre tűzik.

A Duna mentén végbement események, épen mert mély nyomokat hagytak hátra a magyar történetben, költőinket is, kik **leghivatottabb tolmácsai a mult dicsőségének vagy gyászának**, megszólaltatják.

Kobzaikon felhangzik mindaz, a mi a multban fájó,
a mi a multban bánatos van s e hangok elkísérik az
embert aldunai útjában. A várnai veszedelemről is
ily komor hangu hurokat penget a költő:

»Várna, Várna vérmeződön
Bizony a halál kaszált . .
El is hullt a hon virága,
Midőn zaklatott hazánkra
A boszunak napja szállt.
Oh a sasnak körme között
Hogyan összetépettünk!
Magyaroknak védasszonya,
Könyörögj miérettünk!«

Ulászló királyunk várnai gyászos végéről pedig
a következő véres képet varázsolja elénk:

.. „Vérbe kevert fürteidbe
Bele-bele kap a szél,
A mint dultan, megkuszáltan,
Leszelt földet koronátlan,
Tartja fenn a dárdanyél.
Oh a sasnak körme között
Hogyan összetépettünk!“

— — — — —

Általán a ki Orsován túl folytatja útját a Dunán
kelet felé, a jobb és balparton a tengerig látja ama te-
rületeket, a melyek hajdan a magyar koronához tar-
toztak: a jobb parton a mai Szerbia és Bulgária, a

balparton Románia. És ha a mai magyar ember önértéztől dagadó kebelével tekint is ez országokra, mint hazája egykori nagyságának tanubizonyságaira, visszaszerzésökre ma már nem gondol közülünk komolyan senki; új nemzeti és állami alakulások képződtek itt s ma már csak egy gondolat, egy érzelm, egy érdek vezérel minket, hogy az egykor hozzánk tartozott aldunai területeken önálló, szabad, független és virágzó nemzeteket lássunk, melyekkel a legjobb szomszéd-baráti viszonyban kívánunk élni.)

E kitérés és kirándulás után térjünk most vissza Orsovához.

Hazánk egyik legvégsőbb pontja ez, de az ország szívével, Budapesttel egy hatalmas ütér, a Duna által van összekötve, s benne ugyanazon hazafias érzelmek lüktetnek, mint az ország szívében. Úgy fekvése mint környékénél, valamint multjánál fogva nagy mértékben leköti az érdeklődő figyelmét.

Mily nagy emlékű, mily változatos idők vészterhes szárnyai csattogának tova e pont felett! Orsova látta a római birodalom fényét és hatalmát. szemtanuja és részese volt Traján hóditó hadjáratának, a dák háborúnak; érezte a görög és bolgár uralmat, látta a honszerző magyar vezéreket, majd később az ország nagy részével együtt a török iga alatt nyögött. Mint a geologiai képződések egymásra halmozott rétegeit, látni itt a különböző históriai és ál-

lamképződések maradványait. A talaj, a fundamentum, melyen a mai Orsova áll, római eredetű, tele római maradványokkal, emlékekkel, minőket ott nagy mennyiségben találtak és az természetes, mert Orsova, mely a római időkben Tiérna név alatt volt ismeretes, a Duna balpartjának védelmére épült castrum volt, hol a XIII. Gemina Martia Victrix Legio állomásozott s már a trajáni hadjáratok előtt népeség és jólét tekintetében jelentékeny helységként szerepel. Hanem a győztes római sasok letűnnek a láthatárról, »Róma ledül«, jön más uralom, s a római castrum alapjára bolgárok építenek várat. Ez az uralom sem tart soká. Most a turul-madár vezeti erre Árpád idejében Szoárd, Kadocsa és Bojta vezéreket, kik a várat ostrommal beveszik és Orsovát Magyarországnak elfoglalják. — IV. Béla, Nagy Lajos, Hunyadi János megerősíték e végvárat, de hasztalan: megtörik végre Magyarország ereje és Orsova fölött felragyog a félhold. Hanem az államok sorsa változékony, sokszor végzetes. Egy időn tul elhomályosodik a félhold, letűnik ez is, mint a római sasok, a láthatárról, a passaroviczi békében visszakapjuk Orsovát s a vár melletti török mecset katolikus templommá lesz. A nagy multu várat azonban a szisztovai békekötés (1791) értelmében le kellett rombolni s helyén most a Dunagőzhajózási társulat épületei állanak: a legmodernebb vállalatok egyike a

legősibb alapokra helyezkedve. Így ölelkezik a fiatal jelen az ősi multtal !

Orsova ujabbkori történetének legnevezetesebb mozzanata a szabadságharcz utolsó napjaiban játszik. 1849. augusztusának vége felé érkeznek ide Kossuth, Visoczki, Batthyány Kázmér gróf, Perczel Mór, Vetter, Mészáros, Dembinszki és mások, kik aztán török katonai fedezet alatt hajón Viddinbe, török területre vitetnek. Ezen katonai kíséret tagja: *Fazli Sadik*, még élt a 70-es évek elején a szomszéd Adakaléh szigetén. Orsova táján törött meg a forradalom háborgó tengerének utolsó hullámgyűrűje: Vogtner honvédezredes aug. 23-án még harczolt az osztrákokkal s ő volt az utolsó, ki Magyarországot elhagyá. Mint már említém, Orsova földjébe ásta el Szemere a magyar szent koronát Fülöp Leopold kormánybiztos segélyével s e korona, melynek fénye 800 esztendő alatt annyiszor ragyogta be Európát, követve a nemzet sorsát, sötét, nedves sirba került, jelezve mintegy ezzel is a szomorú korszakot, mely a nemzetre nehezült. De négy év múlva (1853. szept. 8.) kiássák sirjából a koronát és másfél évtized múlva rá, a nemzet követi a korona sorsát: ki kel dermedt és rothasztó sirjából a magyar is.

Amaz emlékezetes helyen, hol a korona, »nemzetiségünk szent vagyona«, eltemetve volt, I. Ferencz József magán pénztárából 1856-ban egy góth stílü

kápolnát építtetett, melyhez elzarándokolni nem mulasztja el senki, a ki csak Orsován megfordul.

Állj is meg itt, e kétszeresen szent helyen, magyar vándor, és szived mélyéből fakadó hálaimát rebegj a népek sorsát intéző gondviselésnek, hogy sokat hányatott nemzeted, egy ezred év után is birja még e szép hazát; hogy »annyi balszerencse közt s oly sok vizsály után« magyar szó hangzik még az ország határán; hogy ott, a messze délkeleten, merre zugnak hajjai a szőke Dunának, itthon érzed még magad.

Oh, mert tán sehol, az országnak egy pontján sem szállják meg lelkedet annyira az érzelmek, mint itt; tán sehol sem érzed át annyira, mily kincset birsch a hazában, mint e végponton, mert im ennek környékén két nagy világbirodalom (a rómainak és a töröknek) maradványai bőséges anyagot szolgáltatnak a komor elmélkedésre az államok sorsa felel. . . . .

A mi még magát Orsovát illeti, lakosainak száma a 70-es évek elején 2000 főre ment, míg az utolsó népszámlálás már 3400 lelket, tehát aránylag jelentékeny és örvendetes emelkedést mutat; ámde ez messze távol van attól, a minőnek Orsovát fekvésénél és hivatásánál fogva lenni óhajtanók. Igaz lelki örömmel veszünk tudomást arról, hogy e határszéli városkában hazafias közszellem hatja át annak de-

rék polgárait, mit igazol az is, hogy a magyar dalárdán kívül magyar olvasó és magyar ismeretterjesztő egyletek vallás- és nemzetiségi különbség nélkül a legjobb egyetértésben egyesítik magokban a társadalom minden rétegét. E tekintetben az állam ottani *népoktatási* intézetei kitűnő szolgálatokat tesznek. De ez csak egy okkal több, hogy az ország rokonszenves figyelme s különösen politikusaink, a tőke és az iparvilág érdeklődése Orsova felé forduljon. Ha elismert országos érdek: a városok emelése és városi elemek fejlesztése, úgy Orsova felvirágoztatása sokszoroson az. Ha nem pusztá szó, pedig nem az, hogy Magyarországnak kelet felé kulturális missiója van, akkor Orsovának minél gyorsabb tempókban való gyarapodását ösztönözni óhajtunk. Ehhez megvolnának az előfeltételek egyebek közt úgy lakosainak életrevalóságában, mint abban, hogy Orsova vizi és vasuti összeköttetései által benne van a nemzetközi forgalom sodrában és már is számot tevő forgalmat tud felmutatni.

De mind ezzel még nem meritettük ki teljesen impressióink forrását az Aldunán. Nagy mulasztást követnénk el, ha az Orsovától kissé lejjebb, a Duna közepén fekvő *Adakaleh* szigetre át nem eveznénk. E szigeten tudvalevőleg törökök laknak, kiknek számát 500-ra teszik. A balpartról a szigetre török révészek viszik át az embert csónakon. Nehány perc alatt Adakaleh földjén vagyunk, mely török elneve-

zés annyit tesz, mint Szigetvár. És e név teljesen megfelel a valóságnak, mert Adakalehnak, mely körülbelül akkora, mint a Margitsziget, majdnem egész területét a Mária Terézia atyja, III. Károly által építtetett vár fedi. E szigetvár *mostani* állapota annyira leköti figyelmünket, hogy multjának részletes története egészen háttérbe szorul. Elég a multból csak annyit tudnunk, hogy a hadiszerencse változandósága szerint nem egyszer cserélt urat; hol a török, hol a monarchia kezében volt, túlnyomóan pedig a padisahat ismeré urának. Régebben igen fontos stratégiai pont volt az Aldunán s e részbeli jelentőségét ma sem vesztette el egészen, minek bizonyítéka az, hogy 1878. május 23. óta közös hadseregbeli csapataink által van megszállva, ez idő szerint pedig a 43. sor ezred egy százada állomásozik ottan.

Istenem, minő kép tárul itt az ember elé! A ki tán olyan gondolattal száll ki e szigetre, hogy itt a keleti pompának és fénynek jeleit szemlélje, az úgy érzi magát, mintha a hetedik mennyországból esnék alá, mert mindaz, amit itt lát, csak romlás és pusztulás; szegénység és nyomor. Az egykor erős várfalak repedésnek indultak; a hatalmas tölgyfa kapuk embervastagságnyi vaspántaikkal csak úgy roskadoznak cyclopsi sarkaikról; turbános köemlékekkel jelölt sirhelyek a képzelhető legelhagyatottabb állapotban; ronda, büzhödt síkátorok mentén a kazama-

ták füstös és tisztátalan odúi- és barlangjaiban, vagy nyomoruságos viskókban lakik a szegény török nép, tán a legelhagyatottabb a föld kerekén. No, az ilyen »háremekbe« nem is igyekszik betolakodni valaki! — A várművek központja táján egy kis téren megvannak még a bazárok, de készletök alig ér pár garast.

A régi fényből és jólétből tehát nem maradt meg semmi sem. Egy maradt meg csupán: az ősi valláshoz és szokáshoz való törhetlen ragaszkodás és ezzel az önmegadó belenyugvás Allah akaratába. Ez a keleti fatalismus megóvjá ugyan e szigetlakókat a kétségbeeséstől, türhetővé teszi ugyan rájuk nézve a nélkülözésteljes életet, de egyuttal el is öli bennök az élet igazi kovászát: a munkásságot és iparkodást, melylyel egyedül küzdhetnének még ki magoknak némi jólétet. Van köztük egy-két ember, a kik megfordulnak a nagy világban, spekulálnak, szereznek s ezek jómóduak is, de csak ritka kivételek. A többi ott guggol naphosszat a primitív kávéházakban, a mig tart azon pár ezer franknyi segélyből, melyet nekik évenként a szultán nagylelkűsége juttat. A nők ma is lefátyolozott arczczal suhannak tova, mint árnyak a férfi szem elől — vigasztalan hajlékukba. Csak itt-ott kandikál ki egy-egy üregből egy-egy üde török gyermekarcz, hasonlítva a siron fakadt virág-bimbóhoz.

A Duna mindkét partján, köröskörül nagyot változott a világ, átalakult minden: a török — legkisebb átalakulás nélkül — megmaradt Adakaléhn is töröknek, mohamedánnak és fatalistának. Kellős-közepén a Dunának, mely annyi kincset és vagyont hord a hátán s mely annyi jólétnek a kiapadhatlan kutforrása: megmaradt szegénynek; épen a sodrában egy nagy nemzetközi folyónak, mely egymással érintkezésbe hozza a népeket: kétszeresen elszigetelte magát; közepén a hatalmas folyamnak, mely vonz és sodor a mozgásra, pezsgő életelebenségre: megmaradt mozdulatlan. Mint maga e szigetvár daczol a folyó árjaival, úgy daczol annak lakossága is a kor s a megváltozott életviszonyok áramlatával, — míg a hullámok össze nem csapnak fölötte.

Orsován és Adakaleh szigetén két igen nevezetes és tanulságos fejlődési, azaz átalakulási momentumot lehet megkülönböztetni. Ott a török mecset keresztény (róm. kath.) templommá lett: és Orsova ma fejlődésnek indult városka; a szigeten ellenben a keresztény (egykor ferenczrendi zárda) templomból mecset lett: és Adakaleh pusztulásnak indult.

Van azonban Adakaleh lakosainak egy olyan előnyük és kiváltságuk, a minőt nem élvez a mai civilisált világban egy nép sem, tudniillik: nem fizetnek adót senkinek és nem állitnak katonát. Adó és

katonamentesség, nagy szó a mi viszonyaink között!
 »Boldog és irigylendő szigetlakók!« fogja mondani
 tán egyik-másik elkeseredett hazafi, a kit nem épen
 glacékeztetés módon megexequáltak az adóért, vagy
 a kit hajlamai ellenére oda állítanak a mérték alá!
 De ne, ne irigyeljük ezt Adakaleh lakosaitól, mert
 mit ér e kiváltság, mit ér maga az élet is — oly hely-
 zetben, mint az övék!? Nekünk, hála isten, van mi-
 ért és minek viselnünk bár nagy és nehéz terheinket:
 államunkért, hazánkért viseljük azokat és hadd vi-
 seljük akár még ezer esztendeig, ha kell, hogysen
 Adakaleh sorsára jussunk.

Ime egy darab Törökországból. Nem a hatalom
 és fény, hanem a »beteg ember« Törökországából
 való töredék ez. Azok az érzelmek és szenvedélyek,
 melyek hajdan végső harcra tüzelték őseinket a tö-
 rök ellen, rég kialudtak és meghidegültek bennünk.
 Ma már megilletődve állunk meg a kép előtt, melyet
 Adakaleh szemünk elébe tár: megviselt félromok
 között egy tespedő, sorvadó nép! Az enyészet fuvallta
 rá sorvasztó lehet e képre, mely megdöbbent és me-
 lancholicussá tesz.

El innen, el a szigetről más légkörbe! De vigyük
 el aztán magunkkal Adakaleh és környékének be-
 nyomásaival a tanulságokat is.

A római birodalom, melynek Orsova táján s az
 egész Aldunán számtalan rom-maradványa van, ép

ugy világhatalom volt, mint egykor a török, melynek sorsát Adakaleh szigetén látjuk. Mindkettő kiválóan és tulnyomóan katonai hatalom volt; mindkettő három világrészre terjeszté ki határait. De mit a fegyverek hódítottak, széthullott, fegyver által veszett el. — Sem világrészekre terjedő nagy határok, sem a katona egymagában nem biztosítják tehát az államok fennmaradását. Az állam igazi erőforrása — és erre int különösen Adakaleh, — polgárainak *műveltsége*, szellemi és munkaerejében van. A mit az ősök fegyverrel szerzének, azt csak alkotó, ujjáteremtő munkával szilárdíthatjuk meg. Azért ne feledjük a költőnek intő szózatát: »Hass, alkoss, gyarapíts . . .!«

(1887.)

Tartalomjegyzék.

	Lap
I. A népoktatás jelentősége Magyarországon	3
II. Népiskola és tanítószáz áll. és nemzeti szem- pontból.	15
III. Az 1848-ki egyetemes tanítógyűlés nemzeti és állami szempontjai	26
IV. Népoktatásunk 1886—7-ben	36
V. Az ország határvidékei	
A) Általában	47
B) A felvidék	55
C) Az erdélyi részek	66
D) Délmagyarország	75
VI. A határvidékek társadalmi viszonyairól.	93
VII. Helynevek és népfajok	102
VIII. Az erdélyi szászok és a magyar nyelv	140
IX. Az írók és művészek Erdélyben	147
X. Magyar szempontok	157
XI. Faji megizmosodás: telepítés által	170
XII. Faji érdek és közoktatás Hunyadmegyében	188
XIII. Szerző képviselőházi beszédeiből	212
XIV. Történeti emlékek és benyomások egy dunai utazás alatt.	238

